

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 5(253) 2019

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Володимир ПОПИК,
член-кореспондент НАН України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Editor-in-Chief

Volodymyr POPYK,
Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Vernadsky National Library of Ukraine

Редакційна колегія

Г. Боряк
О. Василенко
О. Воскобойнікова-Гузєва
В. Горовий (*заступник головного редактора*)
Т. Гранчак
І. Давидова
Т. Добко
Л. Дубровіна (*заступник головного редактора*)
Г. Ковальчук
С. Кулешов
В. Леонов (Російська Федерація)
К. Лобузїна
Н. Маслакова (*заступник головного редактора*)
Р. Мотульський (Білорусь)
С. Нарбутас (Литва)
В. Омельчук
О. Онищенко
Є. Потшебницька (Польща)
М. Романюк
Г. Солоїденко
Н. Стрішенець
В. Широков

Editorial board

H. Boriak
O. Vasylenko
O. Voskoboinikova-Huzeva
V. Horovyi (*Deputy Editor-in-Chief*)
T. Hrachak
I. Davydova
T. Dobko
L. Dubrovina (*Deputy Editor-in-Chief*)
H. Kovalchuk
S. Kuleshov
V. Leonov (Russian Federation)
K. Lobuzina
N. Maslakova (*Deputy Editor-in-Chief*)
R. Motulskyi (Belarus)
S. Narbutas (Lithuania)
V. Omelchuk
O. Onyshchenko
Ye. Potshebnytska (Poland)
M. Romaniuk
H. Soloidenko
N. Strishenets
V. Shyrokov

Заснований у червні 1993 року.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.
Виходить 6 номерів на рік

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
KB № 17072-5842 PR of 09.08.2010
Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: bibvesti@bigmir.net
E-mail: bibvisnyk@nbuv.gov.ua
Передплатний індекс 74049
Електронна версія журналу:
<http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv>
Веб-сайт журналу: <http://bv.nbuv.gov.ua/uk/>

Editorial office address:

Vernadsky National Library of Ukraine,
3, Holiivskyi avenue, Kyiv, 03039, Ukraine
Tel.: (044) 524-43-50
E-mail: bibvesti@bigmir.net
E-mail: bibvisnyk@nbuv.gov.ua
Subscription Index 74049
Digital copies of the journal:
<http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv>
Journal website: <http://bv.nbuv.gov.ua/en/>

Видання індексується Google Scholar

The journal is indexed in the bibliometric database
Google Scholar.

Журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у галузях історичні науки
(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)
(Категорія «В»)

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Зміст

- Швецова-Водка Г.** Бібліотекознавство в системі наук ноокомунікологічного циклу: термінологічний аспект 3
- Лобузина К.** Зміни у підходах до опису бібліотечних ресурсів (1967–2017): світовий досвід 13
- Мацюк Г.** Удосконалення технологій інформаційного пошуку на основі тезауруса предметної області. 20
- Горбань Ю., Скаченко О.** Бібліотека у грі: навчання інформаційної грамотності та запобігання плагіату 26

ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ДНЯ БІБЛОТЕК

- Ковальчук Г.** Інститут книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: перші результати наукових досліджень 34

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

- Круглий стіл «Освітня книга ранньомодерної доби в Україні: побутування та історико-культурне значення» (з нагоди 400-річчя виходу «Граматики» Мелетія Смотрицького) 43

ВІТАЄМО

- Бібліографія як покликання: наукові здобутки Луїзи Іванівни Ільницької 46

Contents

- Shvetsova-Vodka H.** Library Science in the System of Sciences of Noocommunicological Cycle: Terminology Aspect 3
- Lobuzina K.** Changing Approaches to Describing Library Resources (1967–2017): World Experience 13
- Matsiuk H.** Improvement of Information Retrieval Technologies on the Basis Data Domain Thesaurus 20
- Horban Yu., Skachenko O.** A Library in the Game: Teaching Information Literacy and Preventing Plagiarism 26

TO ALL-UKRAINIAN DAY OF LIBRARIES

- Kovalchuk H.** Vernadsky National Library of Ukraine Bibliology Institute: the First Results of Scientific Researches 34

CRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

- Roundtable «An Early Modern Age Educational Book in Ukraine: Living and Historical and Cultural Importance» (on the Occasion of the 400th Anniversary of the Release of Grammar by Meletii Smotrytskyi) 43

CONGRATULATIONS

- Bibliography as a Vocation: Scientific Achievements of Louisa Ivanivna Ilnytska. 46

Галина Швецова-Водка,

доктор історичних наук, професор, ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9842-6581>,
Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне, Україна)

вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, Україна
E-mail: shvetsova1943@gmail.com

Бібліотекознавство в системі наук ноокомунікологічного циклу: термінологічний аспект

У статті виокремлено наукові дисципліни, які можна вважати метатеоретичними щодо бібліотекознавства. Подано характеристику бібліотекознавства як науки інформаційної та документо-комунікаційної, як складника соціально-комунікаційного комплексу наук. Обґрунтована можливість розглядати бібліотекознавство в комплексі наук, що становлять ноокомунікологію як комплекс наук про соціальні інформаційні комунікації. Запропонована дефініція бібліотекознавства як ноокомунікологічної дисципліни.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотекознавство, інформаційні науки, інформологія, комунікологія, ноокомунікологія, документологія, бібліологія.

Постановка проблеми. Серед наукових дисциплін, орієнтованих на вивчення бібліотечної діяльності, бібліотекознавство давно і міцно посідає провідне місце. Немає потреби детально розглядати його об'єкт, предмет, методи, тому що всі ці питання неодноразово висвітлювалися в літературі. Незважаючи на це, в науковому середовищі по-різному ставляться до визначення місця бібліотекознавства серед суміжних наукових дисциплін. Доволі дискусійним є віднесення сучасного бібліотекознавства до наук комунікаційного циклу загалом, а також продукування назв наук ширшого змісту, які охоплюють як проблематику бібліотекознавства, так й інших інформаційних наук, тобто метанаук щодо бібліотекознавства. Відповідно, існуючі дефініції бібліотекознавства не зовсім відповідають вимогам термінотворення, тому що не показують зв'язок бібліотекознавства як часткової (спеціальної) дисципліни з іншою (чи іншими) загальними дисциплінами. Означені обставини викликають потребу розглянути певне коло питань, які мають допомогти у більш точній кваліфікації бібліотекознавства як наукової дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічні питання щодо кваліфікації бібліотекознавства, як правило, залишаються поза увагою науковців. Основну увагу вони приділяють завданням бібліотекознавства на сучасному етапі розвитку суспільства, враховуючи зміни в діяльності бібліотек.

Однак останнім часом під впливом розвитку міжнародних контактів, особливо за прикладом

англійської (американської) мови, до бібліотекознавства дедалі частіше застосовується назва «Бібліотечно-інформаційна наука» («Library and Information Science, LIS»). Цю назву деякі дослідники перекладають як складену з двох окремих дисциплін. У публікаціях С. Чуканової – це «Бібліотекознавство та інформологія», причому авторка зосереджується на розгляді інформології як окремої дисципліни [39]. Н. Стрішенець перекладає англійський термін «information science» як «інформацієзнавство» з таким визначенням: «наукова дисципліна, пов'язана з аналізом, збиранням, систематизацією, перетворенням, зберіганням, пошуком і поширенням інформації» [31, с. 15]. Вона вважає, що бібліотечно-інформаційна наука – це «бібліотеко- та інформацієзнавство», тобто тлумачить її також як поєднання двох дисциплін. Однак, згодом робить уточнення: «Бібліотекознавство та інформацієзнавство, що перед цим розвивалися паралельно, інтегрувалися в єдину дисципліну» [32, с. 65], і далі характеризує її саме як бібліотекознавство. Деякі автори розуміють словосполучення «Library and Information Science» як сукупність (комплекс) бібліотечно-інформаційних наук [17]. Наприклад, на думку Н. Лопатіної, це науки про світ, у якому базовою соціальною потребою є інформаційна потреба, а базовою формою взаємодії виступає соціально-інформаційна взаємодія. При цьому виявляється, що власне бібліотекознавство і посідає місце однієї з бібліотечно-інформаційних наук.

На наш погляд, бібліотечна наука є однією з інформаційних наук, тих наук, які визнають інфор-

мацію за головне, системотвірне, поняття (наукову категорію) і застосовують інформаційний методологічний підхід у власних дослідженнях. Тому «бібліотечно-інформаційна наука» – це не два терміни, поняття, а один складний термін, тотожний поняттю «бібліотекознавство», і це підкреслює його зв'язок з інформаційними науками.

Увесь цикл наук, до якого належить і бібліотекознавство, по-різному називається науковцями: документно-комунікаційний [3], соціогуманітарний [18], соціально-комунікаційний [13], соціокомунікаційний [16], соціокомунікативний [34] тощо. Різні назви мають також наукові дисципліни метатеоретичного характеру.

Грунтовне дослідження місця бібліотекознавства в класифікації наук здійснила О. Полтавська. Вона довела, що науки документно-комунікаційної сфери належать до соціогуманітарного знання [19]. За висновками вченої, бібліотекознавство є однією з документокомунікаційних наук, які утворюють спільну класифікаційну групу «документівна комунікологія» [20]. Водночас дослідниця не визначила, до якого циклу наук безпосередньо належить документівна комунікологія, а також чим відрізняються одна від одної документокомунікаційні дисципліни, у т. ч. бібліотекознавство.

Процес розгортання соціально-комунікаційної теорії бібліотечної діяльності проаналізувала І. Давидова [10]. Проте, авторка не ставила завдання розглянути термінологічні аспекти визначення бібліотекознавства.

Мета статті – розглянути характеристики наукових дисциплін, які можна вважати метатеоретичними стосовно бібліотекознавства, та обґрунтувати кваліфікацію бібліотекознавства, ноокомунікологічної дисципліни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, бібліотекознавство тривалий час розвивалось як дисципліна суто прикладного характеру, орієнтована на вдосконалення бібліотечних процесів. Такий підхід отримав назву технологічного. Спроби осмислити теоретичну сутність бібліотекознавства призвели спочатку до отождолення його з книгознавством, оскільки вважалося, що бібліотеки працюють з книгами, а отже, об'єктом вивчення бібліотечної науки мають бути книги. Залишки цих підходів зберігають такі визначення: «Бібліотекознавство – галузь науки, що вивчає цілі, принципи, зміст, систему і форми суспільного користування книгами» [35]; «Бібліотекознавство – комплексна соціогуманітарна наука про закономірності формування, розвитку і функціону-

вання бібліотек, історію та зміст документних джерел» [18]. Розширення асортименту джерел інформації, з якими має справу сучасна бібліотека, спричинило деякі зміни у визначенні бібліотекознавства. Його тепер досить часто розглядають як комплексну соціогуманітарну науку «про закономірності формування, розвитку і функціонування бібліотек, особливості еволюції бібліотечно-інформаційних ресурсів, їх формування та використання» [6, с. 180].

Останнім часом сформувалися й інші концепції бібліотекознавства, а саме: просвітницька, культурологічна, інформаційна, маркетингова (сервісна), когнітивна (знаннєва), документо-комунікаційна [2, с. 21–27]. Просвітницька концепція, яка проголошувала однією з основних функцій бібліотеки освітню, уможливила розгляд науки про бібліотечну справу в колі педагогічних дисциплін. Усвідомлення ролі бібліотек як зберігачів історичного досвіду, що пов'язано з меморіальною функцією бібліотеки, вводить бібліотекознавство до сонму історичних наук. Оскільки бібліотечна справа є одним із явищ культури, то й бібліотекознавство часто розглядається як культурологічна дисципліна.

Що характерно, кожна з перелічених концепцій надає перевагу якійсь одній з функцій бібліотек, але ж кількість цих функцій досить велика. Особливе місце серед них посідає інформаційна функція бібліотеки. Багато вчених вважають, що інформаційна діяльність відрізняється від бібліотечної. Перша передбачає обробку інформації, яка міститься в документах, а друга обмежується роботою лише з самими документами. Інформаційну функцію фахівці почали розглядати як головну для бібліотеки у другій половині ХХ ст. Однак тлумачення цієї функції не було однозначним. Для одних авторів бібліотекознавство стало інформаційною наукою тому, що бібліотеки почали займатися інформатизацією, яка розумілася як запровадження комп'ютерної техніки та технології у бібліотечні процеси. Для інших бібліотечна діяльність уявлялась як «єдиний процес задоволення різноманітних потреб суспільства в інформації та знаннях» [14, с. 23]. Важливо відзначити, що бібліотеку при цьому розуміли як один із соціальних інститутів у системі соціальних комунікацій [44, с. 65–72].

Теоретики-бібліотекознавці уточнювали: бібліотекознавство є інформаційною наукою, тому що інформація відіграє фундаментальну роль у його системному об'єкті. Але ця інформація має бути закріплена (зафіксована) в документі особли-

вого типу – опублікованому. Цим об'єкт бібліотекознавства відрізняється від об'єктів суміжних наукових дисциплін, що вивчають інші соціальні інститути системи соціальних комунікацій, зокрема від архівознавства чи теорії таких засобів масової інформації, як радіо, телебачення [22].

Інформаційне тлумачення бібліотекознавства ніяк не заперечувало когнітивної (знаннєвої) концепції, але підкреслювало, що бібліотечна справа лише сприяє збиранню, зберіганню, споживанню знання, зафіксованого в документах. Незаперечним вважався й зв'язок бібліотекознавства з документо-комунікаційною концепцією, хоча прихильники останньої наполягали на тому, що саме вона є головною його характеристикою [30].

Відзначимо, що різні концепції бібліотекознавства у своїй переважній більшості пов'язувалися з різними характеристиками об'єкта та предмета бібліотечної науки, різними визначеннями функцій бібліотеки. Саме ж бібліотекознавство тлумачилось як наука суспільна та гуманітарна, як «інформаційна наука» [44], нарешті як «дисципліна суспільного циклу» [23]. В офіційних визначеннях не завжди була присутня характеристика місця бібліотекознавства серед інших наук, лише здійснювався перелік його об'єктів та предмета. Зв'язок бібліотекознавства з різними науками вплинув на його характеристику як комплексної науки. Як приклад, наведемо визначення з російської «Бібліотечної енциклопедії»: «Комплексна наука про бібліотеку та бібліотечну справу»; далі перелічуються розділи та підрозділи бібліотекознавства [24].

Аналіз наявних у літературі визначень бібліотекознавства засвідчує, що воно тлумачиться фахівцями як наука, яка входить до складу різних комплексів наук, і водночас є такою, що сама складається з комплексу наукових дисциплін. Також має право на існування характеристика бібліотекознавства як науки інформаційної та документо-комунікаційної, як складника соціально-комунікаційного комплексу наук. За таких підходів цілком можливий розгляд бібліотекознавства у складі ноокомунікології, тобто комплексу наук про соціальні інформаційні комунікації.

Співвідношення різних наук, що входять до ноокомунікології чи являють собою її розгалуження, вже нами розглядалося, зокрема у статті «Структура документознавства і його місце серед сучасних наукових дисциплін» [41] та у підручнику «Документознавство» [42, с. 198]. Оскільки саме стаття стала найбільш відомим фахівцям викладом нашої

позиції з цього питання, дозволимо собі ще раз нагадати коротко означене: «весь комплекс дисциплін, що досліджують інформацію, можна об'єднати назвою «інформологія» (дослівно: наука про інформацію). Далі цей комплекс поділяється на такі частини: теорія інформації, інформатика соціальна, інформатика прикладна (або комп'ютерна наука). Інформатика соціальна дорівнюється теорії соціальних комунікацій і може бути інакше названа ноокомунікологією. В межах останньої можна виділити теорію соціальної інформації і документологію як комплекс наук про документ, який розглядається як засіб передачі соціальної інформації. Особливе місце посідає наука інформатика (наука про науково-інформаційну діяльність), яка належить до комплексу наук ноокомунікології (соціальної інформатики), але не є повністю відокремленою від документології, частково перетинається з нею. У межах документології виділяємо такі комплексні науки, як теорія журналістики (наука про підготовку інформації), документознавство (наука про підготовку документа), архівознавство (наука про архівну справу), бібліологія або книгознавство (наука про книжкову справу)» [41]. Далі у публікації йшлося про структуру документознавства, оскільки саме це було темою статті, а бібліотекознавство не згадувалось, оскільки, на наш погляд, воно входить не до документознавства, а до комплексу бібліологічних наук. Усі перелічені науки об'єднуються тим, що вони є науками про інформацію, але далі поділяються відповідно до конкретного об'єкта і предмета дослідження.

Як виявилось, представлені уявлення стали предметом дискусій для багатьох науковців. Дискусійною виявилася сама ідея об'єднання наук у комплекси (тому що представники кожної наукової дисципліни вважають її самостійною та незалежною від інших), а також обраний аспект їхнього взаємозв'язку – інформаційно-комунікаційний.

Розглянемо детальніше аспект термінологічний: назви представлених наук.

Поняття «інформація» набуло значення наукової категорії при винайденні Клодом Шенноном «математичної теорії комунікації» у 40-х роках ХХ ст. Послідовники вченого назвали цю теорію «теорією інформації» [8, с. 14]. Отже, теорія інформації з самого початку розумілася як теорія комунікації. У 1948 р. Норберт Вінер опублікував книгу, в якій теорія інформації була подана як наука кібернетика. Останню Вінер визначав як науку про управління в будь-яких складних системах

(технічних, біологічних чи соціальних). У подальшому теорія інформації розвивається як суто математична дисципліна, а теорія комунікації вивчає процеси, що відбуваються у суспільстві, наближаючись до філології та теорії журналістики.

Інформаційні процеси в суспільстві стали об'єктом вивчення «інформаційної науки» (information science), а технічні аспекти передачі інформації в електронно-обчислювальних машинах – об'єктом «комп'ютерної науки» (computer science). Водночас ці напрями досліджень часто об'єднувалися спільною назвою – «документаційно-інформаційна наука» (documentation and information science). У 50-ті роки ХХ століття інформаційна тематика стала об'єктом вивчення дисципліни «Основи науково-технічної інформації», яка пізніше (у 60-ті рр.) отримала назву «інформатика». Ця дисципліна на даний час опікується переважно функціонуванням у суспільстві соціальної (семантичної) інформації, хоча одночасно тут висвітлюються загальнотеоретичні питання, що стосуються інформації, та проблеми застосування електронно-обчислювальної техніки для удосконалення інформаційних процесів [7]. Спочатку з усіх видів соціальної інформації першочергова увага приділялася науковій інформації, тому цей напрям інформатики одержав неофіційну назву «наукова інформатика» [26].

У Західній Європі, насамперед у Франції, інформатикою почали називати комп'ютерну науку і самі засоби обчислювальної техніки [8, с. 32–33]. Таке тлумачення інформатики поширилося і в інших країнах, тому нині інформатика найчастіше сприймається як дисципліна, що вивчає застосування комп'ютерів у різних галузях діяльності. Водночас продовжує існувати і розвиватися соціальна інформатика як наука, що вивчає властивості та закономірності функціонування інформації у суспільстві [15; 37].

Найзагальнішу науку про інформацію ми називаємо інформологія. Походження цієї назви та її обґрунтування подаються у статті В. Горєвої [9]. Дослідниця, зокрема, зазначає, що термін «інформологія» запропонував В. Сіфоров у середині 1970-х рр. Він вважав інформологію наукою про різні процеси і закони передавання, розподілення, опрацювання і перетворення інформації [21, с. 109]. На думку знаного філософа А. Урсула, інформологія – це загальна інформаційна наука, котра вивчає інформаційні процеси як у суспільстві, так і в живій та неживій природі. Інформологія визначалася ним як теоретична метанаука, що охоплює інформаційні процеси

будь-якої природи [36, с. 3]. В. Горєва дійшла висновку: «інформологія, маючи ранг метанауки, одночасно є комплексною, міждисциплінарною науковою галуззю знань. Інформологія, як метатеорія інформації, методологічно описує і розкриває інформаційні процеси – сутність вираження та прояву інформаційних взаємодій будь-якої природи. Одним з головних завдань інформології є формування тезаурусу – специфічної природомовної системи понять і семантичних зв'язків між ними, інформації про зовнішній світ з аксіологічно-ціннісним уявленням про інформацію, а також про інформаційні картини світу, його предмети, об'єкти, явища, процеси і факти» [9, с. 98]. Вчена зазначає, що поняття «інформологія» й досі не відпрацьоване належним чином.

Інший варіант назви узагальнюючої науки про інформацію – інформаціологія. Це не тільки інша назва, але й інше тлумачення: «інформаціологія трактується як наука про відносини і кореляції в мікро- і макроструктурах інформаціогенно-вакуумного і матеріалізованого простору Всесвіту, яка є генералізаційним і найбільш великим загальнонауковим і надзвичайно багатограним глобально-космічним узагальненням ХХ ст.» [9, с. 98]. Таке визначення критикувалося багатьма вченими. Ми погоджуємося з оцінкою, яку дав цій теорії А. Соколов: «сюрреалістична гігатеорія» [25]. Тепер назва «інформаціологія» асоціюється тільки з цією теорією, яку важко визнати науково обґрунтованою та доцільною. Хоча деякі сучасні науковці вміло вписують проблематику інформаціології в найсучаснішу систему наукових знань про інформацію [38].

Досить близьке до зазначених вище понять є поняття «інформатологія», яким послуговуються фахівці в Польщі. Його можна було б використати як загальну назву інформаційних наук, якби воно не асоціювалося з суто науковою або соціальною інформатикою. Польські вчені відзначають, що термін «Informatologia» позначає науку про інформацію, яка спочатку тлумачилася як наука про науково-інформаційну діяльність, тобто отожднювалася з поняттям «інформатика», що зараз називається науковою. З розвитком інформатологія розширила рамки свого об'єкта і на даний час подається як інформатика соціальна, тому що вивчає не тільки наукову інформацію, а й будь-які прояви інформаційної діяльності в суспільстві [1], отже, більш відповідає поняттю «соціальна інформатика».

Існують й інші пропозиції назви узагальнюючої науки про інформацію, яка вивчає будь-які процеси

інформаційної взаємодії, де б вони не відбувалися – на Землі, в природі, суспільстві чи в космосі. Наприклад: інфологія [29]. На наш погляд, немає потреби замінювати назву, яка вже існує, – інформологія. Хоча цілком можливе існування інших назв у різних країнах: information science, informatologia тощо. Інформологія для вітчизняних фахівців має стати узагальнюючою наукою для дисциплін, які використовують інформаційний підхід і вивчають інформаційні явища різного роду та в усіх аспектах. Далі цей комплекс поділяється на: теорію інформації, філософію інформації, інформатику соціальну та інформатику технічну (або комп'ютерну науку), інформатику прикладну (біологічну, технічну, економічну тощо).

«Соціальна інформатика» – напрям досліджень інформаційної діяльності, де наголошується, що ця наука присвячена не тільки науковій інформації, а й усім видам соціальної інформації.

Наразі праці, присвячені теорії соціальної інформаційної комунікації, називають «соціальні комунікації» [24] або «основи теорії комунікації» [4]. Знайомство з ними дає підстави стверджувати, що присвячені вони не комунікації взагалі і навіть не всім соціальним комунікаціям (включаючи матеріальні), а саме теорії соціальної інформаційної комунікації.

Інформаційна наука виникла і розвивалась одночасно як теорія інформації і як теорія комунікації. Інформація виникає (усвідомлюється) тільки в процесі комунікації. Інформаційною ця наука зветься тому, що вона застосовує інформаційний підхід для пояснення різноманітних явищ, які поєднуються поняттям «інформація». Комунікаційний підхід полягає в тому, що відповідні явища розглядаються з погляду процесу комунікації. Зокрема, наукова інформатика проголошує, що вона вивчає наукові комунікації, а не тільки наукову інформацію. Соціальна інформатика досліджує соціальні інформаційні комунікації, які є одночасно об'єктом вивчення теорії соціальної комунікації. Отже, якщо інформаційний підхід породив назву «інформологія», то комунікаційний – назву «комунікологія».

Комунікологія у найзагальнішому значенні мала б досліджувати будь-які комунікаційні процеси. Але історично так склалося, що «теорія комунікації» і «комунікологія» опікуються переважно дослідженням засобів масової комунікації [40].

Соціальна інформатика, на наш погляд, цілком відповідає теорії соціальної інформаційної комунікації і може бути названа ноокомунікологією.

Назва «ноокомунікологія» дає змогу зацентрувати увагу на тому, що досліджуються процеси соціальної інформаційної комунікації, які, з погляду ноосферної теорії, пов'язані з передаванням нооінформації, тобто розумової інформації, притаманної людині. Особливість нооінформації полягає в тому, що вона передається і приймається людиною; точніше сказати, вона формується у свідомості людини, як тої, що передає, так і тої, що приймає інформацію (тобто певні знання (сенси), а також емоції або вольові імпульси).

Отже, інформатика соціальна тотожна теорії соціальної інформаційної комунікації, тобто ноокомунікології. За термін, що позначає цю галузь знань, краще обрати форму, що складається з одного слова, тобто «ноокомунікологія». З такої форми легше утворювати похідні слова, наприклад, «ноокомунікологічна» щодо науки, яка є складником ноокомунікології.

Термін «ноокомунікологія» значною мірою відповідає польському терміну «інформатологія», але він кращий (точніший) за нього, тому що останній має попереднє значення, яке збігається з «науковою інформатикою».

Поняття «соціальні інформаційні комунікації» за змістом ширше поняття «масові комунікації». Якщо «ноокомунікологією» названа наука, яка вивчає будь-які соціальні інформаційні комунікації, то для науки, котра досліджує масові комунікації, варто використовувати термін «комунікативістика». Комунікативістика – наука про засоби масової інформації (ЗМІ) і діяльність журналістів [11]; вона вивчає засоби і функції масових інформаційних зв'язків. Терміном «комунікативістика» варто позначити науку, яка нещодавно мала назву «журналістикознавство».

У рамках ноокомунікології можна виокремити теорію соціальної інформації, комунікативістику (як науку про масові комунікації), наукову інформатику (науку про наукові комунікації) і документологію як комплекс наук про документ – засіб передавання соціальної інформації. Документологія охоплює такі комплексні науки, як документознавство (наука про підготовку документа), архівознавство (наука про архівну справу), бібліологія (наука про книжкову справу або книжкову культуру). Наведений перелік зазнав змін порівняно з попередньою пропозицією. Вони були зумовлені врахуванням критичних зауважень і динамічним розвитком ноокомунікологічних наук. Сучасні бібліотекознавці підкреслюють, що «бібліотечно-інформаційну сферу у цілому можна розглядати як

відкриту соціокомунікаційну систему, здатну до саморозвитку та самоорганізації» [5].

Науковий підхід, побудований на визнанні та використанні теорії соціальної інформаційної комунікації, можна було б назвати «соціально-інформаційно-комунікаційний», проте більшість фахівців схильні до вживання скороченої назви: «соціокомунікаційний». Якщо до теорії соціальної інформаційної комунікації застосувати синонімічну назву «ноокомунікологія», то цей підхід цілком можна характеризувати як «ноокомунікологічний». Ноокомунікологічний підхід побудований на визнанні інформаційної природи соціальних комунікацій, котрі забезпечують функціонування ноосфери.

Документологія, загалом, присвячена дослідженню явищ і процесів, що відбуваються у документосфері. Остання є важливим складником інфосфери суспільства. В. Ільганаєва це поняття визначає таким чином: «Документосфера – сфера обігу документалізованої інформації. Характеризує стан, якість документальної пам'яті людства» [12, с. 83].

Детальну характеристику документосфери подає А. Соколов. Зокрема, торкаючись структури документосфери, він зазначає: «1. Усі сектори документосфери – носії семантичної інформації. Інші типи інформації (машинна, математична, елементарна, біологічна) не використовуються як смисловий зміст документа. [...] Структура документосфери багатовимірна. Вона може розглядатися з організаційної та функціональної точок зору. 2. Організаційну структуру документосфери утворюють документальні соціальні інститути, які розподіляються за секторами документосфери таким чином: сектор пізнання – архівний, бібліографічний, бібліотечний, музейний інститути; комунікаційний сектор – усі види документальних інститутів; управлінський сектор – архівний і бібліотечний інститути. Оскільки всі документальні інститути призначені для комунікації семантичної (семіотичної) інформації, вони належать до класу комунікаційних інститутів і класу семіотичних інститутів. Тому їх можна назвати комунікаційно-семіотичними інститутами» [28]. Бібліотечний соціальний інститут є документологічним та інформологічним, оскільки має справу з документами, які виступають засобами збереження та передавання інформації в суспільстві.

Як область соціально-культурного простору документосфера складається з системи інфраструктурних документо-комунікаційних інститутів. Галузева конфігурація документосфери охоплює

книжкову справу (бібліосферу), архівну справу та музейну справу.

Бібліотека – це документальна комунікаційна система (ДКС). Характеристика бібліотеки як ДКС дає підстави вважати видовою функцією бібліотеки кумулятивну, яка полягає у формуванні документних фондів. Однак, можливо, точніше було б назвати видову функцію бібліотеки так само, як зветься відповідна ДКС, тобто – термінальна [33]. Кумулятивна функція характерна саме для фонду, тому що він збирає, накопичує документи. А бібліотека – це не тільки бібліотечний фонд. Як і будь-який термінал, бібліотека – це кінцева частина системи (у даному випадку системи документальної комунікації), яка забезпечує її зв'язок із зовнішнім середовищем.

З перелічених галузей документосфери варто виокремити бібліотечну справу, яка належить до бібліосфери. Поняття «бібліосфера» почали використовувати у професійному дискурсі порівняно недавно. Його актуалізація відбулася у працях А. Соколова. На думку вченого, «бібліосфера з'явилася у вигляді соціального простору, що включає бібліотечні, бібліографічні, книговидавничі, книготорговельні соціальні інститути і супутні соціальні явища, наприклад, бібліофілство, цензуру» [27, с. 204].

Узагальнене визначення бібліосфери може бути таким: сфера соціальної комунікації, в якій передавання соціальної інформації в часі і в просторі здійснюється шляхом створення, поширення, зберігання і використання книги як особливого роду документа. Сутністю бібліосфери є книжкова комунікація – вид соціальної інформаційної комунікації, в якому засобом передавання інформації в суспільстві виступає книга.

Головною ознакою, що відрізняє бібліосферу від інших частин документосфери, є книга як феномен, навколо якого виникають і об'єднуються процеси його створення, розповсюдження та використання.

Що таке книга? На жаль, вчені й досі не дали точної та однозначної відповіді на це питання. Вже існуючі відповіді розрізняються за ступенем узагальнення, глибиною проникнення у сутність цього явища. Ми маємо кілька досить різноманітних дефініцій книги. На наш погляд, найбільш широке значення поняття «книга» у матеріальному та знаковому аспектах – це будь-який запис інформації на спеціальному носії будь-яким винайденим людиною способом (писемним, ізографічним, аудіовізуальним, машиночитаним тощо). За функціональною сутністю книга є доку-

ментом, опублікованим незалежно від особливостей матеріального носія інформації, знакової системи її передавання та каналу її сприйняття людиною. Для перетворення документа в книгу обов'язковою є діяльність комунікаційного посередника-1 (видавництва чи редакції періодичного або продовжуваного видання, центру депонування документів, фірми грамплавання, відеозапису і т. ін.) та комунікаційного посередника-2 (закладів системи книгорозповсюдження і книговикористання). Тому підсумкове визначення «книги» може мати такий вигляд: книга – це документ опублікований, виданий або депонований, що надається в суспільне користування через книжкову торгівлю та бібліотеки [43, с. 219–227].

Книга – головний елемент книжкової комунікації, яка є різновидом документальної комунікації. У процесі книжкової комунікації інформація від комуніканта-автора через засоби виготовлення книги (книговидавничу справу) і засоби книгорозповсюдження (книжкову торгівлю) надходить до бібліотек як соціальних інститутів, котрі забезпечують зберігання та використання документів книжкового типу.

Якщо прийняти запропоновану нами структуру документології як комплекс наук про документальну комунікацію [43, с. 207], то в ній слід виокремити бібліологію як комплекс наук про книжкову комунікацію (чи про книжкову справу загалом), що забезпечує створення і функціонування книги в суспільстві. Щоб уникнути асоціацій з різними тлумаченнями книгознавства, цей комплекс наук краще називати бібліологією.

Оскільки особливістю бібліотеки є зберігання та використання документів книжкового типу, бібліотекознавство як наукова дисципліна є однією з дисциплін бібліологічного комплексу. Серед бібліологічних дисциплін бібліотекознавство вирізняється тим, що вивчає бібліотеку як термінальну документально-комунікаційну систему, яка забезпечує накопичення, упорядкування та організацію використання документів книжкового типу.

Висновки. Виходячи з вищевикладених уявлень про сутнісні зв'язки бібліотекознавства з іншими науками та його об'єкт, можна запропонувати визначення цієї науки. Якщо вкласти у визначення бібліотекознавства означене вище повне уявлення про його зв'язки з іншими загальними науковими дисциплінами, то дефініція виглядатиме таким чином: бібліотекознавство – соціогуманітарна інформологічна ноокомунікологічна документологічна

бібліологічна наукова дисципліна, яка досліджує бібліотечний соціальний інститут як окрему ділянку бібліосфери – термінальну документальну комунікаційну систему.

Водночас бібліотекознавство можна характеризувати і як дисципліну соціогуманітарну, інформологічну, ноокомунікологічну, документологічну чи бібліологічну з подальшим переліком об'єктів вивчення, аналогічним попередньому визначенню.

У системі наук ноокомунікологічного циклу бібліотекознавство можна визначити як ноокомунікологічну дисципліну, що вивчає процеси організації бібліотечної справи, пов'язані з накопиченням, упорядкуванням та організацією використання знань, зафіксованих у документах книжкового типу (опублікованих та призначених для тривалого зберігання).

Подальші дослідження термінологічних аспектів теорії бібліотекознавства можуть бути присвячені поглибленому аналізу кожної з вищезазначених наукових дисциплін. Зокрема, особливу увагу варто приділити розгляду теорії ноокомунікології, як новітнього напрямку досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Cisek Sabina. *Teoria i metodologia informatologii (nauki o informacji)*. Jagiellonian University, 2018. 111 s. URL : <https://www.researchgate.net/> (дата звернення: 10.09.2019).
2. Басов С. А., Ванев А. Н., Дворкина М. В., Кожевникова Л. А., Колесникова М. Н., Крейденко В. С. и др. *Библиотечноеведение. Общий курс*. Санкт-Петербург : Профессия, 2013. 237 с.
3. Бібліотекознавство. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бібліотекознавство> (дата звернення: 10.09.2019).
4. Василик М. А. Наука о коммуникации или теория коммуникации? К проблеме теоретической идентификации. *Актуальные проблемы теории коммуникации*. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГПУ, 2004. С. 4–11.
5. Воскобойникова-Гузева О. В. *Соціокомунікаційний феномен бібліотеки: методологія дослідження*. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/284> (дата звернення: 10.09.2019).
6. Воскобойникова-Гузева О. Бібліотекознавство. *Українська архівна енциклопедія*. Київ, 2008. С. 180–182.
7. Гиляревский Р. С. О возникновении и развитии информатики в России. *Вестн. Санкт-Петерб. гос. ун-та культуры и искусств*. 2012. № 3 (12). С. 60–62.
8. Гиляревский Р. С., Родионов И. И., Залаев Г. З., Цветкова В. А., Барышева О. В., Калинин А. А. *Информатика как наука об информации. Информационный, документальный, технологический, экономический, социальный и организационный аспекты*. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2006. 592 с.
9. Горева В. В. Еволюція поняття «інформологія» в документознавчому контексті. *Студії з архів. справи та документознавства*. Київ, 2011. Т. 19. С. 94–100.
10. Давидова І. Соціально-комунікаційна теорія бібліотечної діяльності: становлення та шляхи розвитку. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 6. С. 8–12.

11. Землянова Л. М. *Модернизация современного журналистского образования – значение научного опыта зарубежной коммуникативистики*. URL: <http://www.mediascope.ru/node/61> (дата обращения: 01.11.2018).
12. Ильганаева В. А. *Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность)* : словарь-справочник. Харьков : КП «Городская типография», 2009. 392 с.
13. Ильганаева В. О. Теоретико-методологический синтез социально-коммуникационного знания. *Философия спілкування. Філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2009. № 2. С. 96–101.
14. Ильганаева В. О., Ковальчук Г. Д., Самійленко Т. П. та ін. *Бібліотекознавство. Теорія, історія, організація діяльності бібліотек*. Харків : Основа, 1993. 194 с.
15. Кобелев О. М. *Социальная информатика*. Харків : Харк. держ. акад. культури, 2007. 104 с.
16. Кобелев О. М. Методология сучасного бібліотекознавства : стан та напрями розвитку. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації*. 2017. Вип. 50. С. 88–100.
17. Лопатина Н. В. Библиотечно-информационные науки в цифровом мире : исследовательские векторы и задачи. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2019. № 2 (88). С. 156–166. DOI: 10.24411/1997-0803-2019-10214
18. Онищенко О. С. Бібліотекознавство. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39814 (дата звернення: 10.09.2019).
19. Полтавская Е. И. Науки документо-коммуникационной сферы в системе социально-гуманитарного научного знания. *Вестник Челяб. гос. акад. культуры и искусств*. 2014. № 1 (37). С. 9–13.
20. Полтавская Е. И. Точки опоры для классификации архивоведения, библиографоведения, библиотековедения, книговедения и музееведения. *Вестник Челяб. гос. акад. культуры и искусств*. 2017. № 2 (50). С. 15–25.
21. Сифоров В. И. Методологические вопросы науки об информации. *Вопросы философии*. 1974. № 7. С. 105–112.
22. Скворцов В. В. *Теоретические основы библиотековедения*. Москва : Изд-во МГУКИ, 1996. 89 с.
23. Скворцов В. В. Библиотековедение. *Библиотечная энциклопедия*. Москва : Пашков дом, 2007. С. 166.
24. Соколов А. В. *Социальные коммуникации*. Ч. 1. Москва : Профиздат, 2001. 222 с.
25. Соколов А. В. Информациология как сюрреалистическая гигагерия. *Науч. и техн. б-ки*. 2010. № 4. С. 5–17.
26. Соколов А. В. Приключения Информации на библиотечном факультете. *Вестн. Санкт-Петерб. гос. ун-та культуры и искусств*. 2012. № 3 (12). С. 63–68.
27. Соколов А. В. *Библиосфера и инфосфера в культурном пространстве России*. Москва : Рус. шк. библ. ассоц., 2016. 384 с.
28. Соколов А. В. На путях познания документосферы. Ч. 2. Второе приближение к сущности документа : информационный подход. *Науч. и техн. б-ки*. 2016. № 6. С. 15–16.
29. Соловьев И. В. Проблемы исследования информационной сферы Земли. *Перспективы науки и образования*. 2014. № 5 (11). С. 25–30.
30. Столяров Ю. Н. О системных функциях библиотеки и их наименовании. *Науч. и техн. б-ки*. 2015. № 6. С. 30–44.
31. Стрішенець Н. В. *Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема : бібліотекознавчий аспект*. Київ, 2011. 502 с.
32. Стрішенець Н. Деякі тенденції розвитку сучасного зарубіжного бібліотекознавства. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2013. Вип. 38. С. 64–73.
33. *Терминал*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения: 28.04.2019).
34. Тишевська-Шапошник О. Теоретичні основи сучасного соціально-комунікативного знання. *Вісн. Кн. палати*. 2012. № 9. С. 28–31.
35. Тюліна Н. І. *Бібліотекознавство*. URL: <http://vseslova.com.ua/word/-10974u> (дата звернення: 10.09.2019).
36. Урсул А. Д. Социальная информатика: две концепции развития. *Науч.-техн. информ. Сер. 1. Орг. и методика информ. работы*. 1990. № 1. С. 3–8.
37. Цимбаленко Є. С., Євтушенко Л. В. Соціальна інформатика та інформатизація в термінах і висловах. *Наук. записки Ін-ту журналістики / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка*. 2011. Том 44. Липень–вересень. С. 123–126.
38. Чічановський А. А., Старіш О. Г. Інформація як структуро-творний феномен (Контекст управління. Теоретико-методологічні засади трансформації свідомості. Глобальна інформаційна матриця). *Наук. записки Ін-ту журналістики / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка*. 2011. Том 44. Липень–вересень. С. 63–85.
39. Чуканова С. О. Інформологія як складник дисципліни «Бібліотекознавство та інформологія» у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ США. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2014. Вип. 42. С. 271–275.
40. Шарков Ф. И. *Коммуникология: основы теории коммуникации*. Москва : Изд.+торг. корпорация «Дашков и К°», 2010. 592 с.
41. Швецова-Водка Г. М. Структура документознавства і його місце серед суміжних наукових дисциплін. *Студії з архів. справи та документознавства*. Київ, 2004. Т. 12. С. 120–125.
42. Швецова-Водка Г. М. *Документознавство*. Київ : Знання, 2007. 398 с.
43. Швецова-Водка Г. М. *Загальна теорія документа і книги*. Київ : Знання, 2014. 405 с.
44. Шира Дж. Х. *Введение в библиотековедение. Основные элементы библиотечного обслуживания*. Москва : Высшая школа, 1983. 256 с.

References

- Cisek, Sabina. (2018). *Teoria i metodologia informatologii (nauki o informatsii)* [Theory and methodology of informatology (the science about information)]. Jagiellonian University. Retrieved from <https://www.researchgate.net> [In Polish].
- Basov, S. A., Vaneev, A. N., Dvorkina, M. V., Kozhevnikova, L. A., Kolesnikova, M. N., Krejdenko, V. S. & Churasheva, O. L. (2013). *Bibliotekovedenie. Obshhii kurs* [Library science. The general course]. Saint-Petersburg, Russia. [In Russian].
- Bibliotekoznavstvo [Library science]. *Wikipedia*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Bibliotekoznavstvo> [In Ukrainian].
- Vasilik, M. A. (2004). *Nauka o komunikatsii ili teoriia komunikatsii? K probleme teoreticheskoi identifikatsii* [Science about communication or theory of communication? To the problem of theoretical authentication.]. *Aktualnye problemy teorii komunikatsii* [Issues of the day of theory of communication]. (p. 4-11). Saint-Petersburg, Russia. [In Russian].
- Voskoboinikova-Huzieva, O. V. *Sotsiokomunikatsiinyi fenomen biblioteki: metodolohiia doslidzhenia* [Social communications phenomenon of library: research methodology]. Retrieved from <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/284> [In Ukrainian].
- Voskoboinikova-Huzieva, O. (2008). *Bibliotekoznavstvo* [Library science]. *Ukrainska arkhivna entsyklopediia* [Ukrainian archiv encyclopaedia]. (p. 180-182.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

7. Giliarevskii, R. S. (2012). O vznikoventii i razvitiu informatiki v Rossii [About an origin and development of informatics in Russia]. *Vestn. Sankt-Peterb. gos. un-ta kultury i iskusstv* [Announcer of the Saint Petersburg state university of culture and arts], 3 (12), 60-62. [In Russian].
8. Giliarevskii, R. S., Rodionov, I. I., Zalaev, G. Z., Tsvetkova, V. A., Barysheva, O. V. & Kalin, A. A. (2006). *Informatika kak nauka ob informacii. Informatcionnyi, dokumentalni, tekhnologicheski, ekonomicheski, sotcialnyi i organizatcionnyi aspekty* [Informatics as science about information. Informative, documentary, technological, economic, social and organizational aspects]. Moscow, Russia: FAIR-PRESS. [In Russian].
9. Horieva, V. V. (2011). Evoliutsiia poniattia «informolohiia» v dokumentoznavchomu konteksti [An evolution of concept «informology» in a Document sciences context]. *Studii z arkhiv. spravy ta dokumentoznavstva* [Studios from the archived business and Document science]. (Vol. 19), (pp. 94-100). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Davydova, I. (2014). Sotsialno-komunikatsiina teoriia biblioteknoi diialnosti: stanovlennia ta shliakhy rozvytku [Socialcommunications theory of library activity: becoming and ways of development]. *Biblioteknyi visnyk*, 6, 8-12. [In Ukrainian].
11. Zemlianova, L. M. (2018). *Modernizatsiia sovremennogo zhurnalistskogo obrazovaniia – znachenie nauchnogo opyta zarubezhnoi komunikativistiki* [Modernization of modern journalistic education is a value of scientific experience of foreign communicativistyc]. Retrieved from <http://www.mediascope.ru/node/61> [In Russian].
12. Ilganaeva, V. A. (2009). *Sotcialnye komunikatsii (teoriia, metodologii, deiatelnost) : slovar-spravochnik* [Social communications (theory, methodology, activity): reference dictionary-book]. Kharkov, Ukraine. [In Russian].
13. Ilhanaieva, V. O. (2009). Teoretyko-metodolohichni syntezy sotsialno-komunikatsiinoho znannia [Theoretical and methodological synthesis of socialcommunications knowledge]. *Filosofia spilkuvaniia. Filosofii, psykhologhiia, sotsialna komunikatsiia*, 2, 96-101. [In Ukrainian].
14. Ilhanaieva, V. O., Kovalchuk, H. D., Samiilenko, T. P., Onufrieva, V. Ya., Kudenko, O. Ye., & Ozarchuk, L. V. (1993). *Bibliotekoznavstvo. Teoriia, istoriia, orhanizatsiia diialnosti bibliotek* [Library science. Theory, history, organization of activity of libraries]. Kharkiv, Ukraine: Osnova. [In Ukrainian].
15. Kobieliev, O. M. (2007). *Sotcialna informatyka* [Social informatics]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
16. Kobieliev, O. M. (2017). Metodolohiia suchasnoho bibliotekoznavstva: stan ta napriamy rozvytku [Methodology of modern library science: the state and directions of development]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. Seriia : Sotcialni komunikatsii* [Announcer of the Kharkiv state academy of culture. Series: Social communications], 50, 88-100. [In Ukrainian].
17. Lopatina, N. V. (2019). Bibliotekno-informatcionnye nauki v tsifrovom mire: issledovatel'skie vektory i zadachi [Library-information sciences in the digital world: research vectors and tasks]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv* [Announcer of the Moscow state university of culture and arts], 2 (88), 156-166. DOI: 10.24411/1997-0803-2019-10214 [In Russian].
18. Onyschenko, O. S. Bibliotekoznavstvo [Library science]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopaedia of modern Ukraine]. Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39814 [In Ukrainian].
19. Poltavskaiia, E. I. (2014). Nauki dokumento-kommunikatsionnoi sfery v sisteme sotcialno-gumanitarnogo nauchnogo znaniia [Sciences of document-communications sphere in the system of social-humanitarian scientific knowledge]. *Vestnik Cheliab. gos. akad. kultury i iskusstv* [Announcer of the Chelyabinsk state academy of culture and arts], 1 (37), 9-13. [In Russian].
20. Poltavskaiia, E. I. (2017). Tochki opory dlia klassifikatsii arkhivovedeniia, bibliografovedeniia, bibliotekovedeniia, knigovedeniia i muzeovedeniia [Footholds for classification of archive, bibliography, library sciences, bibliology and museology]. *Vestnik Cheliab. gos. akad. kultury i iskusstv* [Announcer the Cheliab. st. akad. of culture and arts], 2 (50), 15-25. [In Russian].
21. Siforov, V. I. (1974). Metodologicheskie voprosy nauki ob informatsii [Methodological questions of science about information]. *Voprosy filosofii* [Questions of philosophy], 7, 105-112. [In Russian].
22. Skvortcov, V. V. (1996). *Teoreticheskie osnovy bibliotekovedeniia* [Theoretical bases of library science]. Moscow, Russia. [In Russian].
23. Skvortcov, V. V. (2007). Bibliotekovedenie [Library science]. *Biblioteknaia entsiklopediia* [Library encyclopaedia]. Moscow, Russia. [In Russian].
24. Sokolov, A. V. (2001). *Sotcialnye komunikatsii* [Social communications]. (Ch. 1.). Moscow, Russia. [In Russian].
25. Sokolov, A. V. (2010). Informatciologiia kak siurrealisticheskaia gigateoriia [Informaciology as surrealism theory]. *Nauch. i tekhn. b-ki* [Scientific and technical libraries], 4, 5-17. [In Russian].
26. Sokolov, A. V. (2012). Priklucheniia Informatcii na biblioteknom fakultete [Adventures of Information on a library faculty]. *Vestn. Sankt-Peterb. gos. un-ta kultury i iskusstv* [Announcer of the Saint Petersburg state university of culture and arts], 3 (12), 63-68. [In Russian].
27. Sokolov, A. V. (2016). *Bibliosfera i infosfera v kulturnom prostranstve Rossii* [Bibliosphere and infosphere in cultural space of Russia]. Moscow, Russia. [In Russian].
28. Sokolov, A. V. (2016). Na putiakh poznaniia dokumentosfery. Ch. 2. Vtoroe priblizhenie k sushchnosti dokumenta: informatcionnyi podkhod [On the ways of cognition of documents sphere. P. 2. Second approaching to essence of document: information approach]. *Nauch. i tekhn. b-ki* [Scientific and technical libraries], 6, 15-16. [In Russian].
29. Solovev, I. V. (2014). Problemy issledovaniia informatsionnoi sfery Zemli [Problems of research of information sphere of Earth]. *Perspektivy nauki i obrazovaniia* [Prospects of science and education], 5 (11), 25-30. [In Russian].
30. Stoliarov, Ju. N. (2015). O sistemnykh funktsiiakh biblioteki i ikh naimenovaniu [About the system functions of library and its names]. *Nauch. i tekhn. b-ki* [Scientific and technical libraries], 6, 30-44. [In Russian].
31. Strishenets, N. V. (2011). *Suchasna amerykanska bibliotekno-informatsiina terminosistema: bibliotekoznavchyi aspekt* [Modern American library-information system of terms: library aspect]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
32. Strishenets, N. (2013). Deiaki tendentsii rozvytku suchasnoho zarubizhnogo bibliotekoznavstva [Some progress trends of modern foreign library science]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 38, 64-73. [In Ukrainian].
33. *Terminal* [Terminal]. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki> [In Russian].
34. Tyshevska-Shaposhnyk, O. (2012). Teoretychni osnovy suchasnoho sotcialno-komunikativnogo znannia [Theoretical bases of modern socialcommunicative knowledge]. *Visnyk Knyzkovoi Palaty*, 9, 28-31. [In Ukrainian].

35. Tiulina, N. I. *Bibliotekoznavstvo* [Library science]. Retrieved from <http://vseslova.com.ua/word/-10974u> [In Ukrainian].

36. Ursul, A. D. (1990). *Sotsialnaia informatika: dve konceptii razvitiia* [Social informatics: two conceptions of development]. *Nauch.-tehn. inform. Ser 1. Org. i metodika inform. raboty* [Scientific and technical information. Series 1. Organization and methods of informative work], 1, 3-8. [In Russian].

37. Tsybalyenko, Ye. S., Yevtushenko, L. V. (2011). *Sotsialna informatyka ta informatyzatsiia v terminakh i vyslovakh* [A social informatics and informatization in terms and utterances]. *Nauk. zapysky In-tu zhurnalistyky / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka* [Scientific messages of Institute of journalism. Kyiv national university of the name of Taras Shevchenko], 44, 123-126. [In Ukrainian].

38. Chichanovskyi, A. A., Starish, O. H. (2011). *Informatsiia yak strukturotvornyi fenomen (Kontekst upravlinnia. Teoretyko-metodolohichni zasady transformatsii svidomosti. Hlobalna informatsiina matrytsia)* [Information as gel-forming phenomenon (Management context. Theoretical and methodological principles of transformation of consciousness. Global information matrix)]. *Nauk. zapysky In-tu zhurnalistyky / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka* [Scientific messages of Institute of journalism. Kyiv national university of the name of Taras Shevchenko], 44, 63-85. [In Ukrainian].

39. Chukanova, S. O. (2014). *Informolohiia yak skladnyk dysypliny «Bibliotekoznavstvo ta informolohiia» u protsesi*

profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u VNZ SShA [Informology as a component of discipline “Library and Information Science” in the process of professional preparation of future specialists in universities of the USA]. *Pedahohika vyschoi ta serednoi shkoly* [Pedagogics of higher and middle school], 42, 271-275. [In Ukrainian].

40. Sharkov, F. I. (2010). *Kommunikologiya: osnovy teorii komunikatsii* [Communicology: bases of theory of communication]. Moscow, Russia. [In Russian].

41. Shvetsova-Vodka, H. M. (2004). *Struktura dokumentoznavstva i ioho mistse sered sumizhnykh naukovykh dystsyplin* [A structure of Document science and its place among contiguous scientific disciplines]. *Studii z arkhiv. spravy ta dokumentoznavstva* [Studies from the archived business and Document science], 12, 120-125. [In Ukrainian].

42. Shvetsova-Vodka, H. M. (2007). *Dokumentoznavstvo* [Document science]. Kyiv, Ukraine : Znannia. [In Ukrainian].

43. Shvetsova-Vodka, H. M. (2014). *Zahalna teoriia dokumenta i knyhy* [General theory of Document and Book]. Kyiv, Ukraine: Znannia. [In Ukrainian].

44. Shira, Dzh. H. (1983). *Vvedenie v bibliotekovedenie. Osnovnye elementy bibliotekhnogo obsluzhivaniia* [Introduction to library science. Basic elements of library service]. Moscow, Russia. [In Russian].

Halyna Shvetsova-Vodka,

Dr. Sci. (History), Professor, ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9842-6581>, Rivne State Humanitarian University (Rivne, Ukraine)

LIBRARY SCIENCE IN THE SYSTEM OF SCIENCES OF NOOCOMMUNOLOGICAL CYCLE: TERMINOLOGY ASPECT

The Aim of the Study is to consider descriptions of scientific disciplines, which can be considered as metatheory in relation to library science and to ground qualification of library science as noocommunicological discipline. **Methods are applied:** systems (structurally-functional) approach, terminology and concept analysis. Well-proven description of library science as information and document-communication science, that is the constituent of social communication complex of sciences. Information science arose up and developed simultaneously as an information theory and theory of communication. Information approach generated the name of science as “informology”, and communication approach – the name «communicology». Social informatics is equality to theory of social information communication and can be adopted as noocommunicology. Noocommunicological approach is built on confession of information nature of social communications which provide functioning of noosphere. Within the limits of noocommunicology distinguish a social information theory, communicativistic (science about mass communications), scientific informatics (science about scientific communications) and documentology as a complex of sciences about a document. Within the limits of documentology distinguish such complex sciences, as document science (science about preparation of document), archive science (science about the archived business), bibliography (science about book business or book culture). Library science is one of disciplines of bibliological complex. A library social institute is documentological and informological, as deals with documents which are facilities of maintenance and passed to information in society. Bibliosphere is the sphere of social communication, in which social information transfer in time and in space carried out by creation, distribution, storage and use of book as the special type of document.

Results of the Study. Library science is sociohumanity informological noocommunicological documentological bibliological scientific discipline which investigates a library social institute as separate area of bibliosphere, which is a terminal documentarily-communication system. In the system of sciences of noocommunicological cycle library science can be defined as noocommunicological discipline, which studies processes organizations of library business, related to the accumulation, arrangement and organization of the use of knowledge, fixed in the documents of book type. Further researches of terminology aspects of theory of library science can be devoted to the deep analysis each of afore-named scientific discipline.

К е у о r d s: determination of library and information science, information sciences, informology, communicology, noocommunicology, documentology, bibliography.

Rivne State Humanitarian University
12, S. Bandery st., Rivne, 33028, Ukraine
E-mail: shvetsova1943@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.

Катерина Лобузiна,

д-р наук із соціальних комунікацій, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3371-4029>,

директор Інституту інформаційних технологій, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

проспект Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

e-mail: lobuzina@nbuv.gov.ua

Зміни у підходах до опису бібліотечних ресурсів (1967–2017): світовий досвід

Представлено результати дослідження етапів розвитку підходів до опису бібліотечних ресурсів упродовж 1967–2017 рр. Показано взаємозв'язок розвитку моделей електронної бібліографії та платформ інформаційно-комунікаційних технологій. Проаналізовано ключові концепції, тренди та події, що позначили кожен із діб прогресу бібліотечних стандартів описування. Підкреслено важливість упровадження семантичних моделей опису бібліотечних ресурсів.

К л о в і с л о в а: міжнародні стандарти бібліографічного описування, стандарти структури даних, метадані, протоколи обміну даними, машиночитана каталогізація, електронна бібліографія, бібліотечні електронні ресурси, семантичні технології.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема семантичних, справив істотний вплив на технології установ соціальної пам'яті (бібліотеки, архіви, музеї), ресурси та стандарти їх описування [1; 2; 5; 10; 24]. Серед основних типів стандартів слід виокремити: стандарти описування (встановлюють правила описування ресурсів безвідносно до конкретної схеми їх реалізації), стандарти структури даних (задають схему структури даних, її елементи, їх зв'язки та підпорядкування), стандарти машиночитаної каталогізації, метадані опису цифрових ресурсів (установлюють правила позначення елементів даних відповідно до розробленої схеми) та протоколи обміну даними. Кожному етапу прогресу бібліотечних стандартів описування притаманні характерні ключові концепції, тренди та події, яким і буде присвячене наше дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз хронології розвитку підходів до описування бібліотечних ресурсів упродовж 1967–2017 рр. (п'ять декад бібліотечного співробітництва та інновацій) дав змогу виокремити певні етапи, пов'язані з наростаючим процесом інформатизації суспільства: 1967–1988 – електронна каталогізація: початок комп'ютеризації бібліотек; 1988–1999 – електронні ресурси: опанування бібліотеками електронної продукції; 1999–2005 – інтернет-ресурси: входження бібліотек у веб-середовище – концептуальні моделі бібліографічних даних «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» (1998) та веб-даних «Семантичний Веб» (2000); 2005–2016 – бібліотеки у просторі семантичних технологій: бібліографічні зв'язки та інте-

грація різноформатних даних – концепція «Пов'язаних даних» (2006).

Розглянемо більш детально ці періоди запровадження змін у підходах до описування бібліотечних документів, ресурсів, розуміння яких є важливим для організації і розвитку пошукових інтерфейсів сучасних електронних бібліотечних ресурсів. Узагальнені результати проведеного дослідження подані у таблиці (с. 16–17).

Електронна каталогізація (1967–1988). Етап, пов'язаний з початковою комп'ютеризацією бібліотек та впровадженням технологій електронної каталогізації. Міжнародний стандарт опису даних ґрунтувався на AACR (Anglo-American Cataloguing Rules) – англо-американських правилах каталогізації (розроблений у 1967 р.). Цього року також був заснований OCLC (Online Computer Library Center) – дослідницький центр та найбільше світове об'єднання бібліотек, на той час Бібліотечний центр коледжу Огайо (Ohio College Library Center) [19]. Важливою подією стало напруження та видання у 1971 р., під проводом IFLA, міжнародного стандарту бібліографічного опису ISBD (International Standard Bibliographic Description). В ISBD вперше реалізувалася стандартизація структури бібліографічних даних: було виокремлено області опису, створено перелік базових елементів бібліографічного опису, встановлено розділові знаки між областями опису. Розроблення ISBD, виокремлення областей бібліографічного опису стали підґрунтям для впровадження у 1977 р. формату UNIMARC (Universal Machine Readable Cataloging) – універсального стандарту машиночитаної каталогізації, який мав

подолати розбіжності при формуванні каталогізаційних записів та забезпечити оперативний обмін бібліографічною інформацією. Через рік вийшла друга версія англо-американських правил каталогізації AACR2, де з'явився розділ опису машиночитаних файлів даних. UNIMARC разом із упровадженням у 1988 р. протоколу обміну бібліографічними даними Z39.50 (ISO-стандарт 23950) ознаменував етап масового створення у бібліотеках електронних каталогів, упровадження автоматизованих бібліотечних інформаційних систем (АБІС) та бібліотечних мереж з ефективним обміном бібліографічною інформацією та централізованим запозиченням записів.

Бібліотечні електронні ресурси (1988–1999). Етап, пов'язаний з появою у фондах бібліотек комп'ютерних файлів та утвердженням поняття «бібліотечні електронні ресурси». У 1988 р. завершила роботу Робоча група IFLA з розроблення міжнародного стандарту бібліографічного опису комп'ютерних файлів (Working Group on the ISBD for Computer Files). Саме у цей час назву 9-го розділу AACR2 «Машиночитані файли даних» було замінено на «Комп'ютерні файли». У 1990 р. опублікували остаточний варіант спеціального стандарту для комп'ютерних файлів – ISBD (CF) (International Standard Bibliographic Description – Computer Files). Під час другого видання цього стандарту у 1995 р. термін «електронні ресурси» (Electronic Resources – ER) визнали таким, що найбільше відповідає сучасним умовам. У передмові до ISBD (ER) (International Standard Bibliographic Description – Electronic Resources – Міжнародний стандарт бібліографічного опису електронних ресурсів), опублікованого 1997 р., електронні ресурси визначаються як такі, що складаються з матеріалів, для використання яких необхідно застосовувати комп'ютер; вони можуть використовуватися як в інтерактивному, так і локальному доступі та включати два типи ресурсів: цифрові дані і комп'ютерні програми для виконання певних завдань. Перегляд AACR2 у 1999 р. був позначений зміною назви 9-го розділу «Комп'ютерні файли» на «Електронні ресурси». Правила каталогізації стали прийнятнішими для описування сучасних електронних ресурсів, зокрема, інтернет-ресурсів. Зміни у AACR2 спонукали до спроб змінити стандарти машиночитаної каталогізації MARC, які на цей час вже мали різні національні модифікації. У 1997–1998 рр. англо-мовні країни (США, Канада, Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія), які мали національні

MARC формати, що ґрунтуються на англо-американських правилах, спробували створити єдиний формат. Навіть було визначено його назву – IMARC (International MARC – Міжнародний MARC). Однак, спроба не була успішною. Супротивником об'єднання виступила Бібліотека Британського музею. Через кілька років реальний крок у напрямі інтеграції форматів зробили США і Канада. Результатом взаємодії двох країн стало узгодження у 1999 р. форматів USMARC і CANMARC та створення на їх базі єдиного, який отримав назву MARC 21 (Machine Readable Cataloging 21 – Машиночитана каталогізація 21 сторіччя). Згодом, Велика Британія підключилася до процесу узгодження форматів і у 2003 р. оголосила про перехід на MARC21 [3].

Бібліотечні інтернет-ресурси (1999–2005). Етап, пов'язаний з активним входженням бібліотечних електронних ресурсів у глобальний інформаційний веб-простір. Знаковою подією цього періоду для бібліотечного співтовариства стало розроблення і затвердження у 1998 р. концептуальної моделі бібліографічних даних «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» [13] та забезпечення можливості її впровадження завдяки ініціюванню у 2000 р. концептуальної моделі веб-даних «Семантичний Веб» [7]. У бібліотечній діяльності дедалі частіше починають послуговуватися такими поняттями, як RDF (Resource Description Framework) – модель даних для представлення знань у Семантичному Вебі; мова XML (eXtensible Markup Language) для опису веб-документів; метадані опису електронних ресурсів; протокол обміну метаданими OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting). У 2002 р., відповідно до рекомендацій W3C (World Wide Web Consortium), Бібліотека Конгресу США адаптувала стандарт MARC21, переклавши цифрові маркери MARC-полів у теги мови XML (цифрові позначення полів залишилися, але ці поля у записі подано у розмітці XML), створивши MARCXML, прийнятний для обміну даними у сучасних веб-ресурсах, зокрема для передавання даних за протоколом OAI-PMH [17]. Паралельно тривали роботи над альтернативною схемою метаданих у форматі XML – MODS (Metadata Object Description Schema – Схема метаданих опису об'єктів), альтернативною стандарту MARCXML. Вона є підмножиною полів MARC, що виражаються не у цифрових, а у текстових тегах (цифрові позначення полів замінені текстовими формулюваннями)

[18]. У 2005 р. фахівцям вдалося здійснити роботу з переведення схеми FRBR у модель даних RDF [12]. У зв'язку з тим, що об'єктом каталогізації бібліотек стають різні електронні документи, зокрема інтернет-ресурси, Онлайнний комп'ютерний бібліотечний центр OCLC (Online Computer Library Center) запропонував стандарт опису веб-ресурсів за схемою Дублінського ядра метаданих (DC – Dublin Core Metadata Element Set). Стандарт DC (Дублінського ядра) для описування ресурсів є оптимальним з погляду на простоту його застосування та надання можливості побудови метаописів необхідної повноти. Він також є універсальним для опису будь-яких цифрових об'єктів та е-ресурсів – бібліотечних, архівних, музейних, веб-сторінок тощо. Структурні блоки метаданих DC включили в себе елементи бібліографічного опису, бібліотечних контрольованих словників і класифікаційних схем [10]. У лютому 2000 р. Європейський комітет із стандартизації CEN (Comité Européen de Normalisation) запропонував використовувати стандарт DC метаданих для опису веб-ресурсів. Через рік набір метаданих Дублінського ядра було затверджено в США Американським Інститутом Національних Стандартів NISO (National Information Standards Organization) як стандарт Z39.85 [1]. У 2000 р. також був розроблений стандарт метаданих опису видавничої продукції ONIX (Online Information Exchange – Онлайнний обмін інформацією), який є XML-схемою, запропонованою видавничим співтовариством. Його завдання – стандартизація передавання інформації в електронному вигляді на всіх ланках ланцюжка постачання видавничої продукції, зокрема, і такою великою компанією, як Amazon [2]. Бібліотека Конгресу США організувала конвертор ONIX – MARC 21, який створив умови для запозичення реєстраційних бібліографічних записів безпосередньо з електронних видавничих каталогів, залишивши каталогізатору інтелектуальну роботу з додавання точок доступу та організації бібліографічних зв'язків. Стосовно стандарту каталогізації AACR, незважаючи на здійснені кроки стосовно переорієнтації на електронне середовище, бібліотечна спільнота усвідомила той факт, що у зв'язку з переформатуванням інформаційного поля, AACR остаточно вичерпав себе: будь-які зміни вже не могли забезпечити потрібний ефект. У квітні 2005 р. у Чикаго на нараді комітету з перегляду AACR знову озвучили потребу у розробленні нового кодексу правил. Нові правила ката-

логізації, на думку учасників зібрання, повинні охоплювати всі види матеріалів; реалізовуватися та працювати у онлайн-середовищі; бути сумісними з іншими стандартами для опису та пошуку ресурсів; вирізнятися простотою у використанні та інтерпретації. Підсумком роботи стало проголошення остаточного переходу до нового стандарту каталогізації RDA [16].

Бібліотеки у просторі семантичних технологій (2005–2016). Етап, пов'язаний з ускладненням характеристик глобального інформаційного веб-простору: зростання кількості онлайн-цифрових проєктів та обсягів даних; ускладнення структур даних; зростання різноманітності веб-ресурсів та їх характеристик; незгодженість стандартів описування ресурсів. Водночас у цей період спостерігається розвиток семантичних веб-технологій, призначених для подолання цих негативних явищ: схеми метаданих Семантичного Вебу, технології великих даних, відкритих даних, пов'язаних даних тощо. У 2006 р. в OCLC стартує пошуковий сервіс WorldCat.org як універсальний інтерфейс доступу через Інтернет до фондів бібліотек [19]. Сьогодні перспективною технологією організації доступності та зв'язків фактографічних даних у веб-середовищі є впровадження однієї з ключових семантичних технологій – принципів пов'язаних даних (Linked Data) [14]. Отже, не лише інформаційні джерела, а й самі дані та їх семантичні зв'язки виступають нині важливим елементом інфраструктури знань веб-середовища. Відгуком бібліотек на ці процеси та реалізацією сучасних підходів до каталогізації стали розпочате у 2005 р. розроблення та здійснене у 2010-му впровадження стандарту опису RDA (Resource Description and Access – Опис ресурсів і доступ), де одним із важливих елементів опису є поняття «Бібліографічні зв'язки». Основними цілями сучасного описового стандарту RDA є спрощення, уточнення, модернізація правил бібліографічного опису та доступу до ресурсу, зміна парадигми каталогізації, повернення до логічних, простих у використанні правил, які забезпечать більш послідовний підхід до опису різних за змістом і фізичною формою ресурсів. Основними завданнями RDA є більш гнучкі засади змістовного та технічного описування всіх ресурсів на всіх видах носіїв: аналогових, цифрових та змішаних; легка адаптованість до нових, більш ефективних, структур баз даних. Основу нового підходу до опису ресурсів становить розуміння того, що бібліографічний опис – це не просто статична «картка», яка ідентифікує даний

документ (ресурс). Він має бути «занурений» у семантичну мережу зав'язків цього ресурсу з іншими за будь-якою ознакою (автором, цифровими ідентифікаторами, назвою, роком видання, видавництвом, томом, серією, джерелом публікації, перекладом, іншим виданням, персоналією, темою, повним текстом або цифровою копією, сайтом публікації тощо). Користувач, який отримує опис ресурсу за гіперпосиланнями, повинен мати можливість перейти до пов'язаних ресурсів за будь-яким обраним параметром, зокрема, за адресою зовнішньої веб-сторінки у Вікіпедії, WorldCat, Google Книг, Google Карти, Google Академія, VIAF (Virtual International Authority File – Віртуальний авторитетний файл) тощо [22]. Процеси консолідації ресурсів різної природи та формату в єдиний бібліотечний електронний простір спонукали IFLA до розроблення у 2007–2011 рр. єдиного стандарту структури бібліографічних даних ISBD(C) (International Standard Bibliographic Description – Консолідований міжнародний стандарт бібліографічного опису) – книг, карт, періодики, звукозаписів, комп'ютерних файлів та інших електронних ресурсів, що відповідає вимогам FRBR (функціональним вимогам до бібліографічних записів) та визначає обов'язкові елементи бібліографічних даних базового рівня, їх послідовність незалежно від мови опису.

В ISBD(C) термін «документ» був остаточно замінений на «ресурс» [15]. Розвиток масштабних міжнародних цифрових бібліотечних проєктів, таких як Європеана (Europeana), що поєднує у консолідований ресурс різні цифрові об'єкти культурної спадщини (бібліотек, архівів, музеїв, аудіовізуальних колекцій), створив модель даних Європеани (Europeana Data Model), яка є отологією вищого рівня для оригінальних моделей даних. Ядро семантичних елементів Європеани (ESE – Europeana Semantic Elements) використовує різні схеми даних, звівши їх до найнижчого спільного знаменника [11]. Для агрегування та конвертування гетерогенних даних з різних інформаційних джерел Європеана розробила сервіс агрегування і конвертування описових даних цифрових ресурсів MINT (Metadata interoperability Service – Сервіс сумісності метаданих) [9]. Зі зміною правил каталогізування з AACR до RDA виникла нагальна необхідність оновити стандарт машиночитаної каталогізації MARC 21 шляхом створення нової моделі бібліографічних даних та довідкового апарата, оптимізованого до використання в Інтернеті. У звіті Робочої групи з питань майбутнього бібліо-

графічного контролю Бібліотеки Конгресу за 2008 р. визначено, що MARC «ґрунтується на застарілих (сорокарічної давності) методах управління даними і не відповідає сучасним стилям програмування» [20]. Повномасштабне впровадження моделі даних RDF, адаптованої до технологій Семантичного Вебу та сучасних методів управління веб-даними, було започатковано у 2012 р. Бібліотекою Конгресу розроблення нового стандарту бібліографічних записів BIBFRAME (спочатку мав назву MARCR – MARC Resources), де замість маркерів полів впроваджено спеціальні RDF-ідентифікатори [8]. У 2015 р., усвідомлюючи незворотні зміни у середовищі існування бібліотечних ресурсів, OCLC сповіщає про припинення друку каталожних карток [19]. Через рік було опубліковано другу версію формату BIBFRAME 2.0 та інструменти конвертування бібліографічних даних MARC 21 – BIBFRAME. Розробники сподіваються, що BIBFRAME може стати міжнародним стандартом обміну бібліографічними метаданими у сучасних інтернет-комунікаціях з потенціалом бути глобальнішим, ніж MARC 21 [23].

Таблиця

**Етапи змін
у стандартах опису бібліотечних ресурсів
відповідно до трансформації
інформаційного середовища**

1967–1988 (Електронна каталогізація) Початок комп'ютеризації бібліотек		
1967 – заснування OCLC (Online Computer Library Center) Дослідницький центр та найбільше світове об'єднання бібліотек		
Стандарт описування	1967	AACR (Anglo-American Cataloguing Rules) – англо-американські правила каталогізації
Стандарт структури даних	1971	ISBD (International Standard Bibliographic Description) – міжнародний стандарт бібліографічного опису (IFLA) Стандартизація структури бібліографічних даних: областей опису, створення переліку базових елементів бібліографічного опису
Стандарт машиночитаної каталогізації	1977	UNIMARC (Universal Machine Readable Cataloging) – універсальна машиночитана каталогізація Для відповідних областей бібліографічного опису та базових елементів введено цифрові позначення полів
Стандарт описування	1978	AACR2 (Anglo-American Cataloguing Rules) – друга версія англо-американських правил каталогізації З'явився розділ опису машиночитаних файлів даних
Протокол обміну даними	1988	Z39.50 (ISO-стандарт 23950) – протокол обміну бібліографічними даними
1988–1999 (Бібліотечні електронні ресурси) опанування бібліотеками електронної продукції		
Стандарт описування	1988&2002	AACR2 (Anglo-American Cataloguing Rules) – перегляд англо-американських правил каталогізації (версія 2) У 1988 назву 9-го розділу «Машиночитані файли даних» замінили на «Комп'ютерні файли», у 1999 назву розділу «Комп'ютерні файли» змінили на «Електронні ресурси»
Стандарт структури даних	1990	ISBD (CF) (International Standard Bibliographic Description – Computer Files) – міжнародний стандарт бібліографічного опису комп'ютерних файлів (IFLA)
Стандарт структури даних	1997	ISBD(ER) (International Standard Bibliographic Description – Electronic Resources) – міжнародний стандарт бібліографічного опису електронних ресурсів (IFLA)
Стандарт машиночитаної каталогізації	1999	MARC 21 (Machine Readable Cataloging 21) – машиночитана каталогізація 21 сторіччя Консолідація USMARC та CANMARC

Закiнчення таблицi

1999–2005 (Бiблiотечнi интернет-ресурси) Входження бiблiотек у веб-простiр	
1998 – концептуальна модель бiблiографiчних даних « Функцiональнi вимоги до бiблiографiчних записiв » (IFLA) FRBR – Functional Requirements for Bibliographic Records (реалiзацiя бiблiографiчних зв'язкiв)	
2000 – концептуальна модель веб-даних « Семантичний Веб » (Тiм Бернерс-Лi) SW – Semantic Web (стандартизацiя опису веб-ресурсiв, встановлення зв'язкiв мiж веб-ресурсами)	
Схема метаданих опису цифрових ресурсiв	2000 Dublin Core (DC) – Дублiнське ядро Стандарт NISO Z39.85. Мiнiмальний перелiк необхідних метаданих для опису цифрових ресурсiв; використовується у протоколi OAI-PMH
Схема метаданих опису видавничої	2000 ONIX (Online Information Exchange) – интернет-продукцiї обмiн інформацiєю XML-схема, розроблена видавничим спiтоварництвом; iснує конвертер ONIX – MARC 21, розроблений Бiблiотекою Конгресу
Протокол обмiну даними	2002&2005 OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting) – протокол збирання даних архiвiв вiдкритого доступу Грунтуються на схемi метаданих Дублiнського ядра (DC)
Стандарт машиничитаної каталогiзацiї	2002 MARXML (Machine Readable Cataloging – XML) машиничитана каталогiзацiя у форматi XML Цифровi позначення полiв замiненi XML-тегами (цифровi позначення полiв залишилися, але цi полi у записi поданi у розмiтцi XML)
Схема метаданих опису цифрових ресурсiв	2002 MODS (Metadata Object Description Schema) – схема метаданих опису об'єктiв XML-схема, альтернативна стандарту MARXML – є пiдмножиною полiв MARC, що виражаються не у цифрових, а у текстових тегах (цифровi позначення полiв замiненi текстовими формулюваннями)
2005–2016 (Бiблiотеки у просторi семантичних технологiй) Бiблiографiчнi зв'язки та iнтеграцiя рiзноформатних даних	
2006 – Концепцiя Пов'язаних Даних (Тiм Бернерс-Лi) LD – Linked Data (опис ресурсу має включати посилання до iнших пов'язаних ресурсiв) 2006 – стартував WorldCat.org Унiверсальний iнтерфейс доступу через iнтернет до фондiв бiблiотек, що приєдналися до OCLC 2015 – OCLC надрукував останню каталожну картку	
Стандарт описування	2005&2010 RDA (Resource Description and Access) – опис ресурсiв та доступ Зроблено акцент на бiблiографiчнi зв'язки та опис електронних ресурсiв.
Стандарт структури даних	2007&2011 ISBD(C) (International Standard Bibliographic Description) – мiжнародний стандарт бiблiографiчного опису (Консолiдований) (IFLA) Терiм «документ» був замiнений на «ресурс»
Схема метаданих опису цифрових об'єктiв культурної спадщини	2010 EDM (Europeana Data Model) – модель даних Європеани Реалiзує iдеї семантичної мережi та пов'язаних даних, представляє отологiю вищого рiвня для оригiнальних моделей даних
Стандарт машиничитаної каталогiзацiї	2012&2016 BIBFRAME (Bibliographic Framework) – бiблiографiчна структура Реалiзує бiблiографiчнi зв'язки, покращує пошук бiблiографiчної інформацiї в iнтернетi

Висновки. Нинi бiблiотеки опинилися у складному та мiнливому iнформацiйному середовищi – електроннi бiблiотечнi ресурси зросли в обсягах та ускладнилися, змiнилися вимоги користувачiв до iнформацiйного пошуку. Складнiсть цифрового простору пов'язана з його багатовимiрнiстю: рiзнi користувачi, рiзнi ресурси, рiзнi шляхи доступу до iнформацiї. Проведене дослiдження засвiдчує: iдеї удосконалення описування бiблiотечно-iнформацiйних ресурсiв виникали та впроваджувалися паралельно з розвитком семантики iнформацiйних технологiй. Семантичнi технологiї та стандарти створювали необхідний iнструментарiй для реалiзацiї доскональших моделей

електронної бiблiографiї. Провiднi спецiалiсти з iнформацiйних технологiй вiдзначають, що семантичнi технологiї є одним з найбільш перспективних трендiв розвитку IT-галузi, для їх використання створенi всi необхіднi семантичнi методи та моделi.

У 2013 р. дослiдники М. Вiллер (M. Willer) i Г. Дансайра (G. Dunsire) (члени груп IFLA з перегляду FRBR та ISBD) у своїй магiстральнiй працi «Bibliographic information organization in the Semantic Web» («Органiзацiя бiблiографiчної iнформацiї у Семантичному Вебi») виклали манiфест змiни парадигми бiблiографiї (a manifesto for paradigm shift): «Новi технологiї завжди будуть в основi майбутнього поколiння бiблiотечних каталогiв. Щоб зберегти свою роль у наданнi iнформацiї для майбутнього поколiння, в обслуговуваннi користувачiв, виконаннi мiсiї установ культурної спадщини та пам'ятi, бiблiотекам необхідно здiйснити технологiчний стрибок. Бiблiотечнi стандарти, моделi та послуги мають бути перетворенi на послуги Семантичного Вебу» [24].

Профiльним спецiалiстам, зокрема з бiблiотечної iнформатики, необхідно враховувати i активно впроваджувати iнновацiї у бiблiотечну дiяльнiсть, щоб зробити бiблiотечнi електроннi ресурси зручними, цiкавими та привабливими для користувачiв веб-ресурсiв. Необхiдним кроком у цьому напрямi для України мала б стати органiзацiя на нацiональному рiвнi оперативного перекладу українською мовою актуальних бiблiотечних стандартiв та ключових наукових праць, запровадження вивчення функцiональних вимог до бiблiографiчних записiв, бiблiографiчних зв'язкiв, великих, вiдкритих та пов'язаних даних, технологiй публiкацiї бiблiографiчних даних у Семантичному Вебi та iнших ключових тенденцiй сучасної електронної бiблiографiї пiд час пiдготовки спецiалiстiв бiблiотечно-iнформацiйної дiяльнiстi у закладах вищої освiти.

Список бiблiографiчних посилань

1. Волохiн О. М. *Каталогiзацiя цифрових ресурсiв iнтернет: Дублiнське ядро метаданих* : посiб. Кiровоград, 2003. 70 с.
2. Копанєва В. *Бiблiотека як центр збереження iнформацiйних ресурсiв iнтернету* : [монографiя]. Кiїв, 2009. 198 с.
3. Лобанова Э. Ш. Долгий путь эволюции форматив: От MARC I до MARC 21. *Библиотека*. 2003. № 9. С. 55–57. URL: http://www.library.ru/1/kb/articles/article.php?a_uid=47.
4. Лобузiна К. В. *Технологiї органiзацiї знанневих ресурсiв у бiблiотечно-iнформацiйнiй дiяльнiстi* : [монографiя]. Кiїв, 2012. 252 с.
5. Стрiшенець Н. Стандартизацiя в дiяльнiстi сучасних бiблiотек. *Науковi працi Нацiональної бiблiотеки України iменi В. I. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 92–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbuimviv_2017_48_8
6. Angel C. M. & Fuchs C. *Organization, representation and*

description through the digital age : Information in libraries, archives and museums. Berlin : De Gruyter Saur, 2018. 304 p.

7. Berners-Lee T., Hendler J. & Lassila O. The Semantic Web: A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. *Scientific American*. URL: <http://www.sciam.com> (May 17, 2001).

8. *Bibliographic Framework Initiative*. *Library of Congress, USA*. URL: <https://www.loc.gov/bibframe/>

9. Content aggregation: tools & guidelines : MINT (Metadata interoperability Service). *Europeana*. URL: <http://www.linked-heritage.eu/index.php?en/177/training-material-targeted-to-linked-heritage-content-providers>

10. *Dublin Core Metadata Initiative (DCMI)*. URL: <http://dublin-core.org>

11. Europeana Data Model. *Europeana pro*. URL: <https://pro.europeana.eu/page/edm-documentation>

12. Expression of Core FRBR Concepts in RDF. *Vocab.org – A URI space for vocabularies*. 2005. URL: <http://vocab.org/frbr/core.html>

13. Functional Requirements for Bibliographic Records – FRBR. *IFLA*. 1999. URL: <http://www.ifla.org/publications/functional-requirements-for-bibliographic-records>

14. Heath T., Bizer C. Linked data : Evolving the web into a global data space. *Synthesis lectures on the semantic web: theory and technology*. 2011. № 1 (1). P. 1–136. URL: <http://linkeddata-book.com/editions/1.0/#htoc8>

15. International Standard Bibliographic Description: Consolidated Edition (2011). *IFLA*. URL: <https://www.ifla.org/publications/international-standard-bibliographic-description>

16. Joint Steering Committee for Development of RDA. *Outcomes of the Meeting of the Joint Steering Committee Held in Chicago, U.S.A., 2005. April 24–28*. URL : <http://www.rda-jsc.org/archivedsite/0504out.html>

17. MARCXML. *Library of Congress*. URL: <https://www.loc.gov/standards/marcxml/>

18. MODS (Metadata Object Description Schema). *Library of Congress*. URL: <http://www.loc.gov/standards/mods/>

19. OCLC celebrates 50 years of innovation and collaboration with libraries worldwide. *Online Computer Library Center (OCLC)*. 2017. URL: <https://www.oclc.org/en/news/releases/2017/201721dublin.html>

20. *On the Record : Report of The Library of Congress Working Group on the Future of Bibliographic Control*. 9 January 2008. URL: <https://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf>

21. *ONIX*. URL: <https://www.editeur.org/8/ONIX/>

22. *RDA : Resource description & access: developed in a collaborative process led by the Joint steering committee for development of RDA (JSC), representing the American library assoc.* [etc.]. URL : <http://www.rda-jsc.org/rda.html>

23. Schreur P. E. The Evolution of BIBFRAME : from MARC Surrogate to Web Conformant Data Model. *IFLA WLIC 2018, 24–30 August*. Kuala Lumpur, Malaysia. URL : <http://library.ifla.org/2202/1/141-schreur-en.pdf>

24. Willer M., Dunsire G. *Bibliographic information organization in the Semantic Web*. Oxford ; Cambridge ; New Delhi : Chandos Publishing, 2013. 351 p.

informatsiynykh resursiv Internetu [Library as a center for the preservation of information resources of the Internet]: [monograph]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Lobanova, E. Sh. (2003). Dolgii put evoliucii formatov: Ot MARC I do MARC 21 [A Long Way to Evolve Formats: From MARC I to MARC 21]. *Biblioteka*, 9, 55-57. Retrieved from http://www.library.ru/1/kb/articles/article.php?a_uid=47 [In Russian].

4. Lobuzina, K. V. (2012). *Tekhnologii orhanizatsii znan-nievykh resursiv u bibliotekno-informatsiinii diialnosti* [Technologies of Knowledge Resources Organization in Library and Information Activity]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Strishenets, N. (2017). Standartyzatsiia v diialnosti suchas-nykh bibliotek [Standardization in the activity of modern libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 48, 92-99. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2017_48_8 [In Ukrainian].

6. Angel, C. M., & Fuchs, C. (2018). *Organization, representation and description through the digital age: Information in libraries, archives and museums*. Berlin: De Gruyter Saur [In English].

7. Berners-Lee, T.; Hendler, J. & Lassila, O. (2001). The Semantic Web: A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. *Scientific American*. Retrieved from <http://www.sciam.com> [In English].

8. *Bibliographic Framework Initiative*. *Library of Congress, USA*. Retrieved from <https://www.loc.gov/bibframe/> [In English].

9. Content aggregation: tools & guidelines: MINT (Metadata interoperability Service). *Europeana*. Retrieved from <http://www.linkedheritage.eu/index.php?en/177/training-material-targeted-to-linked-heritage-content-providers> [In English].

10. *Dublin Core Metadata Initiative (DCMI)*. Retrieved from <http://dublincore.org> [In English].

11. Europeana Data Model. *Europeana pro*. Retrieved from <https://pro.europeana.eu/page/edm-documentation> [In English].

12. (2005). Expression of Core FRBR Concepts in RDF. *Vocab.org – A URI space for vocabularies*. Retrieved from <http://vocab.org/frbr/core.html> [In English].

13. (1999). *Functional Requirements for Bibliographic Records – FRBR*. Retrieved from <http://www.ifla.org/publications/functional-requirements-for-bibliographic-records> [In English].

14. Heath, T. & Bizer, C. (2011). Linked data: Evolving the web into a global data space. *Synthesis lectures on the semantic web: theory and technology*, 1(1), 1-136. Retrieved from <http://linkeddata-book.com/editions/1.0/#htoc8>

15. (2011). International Standard Bibliographic Description: Consolidated Edition/ *IFLA*. Retrieved from <https://www.ifla.org/publications/international-standard-bibliographic-description> [In English].

16. (2005). Joint Steering Committee for Development of RDA. *Outcomes of the Meeting of the Joint Steering Committee Held in Chicago, U.S.A., 2005. April 24-28*. Retrieved from <http://www.rda-jsc.org/archivedsite/0504out.html> [In English].

17. MARCXML. *Library of Congress*. Retrieved from <https://www.loc.gov/standards/marcxml/>

18. MODS (Metadata Object Description Schema). *Library of Congress*. Retrieved from <http://www.loc.gov/standards/mods/> [In English].

19. (2017). OCLC celebrates 50 years of innovation and collaboration with libraries worldwide. *Online Computer Library Center (OCLC)*. Retrieved from <https://www.oclc.org/en/news/releases/2017/201721dublin.html> [In English].

20. (2008, January 9). *On the Record: Report of The Library of Congress Working Group on the Future of Bibliographic Control*.

References

1. Volokhin, O. M. (2003). *Katalohizatsiia tsyfrovyykh resursiv Internet: Dublinske Yadro metadanykh* [Cataloging Internet digital resources: Dublin Core Metadata: manual]. Kirovohrad, Ukraine. [In Ukrainian].

2. Kopanieva, V. (2009). *Biblioteka yak tsentr zberezhennia*

Retrieved from <https://www.loc.gov/bibliographic-future/news/lcwg-ontherecord-jan08-final.pdf> [In English].

21. *ONIX*. Retrieved from <https://www.editeur.org/8/ONIX/> [In English].

22. *RDA: Resource description & access: developed in a collaborative process led by the Joint steering committee for development of RDA (JSC), representing the American library assoc.* [etc.]. Retrieved from <http://www.rda-jsc.org/rda.html> [In English].

23. Schreur, P. E. (2018). The Evolution of BIBFRAME: from MARC Surrogate to Web Conformant Data Model. *IFLA WLIC 2018, 24-30 August*. Kuala Lumpur, Malaysia. Retrieved from <http://library.ifla.org/2202/1/141-schreur-en.pdf> [In English].

24. Willer, M. & Dunsire, G. (2013). *Bibliographic information organization in the semantic web*. Oxford; Cambridge; New Delhi: Chandos Publishing [In English].

Kateryna Lobuzina,

Dr. Sci. (Social Communications), Head of Institut of Information Technologies, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3371-4029>, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

CHANGING APPROACHES TO DESCRIBING LIBRARY RESOURCES (1967–2017): WORLD EXPERIENCE

The results of research and analysis of the stages of development of approaches to the description of library resources in the period 1967–2017 are presented. Key concepts, trends, and events that highlighted each of the days of progress in the library's description standards are analyzed. The importance of introducing semantic models for describing library resources is emphasized.

К e y w o r d s: description standards, data structure standards, metadata, data exchange protocols, machine-readable cataloging, electronic bibliography, library electronic resources, semantic technologies.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 030039, Ukraine
e-mail: lobuzina@nbuv.gov.ua

Стаття надiйшла до редакцiї 24.09.2019 р.

<https://doi.org/10.15407/bv2019.05.020>

УДК 81.3

Галина Мацюк,

викладач, Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя (м. Тернопіль, Україна)

вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна

E-mail: galuna.matsiuk@gmail.com

Удосконалення технологій інформаційного пошуку на основі тезауруса предметної області

У статті аналізуються шляхи удосконалення технологій інформаційного пошуку за допомогою тезауруса предметної області. Запропоновано алгоритм процедури інформаційного пошуку, розкривається технологія формування тезауруса предметної області «Розумне місто». Наголошується, що при формуванні пошукового образу і пошукового запиту повинна використовуватися інформаційно-пошукова мова, яка ґрунтується на спільних термінологічних засадах.

К л ю ч о в і с л о в а: тезаурус, систематизація знань, предметна область «Розумне місто», інформаційний пошук, термінологічний контроль.

Іntenсивний розвиток сучасних інформаційних технологій сприяє формуванню величезних потоків інформації, змінює підходи до проведення пошукових операцій у них, до опрацювання отриманої інформації, вимагає постійного вивчення інформаційних потреб користувачів. Використання інтелектуальних інформаційних систем для реалізації пошукових алгоритмів сприяло підвищенню їх ефективності. Основні напрями розвитку інформаційних технологій пов'язані зі створенням інформаційних систем, заснованих на знаннях відповідних предметних областей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення та застосування можливостей складних інформаційних систем, орієнтованих на знання, розглядаються у дослідженнях цілої низки науковців. Автоматизоване створення тезауруса предметної області на основі синтактико-семантичного аналізу природно-мовних текстів подається у роботах В. Ю. Величко [2]. Формуванням тематично спрямованих пошукових запитів до розподілених інформаційних ресурсів з використанням тезаурусних моделей опікуються О. В. Палагін, В. Ю. Величко, О. Є. Стрижак [12]. У роботах зі створення тезаурусів з різних навчальних дисциплін Т. Б. Андрусенко, О. Є. Стрижака запропонована «тезаурусно-мережева модель предметної області», яка визначається як «модель, побудована на основі опису об'єктів предметної області (ПрО) і тезауруса цієї області», а також включає термінологічну лексико-семантичну систему, програмні засоби реалізації різних режимів роботи, сервісні можливості, що надаються користувачеві. Інфор-

мація про об'єкт ПрО представляється схемою: «поняття – визначення – семантичні відношення даного поняття з іншими»[1]. Методика розроблення термінології інформаційних ресурсів як бази формування тезаурусів подана у працях А. Я. Гладуна, Ю. В. Рогушиної [3]. Засади застосування деяких елементів формування тезауруса у правовій інформатиці, опис окремих підходів, моделей, алгоритмів проаналізовані Д. Ланде [9]. Питання терміносистеми й відбору термінів при укладанні словників досліджують В. А. Широков [14; 15], Б. І. Шуневич [16], І. М. Кульчицький [8]. Водночас, поза увагою дослідників залишаються технології формування тезаурусів у вузько-спеціальних предметних областях.

Мета статті – проаналізувати шляхи удосконалення технології інформаційного пошуку за допомогою розроблення тезауруса предметної області.

Інформаційний пошук: сучасні підходи

Сучасні підходи до проведення інформаційного пошуку ґрунтуються на вивченні інформаційних потреб, на формуванні зручних, ефективних інформаційних запитів. Інформаційний запит відображає інформаційну потребу, сформульовану природною мовою. Перекодування інформаційного запиту інформаційно-пошуковою мовою дає змогу сформулювати пошуковий образ запиту. Удосконалені пошукові технології на основі пошукового образу запиту забезпечують вивчення документів, що містять релевантну наукову інформацію. В умовах постійного зростання кількості документів набагато ефективнішим є підхід, котрий ґрунтується на поєднанні двох методів:

1) аналізу контенту документів на основі пошукового образу запиту; 2) порівняння пошукового образу запиту з пошуковим образом документа. Взаємодія цих методів пошуку забезпечує зростання ефективності пошукових процесів, проте тут постає проблема формування коректних пошукових запитів.

Процедуру інформаційного пошуку можна подати у вигляді такого алгоритму:

Крок перший: формулювання інформаційної потреби і запиту.

Крок другий: окреслення інформаційних масивів, у яких здійснюватиметься пошук.

Крок третій: співставлення пошукового образу запиту з пошуковими образами документа та вмістом документа.

Крок четвертий: видобування інформації, що відповідає пошуковому образу запиту.

Крок п'ятий: формування відповіді користувачу.

Такий підхід ефективно спрацьовує, якщо при формуванні пошукового образу і пошукового запиту використовується інформаційно-пошукова мова, що ґрунтується на використанні спільних термінологічних засад. Безперечно, синтаксис і семантика інформаційно-пошукової мови визначаються структурою і змістом документів. Завдання щодо формування пошукового образу документа і пошукового образу запиту спрощується при чіткому представленні знань про конкретну предметну область, з використанням системи, придатної для використання інформаційних технологій. Тезауруси предметних областей і є саме такою системою подання знань.

Формування тезауруса

Термін «тезаурус», що в перекладі з грецької «thesauros» означає «скарбниця», не є новим у науковій літературі, адже його фахівці застосовують у лінгвістиці, педагогіці, психолінгвістиці та в інших наукових галузях протягом тривалого часу [10]. У минулому тезаурусами позначалися переважно словники з максимальною повнотою представлення лексики, з прикладами її вживання в текстах. Нині під тезаурусом розуміється складний тип словника, в якому всі терміни пов'язані між собою семантичними відношеннями, що відображають основні співвідношення понять предметної області знань, котра описується.

Поняття «тезаурус» нині активно використовується в галузях штучного інтелекту та інформаційних технологій. Дедалі більше інтелектуальних завдань, пов'язаних з опрацюванням знань,

наприклад, таких як індексування документів, інформаційний пошук, автоматизоване опрацювання текстів, передбачають використання тезауруса.

Тезаурус представляє повний систематизований набір даних будь-якої предметної області, що допомагає людині або комп'ютеру орієнтуватися в ній. Саме тезаурус більш повно подає термінологічну систему предметної області з урахуванням складності і багатовимірності семантичних взаємозв'язків. Він представляє систему термінів відповідної галузі. За його допомогою можна не лише здійснювати пошук, а й вивчати окремі терміни (поняття), отримувати семантичні зв'язки з іншими термінами (поняттями), усвідомлюючи їхню роль у системі знань певної галузі чи при розв'язанні конкретного завдання. Тезаурус зумовлює оновлення термінології певної області знань та робить доступними наукові джерела інформації, допомагаючи різномовним носіям зрозуміти один одного, сприяти поглибленому вивченню тих мов, якими він представлений.

Оскільки тезаурус передусім репрезентує термінологію певної галузі знань, то зважаючи на специфіку його семантики, завдання упорядкування термінів співвідноситься із завданням систематизації наукових знань. Це дає підстави розуміти статус тезауруса як спосіб представлення наукових знань.

Характерною перевагою тезауруса є його здатність завдяки своїй спеціальній структурі відображати існуючі відношення між включеними в нього терміноодинамиціями. На відміну від тлумачного словника, тезаурус дає змогу з'ясувати значення одиниці не стільки за допомогою визначення, скільки за допомогою співвіднесення змісту слова з іншими одиницями тезауруса.

Головна відмінність тезауруса від традиційного словника полягає у тому, що він подає не лише компіляцію статей, а й систему термінів-дескрипторів. Ключові слова – еквівалентні і близькі за значенням, а за їх допомогою проводиться пошук та опрацювання інформації. Вони об'єднуються в клас умовної еквівалентності. Кожен такий клас є словниковою одиницею, яка подається у формі окремого слова, словосполучення або коду. Ця словникова одиниця і є дескриптором. Класифіковані за змістом дескриптори утворюють тезаурус.

Інформаційно-пошуковий тезаурус робить можливим вхід через будь-яку характеристику терміна. Останній тут не обмежений тільки своєю словниковою статтею, як це має місце у паперовому слов-

нику. Електронне подання тезауруса уможливило через систему гіперпосилань встановлення логічних та асоціативних зв'язків між термінами.

Електронні тезауруси, що ґрунтуються на великих можливостях сучасної комп'ютерної техніки для зберігання інформації, здатні містити значно більше інформації, ніж окремий паперовий словник специфічного спрямування. Йдеться про можливість реалізації критеріїв комплексності і вичерпності при подаванні та зберіганні інформації, яка стосується кожного окремого поняття.

Тезауруси набувають дедалі більшого значення в процесі структурування та моделювання знань, систематизації та впорядкування наукової термінології, формування термінологічних банків даних та їх використання. У сучасній науці навіть побутує «тезаурусний метод», який широко застосовується у теорії та практиці інформаційного пошуку. Завдяки йому основний акцент робиться на змістовий аналіз призначених для відбору термінів із текстів, які є важливими для запиту користувача.

Тезаурус предметної області – система знань, подана у вигляді набору ключових термінів або дескрипторів (концептів) цієї області, пов'язаних між собою певними семантичними відношеннями, що відображають основні співвідношення понять предметної області. Основне завдання тезауруса – підвищення ефективності пошуку необхідної інформації: на основі семантичних відношень тезауруса відбувається розширення запиту, навігація по зв'язках допомагає чіткіше сформулювати сам запит. Отже, тезаурус – це спосіб систематизації знань певної предметної області, інструмент ефективного інформаційного пошуку.

Тезаурус застосовується як інструмент термінологічного контролю під час аналізу, опрацювання документів, інформаційних запитів, а також у процесі пошуку інформації. Функціональна роль тезауруса в інформаційно-пошукових системах висуває високі вимоги до якості підготовки тезауруса. Адже саме від ступеня досконалості останнього великою мірою залежить ефективність пошуку. Створення тезауруса – це один із засобів моделювання предметної області у формі множини термінів та множини відношень між цими термінами.

Отже, тезаурус сприяє пошуку та відбору необхідної інформації. Проте, структура, принципи організації, котрі забезпечують достатнє наповнення термінами, глибину розкриття семантичних взаємозв'язків, дають змогу тезаурусу моделювати термінологічну систему предметної області

найбільш повно і системно. Практична цінність тезауруса предметної області визначається можливістю використовувати його одночасно для аналізу і конструювання лексичної системи, класифікації і зберігання термінологічних даних, опрацювання інформації в пошукових системах для піднесення ефективності проблемно орієнтованого пошуку в Web [11].

Моделювання предметної області – доволі непросте завдання, оскільки потрібно поєднати індивідуальні концептуальні моделі різних фахівців для побудови єдиної моделі, яка не викликає розбіжностей. Модель предметної області вибудовується сукупністю понять, відношень та взаємозв'язків між ними. Саме такою моделлю предметної області «Розумне місто» має стати створений нами тезаурус.

Розроблення тезауруса є складним поетапним процесом. На основі аналізу робіт [4–7; 16] ми консолідували підходи до технології формування тезауруса і сформулювали алгоритм, якого дотримувалися, працюючи над створенням тезауруса предметної області «Розумне місто»:

перший етап – аналіз наявних словників, дотичних до предметної області «Розумне місто», формування вимог до визначення термінів тезауруса та його структури;

другий етап – укладання реєстрової частини (відбір лексикографічних одиниць зі словників, наукових статей, матеріалів конференцій, стандартів тощо і їх переклад українською мовою), визначення та уніфікування відношень, притаманних термінам у текстах статей;

третій етап – побудова словникових статей, упорядкування тезауруса відповідно до вибудованої структури, розроблення семантичних зв'язків;

четвертий етап – уточнення і редагування отриманого матеріалу, узгодження з користувачем.

Складним, багатоопераційним є процес побудови тезауруса. Кожен етап роботи тут пов'язаний з аналізом багатьох варіантів. Для того, щоб отримати новий інтелектуальний продукт, необхідно забезпечити певні умови, а саме:

- чітке розуміння мети та постановки завдання;
- достатність інформаційної бази;
- повний опис об'єктів предметної області;
- злагоджену співпрацю групи дослідників.

Науково-дослідницька робота з укладання тезауруса розпочинається з відбору лексичного матеріалу. Певні труднощі на цьому етапі пов'язані насамперед з необхідністю розмежувати термінологічну і загальнонавчальну лексику. Далі, по мірі

накопичення термінологічного матеріалу, що видобувається з текстів, визначаються основні термінологічні поля галузі, яка досліджується.

При побудові інформаційно-пошукового тезауруса першим завданням є відбір термінів для включення до нього. Існує декілька джерел для відбору термінів при розробленні тезауруса. Насамперед повинні бути вивчені тезауруси близьких предметних областей, котрі містять значну кількість термінів, які можуть увійти до структури нового тезауруса. Терміни – кандидати на внесення до тезауруса – можуть пропонуватися експертами предметної області. Ще одним джерелом отримання термінологічних одиниць є наукові тексти.

На першому етапі формування тезауруса предметної області «Розумне місто» головну роль відіграли: британський стандарт PAS 180:2014 Smart cities – Vocabulary [13] як першоджерело термінів та знань про «розумне місто»; стандарти для забезпечення технологій «розумного міста», розроблені Британським інститутом стандартів (BSI) та Міжнародною організацією зі стандартизації ISO; науково-технічна література українською, російською, англійською мовами. Оскільки перевагами названих джерел є надійність, високий рівень загальноприйнятої інформації, зрозуміла мова подання, доступність, висока насиченість термінологічною лексиною маємо підстави для формування коректного тезауруса «розумного міста», який дасть змогу структурувати і накопичувати інформацію, релевантну для цієї галузі знань, вибудовувати розумовий пошук даних в інформаційних сховищах і мережах. Крім того, він сприятиме піднесенню рівня професійної підготовки фахівців не тільки в галузі «розумного міста», а й інформаційних технологій взагалі.

Опрацювання статей – також досить копітка робота, вона потребує надзвичайно багато часу. Проте, слід зазначити, що наукові статті, матеріали конференцій на відміну від словників, довідників, енциклопедій та інших, дають можливість виявляти конкретні терміни, які перебувають в ужитку, їх взаємозв'язки, бачити реальну картину їхнього функціонування у текстах.

Отже, вивчати терміни треба не тільки за допомогою словників, довідників, а й різної науково-технічної літератури, яка засвідчує факт їхнього реального функціонування.

Наступним етапом роботи над тезаурусом «розумного міста» є формування переліку ключових понять, що містяться у вищезазначених наукових джерелах. З цього переліку відбиралися поняття,

кандидати в терміносистему тезауруса, і подавалися як складники системи, також репрезентувалася системність галузі, що досліджується через термінологічні концепти. Відбір термінів здійснювався за такими критеріями: інформаційність, частотність, відповідність темі, актуальність, практична значущість.

При наповненні словника ставиться завдання з максимальною повнотою подати термінологію, яка використовується для опису понять предметної області, що досліджується.

При цьому враховувалося, що терміни, які формують концепти предметної області «Розумне місто», не ізольовані, вони встановлюють тісні зв'язки не тільки із загальнонауковими, а й галузевими поняттєвими категоріями. Тому термінологічні концепти розподіляються на загальнонаукові, міжгалузеві та вузькоспеціальні. Безперечно, провести чітке розмежування між ними достатньо складно, оскільки вони є дифузними завдяки постійній взаємодії та перехідності.

Робоча структура тезауруса предметної області «Розумне місто» формується з низки тематичних комплексів: загальні поняття, системи «розумного міста», процеси управління ресурсами, технології, інфраструктури, транспорт, мобільність, енергетика, телекомунікації, фінанси і економіка, місцеві та центральні органи влади, спільноти, освіта, охорона здоров'я, державні і приватні моделі надання послуг, система безпеки, навколишнє середовище.

Означена структура тезауруса, як і визначення, відкрита для змін і поповнень у майбутньому, вона досить широка, дає змогу охопити перший етап відбору понять.

Розроблення тезауруса предметної області «Розумне місто» передбачає опис слів і словосполучень, що зустрічаються в текстах даної предметної області. Тезаурус містить не тільки терміни, які характеризують важливі поняття в текстах цієї області, а й охоплює широке коло більш специфічних термінів, виявлення яких у конкретному тексті зробить пошук ефективнішим.

У процесі дослідження було розроблено класифікацію відношень між термінами предметної області «Розумне місто», проте набір цих семантичних зв'язків між поняттями нашого тезауруса не є обмеженим.

Основні типи понятійних зв'язків утворюють ієрархічні відношення «рід – вид» та «частина – ціле».

Родо-видові відношення охоплюють велику групу термінів, утворюючи мікросистеми: мінімаль-

ну кількість термінологічних одиниць – гіпонімів, які об'єднані родовим терміном – гіперонімом. Родо-видовий зв'язок встановлюється між двома термінами, якщо поняття, що знаходиться нижче, входить у значення поняття, що стоїть вище. Саме класифікація термінів, вибудована на відношеннях «рід–вид», дає можливість об'єктивно виокремити гіпероніми (головні поняття) в предметній області «Розумне місто» та класифікувати навколо них гіпоніми, створюючи загальну класифікаційну схему понять.

Семантичний простір термінів «Розумного міста» – складна ієрархічна структура, елементи якої пов'язані гіперо-гіпонімними відношеннями. Тезаурусна модель предметної області «Розумне місто» постає у вигляді схеми з вершиною «розумне місто», яка розщеплюється на шість головних тематичних термінополів: «розумне життя», «розумні люди», «розумна економіка», «розумне довкілля», «розумна мобільність», «розумне управління». Відповідні терміни є гіпонімами по відношенню до гіпероніма «розумне місто».

До традиційних відношень належать і відношення еквівалентності, які встановлюються між термінами, що позначають одне і те ж поняття (подібні терміни перебувають у відношенні синонімії). Такі терміни належать до однієї категорії термінів, мають тотожне значення і вони взаємозамінні у всіх контекстах. Наприклад: інтелектуальне місто (intelligent city) – розумне місто (smart city), стійкі джерела енергії (sustainable energy sources) – відновлювальні джерела енергії (renewable energy sources) та ін.

Для більш повного розкриття специфіки предметної області, що досліджується, разом із визначенням традиційних відношень між термінами нами було виділено низку особливих проблемно-специфічних відношень, характерних для області «Розумне місто», які дають змогу зробити опис кожного терміна тезауруса більш повним. Детальна класифікація проблемно-специфічних зв'язків уможливує більш точне вираховування функції семантичної близькості двох понять, що може істотно підвищити ефективність автоматичних систем, побудованих тезаурусним методом.

Висновок. Розроблений тезаурус предметної області «Розумне місто» містить великий масив термінів, виразів, які використовуються при дослідженні інтелектуальних систем міста, систем комунікації, слугують термінологічним інструмен-

том проведення ефективних інформаційно-пошукових операцій.

Концепти тезауруса становлять основу для формування пошукового образу документа і пошукового образу запиту. Процеси їх побудови спрощуються завдяки чіткому представленню знань про конкретну предметну область. Тезаурус можна розглядати як модель термінологічної системи, формальну систему знань предметної області «Розумне місто».

Список бібліографічних посилань

1. Андрусенко Т., Стрижак А. Управление знаниями в учебном процессе на основе тезаурусов. *E-Learning World*, 2007. № 1. С. 56–62. URL : <http://www.elw.ru/magazine/22/200/>
2. Величко В., Волошин П., Свитла С. Автоматизированное создание тезауруса терминов предметной области для локальных поисковых систем. «*Knowledge – Dialogue – Solution*» *International Book Series «INFORMATION SCIENCE & COMPUTING»*. Sofia, 2009. № 15. P. 24–31.
3. Гладун А. Я., Рогушина Ю. В. Методики розробки термінології предметної області як базису для формування онтологій та тезаурусів. *Проблеми інформатизації та управління*. 2009. № 3 (27). С. 26–34.
4. Гладун А. Я., Рогушина Ю. В. Основы методологии формирования тезаурусов с использованием онтологического та мереологического анализа. *Искусственный интеллект*. 2008. № 5. С. 112–124.
5. Городецкий Б. Ю. Проблемы и методы современной лексикографии. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1983. Вып. XIV. С. 5–22.
6. Дубичинский В. В. *Теоретическая и практическая лексикография*. Wien; Charkov. 1998. 160 с.
7. *IDEF5 – Ontology Description Capture Method*. URL : www.idef.com/IDEF5.html
8. Кульчицький І. М. Відображення структурних відношень реєстру термінологічних словників у базах даних. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка»*. 2010. № 689. С. 271–280.
9. Ланде Д. В. *Елементи комп'ютерної лінгвістики в правовій інформатиці*. К. : НДІП НАПрН України, 2014. 168 с.
10. Лукашевич Н. В. *Тезаурусы в задачах информационно-го поиска*. М. : Изд-во МГУ, 2011. 495 с.
11. Мацюк Г., Кунанець Н. Представлення знань у вузько-спеціальних предметних областях за допомогою тезауруса. *Бібліотечний вісник*. 2019. № 1. С. 19–23.
12. Мінцер О., Палагін О., Величко В., Стрижак О., Тахере Г. Інструменти підтримки процесів аналітичної діяльності експерта при тематичному дослідженні інформаційних ресурсів і джерел. *Медична інформатика та інженерія*. 2011. № 2. С. 12–23.
13. *PAS 180 Smart city technology*. URL : <http://www.bsi-group.com/smart-cities/Smart-Cities-Standards-and-Publication/PAS-180-smart-cities-terminology/>
14. Широков В. А. *Елементи лексикографії*. Київ : Довіра, 2005. 304 с.
15. Широков В. А. *Інформаційна теорія лексикографічних систем*. Київ : Довіра, 1998. 331 с.
16. Шуневич Б. І. Сучасні способи відбору термінів та укладання перекладних словників нових терміносистем. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка*. 2008. Вип. 38. С. 90–93.

References

1. Andrusenko, T. & Strizhak, A. (2007). Upravlenie znaniiami v uchebnom protsesse na osnove tezaurusov [Knowledge management in the learning process based on thesauri]. *E-Learning World*, 1, 56-62. Retrieved from <http://www.elw.ru/magazine/22/200/> [In Russian].
2. Velichko, V., Voloshin, P. & Svitla, S. (2009). Avtomatizirovannoe sozdanie tezaurusa terminov predmetnoi oblasti dlia lokalnykh poiskovykh sistem [Automated creation of a domain term thesaurus for local search engines]. «*Knowledge – Dialogue – Solution*» *International Book Series «INFORMATION, SCIENCE & COMPUTING»*, 15, 24-31. Sofia, Bulgaria. [In Russian].
3. Hladun, A. Ya. & Rohushyna, Yu. V. (2009). Metodyky rozrobky terminolohii predmetnoi oblasti yak bazysu dlia formuvannia ontolohii ta tezaurusiv [Methods for developing domain terminology as a basis for the formation of ontologies and thesauri]. *Problemy informatyzatsii ta upravlinnia*, 3 (27), 26-34. [In Ukrainian].
4. Hladun, A. Ya. & Rohushyna, Yu. V. (2008). Osnovy metodolohii formuvannia tezaurusiv z vykorystanniam ontolohichnoho ta mereolohichnoho analizu [Bases of methodology of formation of thesauruses with use ontologic and the mereologic analysis]. *Iskusstvennyi intelekt*, 5, 112-124. [In Ukrainian].
5. Gorodetskii, B. Yu. (1983). Problemy i metody sovremennoi leksikografii [Problems and methods of modern lexicography]. *Novoe v zarubezhnoi lingvistike*, XIV, 5-22. [In Russian].
6. Dubichinskii, V. V. (1998). *Teoreticheskaia i prakticheskaia leksikografiia* [Theoretical and practical lexicography]. Wien; Charkov. [In Russian].
7. *IDEF5 – Ontology Description Capture Method*. Retrieved from www.idef.com/IDEF5.html
8. Kulchytskyi, I. M. (2010). Vidobrazhennia strukturnykh vidnoshen reiestru terminolohichnykh slovnykiv u bazakh danykh [Display of structural relations of the register of terminological dictionaries in databases]. *Visn. Nats. un-tu «Lviv. Politehnika»*, 689, 271-280. [In Ukrainian].
9. Lande, D. V. (2014). *Elementy kompiuternoï linhvistyky v pravovii informatytsi* [Elements of computational linguistics in legal informatics]. Kyiv, Ukraine: NDIIP NAPrN Ukrainy. [In Ukrainian].
10. Lukashevich, N. V. (2011). *Tezaurusy v zadachakh informacijnogo poiska* [Thesauruses in information search tasks]. Moscow, Russia: Izd-vo MGU. [In Russian].
11. Matsiuk, H. & Kunanets, N. (2019). Predstavlennia znan u vuzkospetsialnykh predmetnykh oblastiakh za dopomohou tezaurusa [Presentation of knowledge in the specialized subject areas with the help of a thesaurus]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 1, 19-23. [In Ukrainian].
12. Mintser, O., Palahin, O., Velychko, V., Stryzhak, O. & Takhere, H. (2011). Instrumenty pidtrymky protsesiv analitychnoi diialnosti eksperta pry tematychnomu doslidzhenni informatsiinykh resursiv i dzherel [Tools to support the processes of analytical activity of the expert in case study of information resources and sources]. *Medychna informatyka ta inzheneriia*, 2, 12-23. [In Ukrainian].
13. *PAS 180 Smart city technology*. Retrieved from <http://www.bsigroup.com/smart-cities/Smart-Cities-Standards-and-Publication/PAS-180-smart-cities-terminology/>
14. Shyrovkov, V. A. (2005). *Elementy leksykohrafii* [Elements of lexicography]. Kyiv, Ukraine: Dovira. [In Ukrainian].
15. Shyrovkov, V. A. (1998). *Informatsiina teoriia leksykohrafichnykh system* [Information theory of lexicographic systems]. Kyiv, Ukraine: Dovira. [In Ukrainian].
16. Shunevych, B. I. (2008). Suchasni sposoby vidboru terminiv ta ukladannia perekladnykh slovnykiv novykh terminosystem [Modern ways of selecting terms and compiling new vocabularies for new terms]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzh. un-tu im. Ivana Franka*, 38, 90-93. [In Ukrainian].

Halyna Matsiuk,

Lecture, Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ternopil, Ukraine)

IMPROVEMENT OF INFORMATION RETRIEVAL TECHNOLOGIES ON THE BASIS DATA DOMAIN THEZAURUS

The ways of information retrieval technologies improvement due to the data domain thesaurus are analyzed in this paper. The algorithm of the information retrieval procedure and the algorithm of the technology of the «Smart City» data domain thesaurus formation are presented. Considerable attention is paid to the fact that while creating the search image and search request, the information retrieval language based on the common terminology application should be used.

K e y w o r d s: thesaurus, data domain, «Smart City», information search, term.

Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
56, Ruska st., Ternopil, 46001, Ukraine
E-mail: galuna.matsiuk@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 7.08.2019 р.

<https://doi.org/10.15407/bv2019.05.026>

УДК 001.811:177.9:[793.7-028.63:027.7

Юрій Горбань,

канд. культурології, директор,

Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв (м. Київ, Україна)

вул. Євгена Коновальця, 36, м. Київ, 01133, Україна

E-mail: y.i.gorban@gmail.com

Олена Скаченко,

завідувач сектору,

Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв (м. Київ, Україна)

вул. Євгена Коновальця, 36, м. Київ, 01133, Україна

E-mail: skachenko.nana@ukr.net

Бібліотека у грі: навчання інформаційної грамотності та запобіганню плагіату

У статті розкривається досвід використання ігор у практиці бібліотек зарубіжних університетів. Охарактеризовано ігрову механіку та дизайн 12 цифрових ігор, метою яких є профілактика плагіату, навчання інформаційної грамотності та правил цитування основних стилів. Скриншоти описаних ігор містяться у презентації, що відкривається при активуванні QR-коду.

К л ю ч о в і с л о в а: зарубіжні університетські бібліотеки, боротьба з плагіатом, гейміфікація бібліотечної діяльності, онлайн-ігри.

*Гра – найвища форма дослідження.
Альберт Ейнштейн*

У зарубіжних академічних бібліотеках упродовж останнього десятиріччя стрімко набуває поширення стратегія гейміфікації (ігрофікації) – застосування ігрової механіки та ігрової психології в неігровому контексті для налагодження взаємодії з певною цільовою аудиторією. Наприклад, престижні університети США, такі як Університет Пенсильванії, Массачусетський технологічний інститут, Університет Флориди, Університет Південної Джорджії та інші постійно надають бібліотекам гранти для розроблення ігрових навчальних програм і платформ, пов'язаних із гейміфікацією.

Оскільки у середовищі бібліотечних фахівців України питання гейміфікації бібліотечної діяльності, формування інформаційної грамотності та боротьби з плагіатом за допомогою ігор ще не стали предметом спеціальних досліджень, **мета** статті – висвітлити досвід та ефективність використання ігор і гейміфікації академічними бібліотеками світу для вивчення основ етики наукових досліджень, опанування способів та механізмів уникнення різних видів плагіату.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети були застосовані методи контент-аналізу, аналітико-синтетичної обробки, узагальнення.

Аналіз досліджень та публікацій. Термін «гейміфікація» вперше використав у 2002 р. програміст Нік Пелінг (Nike Pelling). Його підтримав у 2003 р. Джеймс Пол Джі (James Paul Gee). У своїй книзі «Які відеоігри повинні вчити нас навчання та грамотності» («What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy») він привернув увагу суспільства до проблеми використання відеоігор як інструментів навчання [7]. Було аргументовано доведено, що саме гра мотивує людину вчитися.

Відтоді використання ігор у навчанні, піднесенні рівня інформаційної грамотності стало предметом досліджень зарубіжних бібліотекарів, серед яких Mary Broussard, Jessica Ulrich Oberlin, Michelle Foss Leonard, Amy Buhler, Margeaux Johnson, Aspen Wright, Rami J. Haddad, Youakim Kalaani, Karen Markey, Andrew Walsh, Jennifer Young, Maura Smale, Stacey Brull, Susan Finlayson (представники США); Andreia Ferreira, Frutuoso G. M. Silva (Португалія); Jayarani Tan, Nachamma Sockalingam (Сингапур). Інтерес до цієї теми з кожним роком зростає у бібліотеках коледжів та університетів США, Великої Британії, Канади, інших країн, про що свідчить кількість опублікованих книг і статей на цю тему упродовж 2005–2017 рр.

Головний бібліотекар Нью-Йоркського технологічного коледжу, доктор Маура Смайл (Maura A.

Smale) [14, с. 39] зазначає, що автори публікацій про ігри в академічних бібліотеках найчастіше торкаються трьох аспектів: ігрові колекції; розроблення колекцій ігор для навчальних дисциплін; використання ігор для бібліотечної освіти та піднесення рівня інформаційної грамотності, а також дотримання принципів академічної доброчесності.

Мотивація розроблення та запровадження ігор у бібліотеках посилюється констатацією того, що плагіат в університетських наукових роботах є серйозною проблемою, яка потребує невідкладного вирішення.

Досвід використання ігрових підходів до навчання, що опирається на три міні-гри під загальною назвою «Гра проти плагіату» (Gaming against plagiarism), які передбачають вивчення характерних типів етичних порушень під час підготовки наукових робіт та їх наслідків, представлено у публікації Rami J. Haddad і Youakim Kalaani «Гра проти плагіату (GAP): підхід, заснований на іграх, для ілюстрування неправомірної поведінки у дослідженнях серед студентів-інженерів бакалаврату» [8].

Про завдання і результати розроблення гри «Гамій» (Gamágio), основною метою якої є інформування про ознаки плагіату та навчання його уникнення, йдеться у статті «Гамій: гра для профілактики плагіату» португальських дослідників Андреїя Феррейра (Andreia Ferreira) і Фрутозо Сільва (Frutuoso G. M. Silva) [5].

Питання формування навичок визначення цитат, здійснення пошуку у базах даних за ключовими словами за допомогою онлайн-ігор висвітлені у роботі «Все весело – поки хтось щось не дізнається: оцінка результатів навчання двох навчальних ігор» Дженіфер МакКейб і Стівена Вайса (Jennifer McCabe, Steven Wise). Що характерно, описані у праці ігри були апробовані серед студентів James Madison University, East Campus Library [11].

Виклад основного матеріалу. Щорічно у глобальному проекті NMC Horizon досліджуються проблеми розвитку навчання і творчості; описуються сучасні освітні технології, що справляють вплив на планування і ухвалення рішень у вищій освіті всього світу. У звітній доповіді за 2018 р. виділено шість базових технологій, як впливатимуть на навчальні процеси у найближчому майбутньому, зокрема, це: «перевернуті класи», освітня аналітика, тривимірний друк 3D, гейміфікація, технологія «особистого підрахунку» та віртуальні асистенти [12].

За прогнозом Horizon Report, гейміфікація та ігри у найближчі роки стануть важливим інструментом навчання, найпопулярнішою галуззю створення наукового контенту. Те, що гейміфікація має високий потенціал зростання, демонструють рекордні темпи розвитку ігрової індустрії. За даними GamesIndustry.biz, у 2018 р. у світі нараховувалося близько 2,2 млрд гравців, тобто третина людей на планеті – геймери. Їхній середній вік – 33 роки [6]. Найбільші ігрові ринки знаходяться у Китаї, США, Японії; у Європі вони зосереджені у Великій Британії, Франції, Німеччині. 74 % американців вважають [4], що відеоігри можуть бути навчальними для їхніх дітей; 57 % щотижня грають в ігри зі своїми дітьми.

Враховуючи, що 52 % геймерів навчаються у коледжах [4] та пам'ятаючи, що покоління X і Y вросли у цифровому світі, ігрофікація поступово перетворюється на важливий складник нового формату навчання. Елементи ігрового процесу сприяють розвитку конкуренції серед молоді, дарують визнання і нагороди переможцям.

Як зазначають Кевін Вербах і Ден Хантер (Kevin Werbach, Dan Hunter), Стейсі Брулл і Сюзан Фінлейсон (Stacey Brull, Susan Finlayson), основною причиною, чому ігри виступають важливим чинником навчання, є три ключові елементи теорії самовизначення у мотивації: автономія, компетенція і спорідненість. Тому люди, які не намагаються рухатися вперед, визнаються немотивованими. Ті, хто виконує завдання для досягнення певного результату, вважаються зовнішньо мотивованими. Людина, котра виконує завдання для задоволення або з інтересу, від самого початку є мотивованою [17; 3].

У зарубіжних країнах формування навичок інформаційної грамотності (інформаційної культури) – одне із пріоритетних завдань університетських бібліотек. Дедалі більше закладів вищої освіти у світі застосовують компоненти гейміфікації та онлайн-ігри для підтримки наукових досліджень, навчання студентів. Кінцевою метою різних програм і проектів, що використовують гейміфікацію, є сприяння, допомога у проведенні наукових досліджень. Як зазначає Maura A. Smale, більшість академічних бібліотек, котрі використовують відеоігри для навчання інформаційної грамотності «створюють свої власні цифрові ігри спеціально для використання студентами» [14, с. 40]. У деяких випадках бібліотекарі як партнери співпрацюють зі студентами чи викладачами факультетів комп'ютерних наук, але найчастіше подібні ігри

створюються ними самостійно. Наприклад, співробітники бібліотеки Університету Карнегі-Меллона (Пітсбург, штат Пенсільванія; Carnegie Mellon University, Pittsburgh, PA) залучили студентів, котрі навчаються за програмою отримання ступеня магістрів розважальних технологій, до розроблення цифрових інформаційних ігор на грамотність. Їм ставилося завдання створити гру із шести модулів, які відповідали б стандарту інформаційної грамотності ACRL. У результаті вдалося розробити дві «Аркадні міні-гри» (Arcade games), що навчали студентів способів організації інформації в академічній бібліотеці (з використанням системи класифікації Бібліотеки Конгресу), алгоритму пошуку певної інформації для теми дослідження [14, с. 41].

До найперших комп'ютерних ігор, які знайомили студентів із бібліотечними дослідженнями, можна віднести «Гру даних» (The Data Game), розроблену 2001 р. в Університеті штату Колорадо (Форт Коллінс, штат Колорадо; Colorado State University, Fort Collins, Colorado). Чотири навчальні програми гри були презентовані у форматі популярних у той час телевізійних ігор і вікторин [14, с. 40].

Дослідницька команда на чолі з Карен Маркі (Karen Markey) зі Школи інформації Мічиганського університету (Енн-Арбор, штат Мічиган; University of Michigan School of Information, Ann Arbor, MI) створила цифрову настільну гру «Захист Хіджону: Роки чуми» (Defense of Hidgeon: The Plague Years), яка формує у студентів базові навички проведення наукових досліджень, «починаючи зі знаходження довідкової інформації, огляду тем і закінчуючи використанням бібліотечних каталогів, баз даних, індексів цитування та інших інструментів дослідження» [14, с. 42]. Студенти грають у складі команд. Рухаючись ігровим полем, вони виконують дослідницькі завдання. Відгуки про цю гру були позитивними, і команда вирішила розробити другу гру – «БібліоБої» (BiblioBouts), яка пропонує гравцям «знаходити, компіювати та оцінювати джерела за темами їхніх наукових робіт» [10]. Під час цієї гри студенти послуговуються безкоштовною онлайн-системою управління цитатами Zotero для створення бібліографічного списку джерел, який можна використати, наприклад, для курсової роботи.

Варто зауважити, що на сьогодні деякі ігри з інформаційної грамотності вже використовуються як частина навчального плану: у рамках усього

курсу або у вигляді індивідуальної роботи, а також у позанавчальний час [14, с. 47].

Важливим елементом сучасних наукових досліджень є академічна доброчесність та боротьба із плагіатом, до якої активно долучаються бібліотеки багатьох зарубіжних університетів.

У рамках програми Національного наукового фонду США з питань етики в науці та техніці (EESE) Науково-технічна бібліотека Марстона Університету Флориди (Гейнсвілл, штат Флорида; Marston Science Library, University of Florida, Gainesville, Florida) отримала нагороду за створення інтерактивної онлайн-гри «Гра проти плагіату» (Gaming Against Plagiarism, GAP) для аспірантів, котрі проводять дослідження в галузі природознавства, технологій, інженерії і математики (STEM). Мета гри – підвищити обізнаність з різних видів неправомірної поведінки у дослідженнях; навчити розпізнавати, розуміти та уникати академічної недоброчесності в наукових роботах. Проект розроблено у співпраці з UF Digital Worlds Institute. Аспіранти, опанувавши цю гру, можуть:

- визначати основні типи сучасного плагіату;
- назвати правила, що дають змогу уникнути плагіату в дослідженнях;
- продемонструвати здатність застосовувати існуючі правила у складних випадках;
- розтлумачити авторське право та права інтелектуальної власності [16].

GAP складається із трьох міні-ігор.

Гра 1: «Коди і Гіки» (Cheats and Geeks) (рис. 1). Вона створена за аналогією настільної гри в кості. Має вбудовані педагогічні та дизайнерські стратегії, що дають змогу збагнути наслідки своїх неправомірних вчинків; діяти різними шляхами і способами.

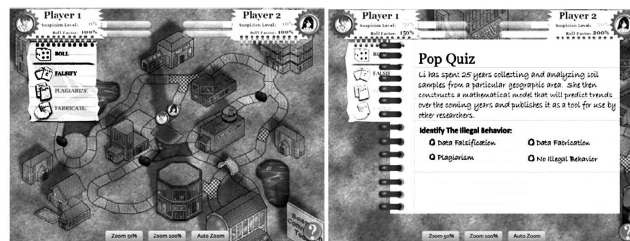


Рис. 1. Гра «Коди і Гіки».

Скриншот ігрового поля, питання вікторини

Опис гри: щоб першим у групі презентувати результати своєї роботи на науковій конференції, гравець-аспірант має рухатися ігровим полем по географічній карті студентського містечка, вивчаючи ознаки плагіату, фальсифікації, фабрикації да-

них, проходячи приховані вікторини. Зайшовши до будинку, де існує проблема плагіату чи неправомірних дій, гравець має (у відведений таймером час) проаналізувати конкретні види порушень і позначити їх як: крадіжку, неправильне цитування, недостатнє перефразування, самоплагіат, фальсифікацію чи фабрикацію даних.

Гравець може спробувати скоротити свій шлях руху полем: А – обманом, зайнявши позиції попереднього гравця; В – фальсифікуючи своє положення на ігровому полі; С – прокладаючи шлях, якого не може бути (фабрикуючи його).

У випадку викриття гравець, котрий обманює, ризикує втратити свої поточні досягнення. Міні-тести, що пропонуються у першій грі, перевіряють засадничі знання стосовно плагіату [16].

Гра 2: «Несамовита подача» (Frenetic Filing).

Опис гри: гравець працює у бюро з етики досліджень, де допомагає оцінщикам сортувати, систематизувати різні випадки неправомірної поведінки авторів за відповідними категоріями, виявляючи таким чином порушників наукової доброчесності в університетському містечку. Дається дві хвилини часу, щоб передати якнайбільше справ оцінщикам для ознайомлення і надання гравцеві відгуку (рецензії). Спираючись на відгуки оцінщиків, гравець має класифікувати тип неправомірних дій автора, перекинувши документ у відповідну категорію-папку.

Правильні відповіді дають високі бали та право на оновлення. Аркадний стиль гри (дії на швидкість) спонукає застосовувати знання швидше та отримувати відгуки про неправильні рішення у процесі гри [8].

Гра 3: «Лихі вчинки» (Murky Misconduct). Вона найскладніша.

Опис гри: пройшовши перші дві міні-гри, гравці отримують статус детективів плагіату. Щоб вирішити проблему неправомірної поведінки в університетському містечку, вони мають піймати плагіаторів саме «на гарячому». Будучи детективом, гравець збирає факти, вивчає докази (уривки робіт, цитовані праці), порівнює матеріали, допитує підозрюваних і свідків, намагаючись виявити плагіатора. У такий спосіб гравець створює розширений інтерфейс (слідчу справу) аргументів про те, що таке плагіат, демонструючи цим свою здатність аналізувати і оцінювати різні види плагіату та назвати у кінці гри винного у плагіаті [16].

У результаті співпраці португальської компанії Regain Group та Університету Бейра Інтеріон (Ковільян; University of Beira Interior, Covilhã,

Portugal) була розроблена і протестована онлайн-гра для попередження плагіату, яка відповідає критеріям гейміфікації – «Гамій» (Gamágio). Її мета – навчити студентів, аспірантів уникати плагіату завдяки цікавому та веселому ігровому формату [5]. Це платформова гра із тестовими питаннями.

Опис гри: персонаж стрибає з платформи на платформу, збираючи розміщені на них предмети колекціонування з метою отримання найбільшої кількості балів за правильні відповіді. Знайдені колекційні предмети містять питання, складність яких зростає при переході на інший (вищий) рівень гри. Якщо персонаж торкається злого героя або падає з платформи, він помирає, і гравець має натиснути R, щоб повернутися на початковий рівень.

При тестуванні були доступні три рівні гри. Питання першого рівня орієнтовані на розуміння гравцем загальних ознак плагіату, на двох інших – дають зрозуміти як його уникнути. Всі питання пропонують багатоваріантний вибір відповідей, найчастіше два-три варіанти. Щоразу, коли гравець грає, питання з'являються в іншому порядку, що робить гру більш складною. Оскільки ця гра отримала позитивні відгуки серед студентів, розробники удосконалюють її, вводячи другого гравця для підвищення змагального ефекту, шукають спосіб збереження результатів гри і демонстрації першої десятки переможців [5].

Онлайн-гра «Загроза Гоблінів» (Goblin Threat Plagiarism Game) (рис. 2) розроблена Мері Бруссар (Mary Broussard) за допомогою Джессіки Уріх Оберлін (Jessica Ulrich Oberlin) для бібліотеки імені Джона Сноудена приватного гуманітарного коледжу Лайкомінг в Ульямспорті, штат Пенсильванія (Lycoming College's Snowden Library, Williamsport, PA). Її мета – дати зрозуміти, що таке плагіат і як його уникнути.

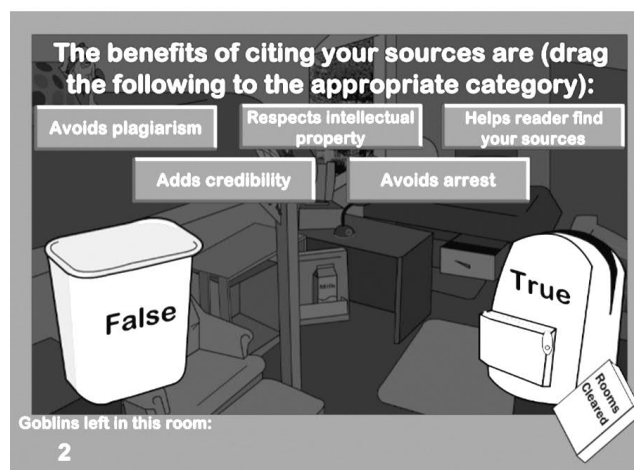


Рис. 2. Гра «Goblin Threat Plagiarism Game». Скриншот питання

Опис гри: гравцям ставиться завдання знайти гоблінів плагіату, котрі захопили коледж, ховаються у кімнатах студентського містечка і хочуть зруйнувати академічну добросовісність. Щоб навести лад у коледжі, гравець має пройти через декілька кімнат, знайти у кожній прихованого гобліна (до 4), доторкнутися до нього і відповісти на поставлені питання про типи плагіату, академічну добросовісність. При правильній відповіді гоблін зникає. Лише повністю очистивши одну кімнату, можна перейти до іншої. Прогрес гри (скільки гоблінів ще є у кімнаті) відстежується у нижній частині ігрового вікна. Студенти мають необмежену кількість спроб для правильної відповіді. Остання кімната – секретне підземелля – є фіналом гри. Знищення останнього гобліна викликає лавину, що блокує доступ гоблінів до коледжу. Гра завершується виведенням на екран підсумкового сертифіката. Не закінчивши гру гравець не може отримати сертифікат. Ця версія гри вимагає, щоб її учасники вводили свої справжні імена при реєстрації для їхнього автоматичного друку на підсумковому сертифікаті [2]. Вона відкривається у браузері Google Chrome.

На сайті бібліотеки Джорджа А. Співа Державного Університету Міссурі Саутерн (Джоплін, штат Міссурі; George A. Spiva Library Missouri Southern State University, Joplin, MO) розміщені різні навчальні методички з виявлення плагіату та набуття навичок правильного цитування. Поряд із теоретичною частиною подаються ігрові вкладки, що містять онлайн-вікторини та ігри для перевірки отриманих знань. Оскільки не всі бібліотеки мають можливість розробляти власні ігрові платформи, існує практика розміщення на бібліотечних сайтах лінків на ігри бібліотек-партнерів. Як приклад, можна назвати анімаційну гру «Цитуйте правильно!» (The Anti Plagiarism Game Show The cite is right!), розроблену у бібліотеці Пола Робесона при Університеті Ратгерса (Камден, штат Нью-Джерсі; The Paul Robeson Library, Rutgers University, Camden, NJ). Саме її рекомендують своїм студентам, аспірантам багато академічних бібліотек США.

Опис гри: вона складається з трьох частин. У першій – пояснюється, що таке плагіат. Друга частина на реальних прикладах навчає уникати плагіату. Третя – розроблена у форматі телешоу. Тобто, гравець допомагає персонажу відповідати на питання про плагіат і цитування для перемоги у шоу-програмі [13].

Цікавий курс лекцій з плагіату, що завершується

тестами, розроблений у бібліотеці Індіанського Університету в Блумінгтоні, штат Індіана (Indiana University, Bloomington, IN). При наданні 9 правильних відповідей із 10 запропонованих на вказану гравцем електронну адресу надсилається унікальний сертифікат про знання основ плагіату та його профілактики [9].

Всі магістранти 1-го курсу Університету Джеймса Медісона в Харрісонбурзі, штат Вірджинія (James Madison University, Harrisonburg, VA) мають ознайомитися із онлайн-підручником інформаційної грамотності та пройти тест на виявлення навичок пошуку інформації. З цією метою співробітники бібліотеки створили дві онлайн-гри для поглиблення знань стосовно цитування та роботи з даними.

Перша – «Tic-Tac-Toe Citation Game» є прототипом гри «Хрестики/Нулики». Вона навчає як правильно визначати тип бібліографічної цитати.

Опис гри: гравець вибирає квадрат на ігровому полі. Йому пропонується бібліографічне посилення з різними варіантами типу цитування: книга, журнальна стаття, веб-сайт, урядовий документ, розділ книги, дисертація, газетна стаття. Якщо гравець обирає правильний тип, у квадраті з'являється позначка X. У разі обрання неправильної відповіді, з'являється позначка O. Одночасно гра пропонує зворотний зв'язок – підказку про те, як ідентифікується правильний вид цитування.

Додаткова функція гри дає змогу гравцям вивчати правила визначення типів цитування. Наприклад, коли гравець бачить цитату з книги, але говорить, що це журнальна стаття, – гра генерує зворотній зв'язок: «Це книга. Ви можете вказати місто і назву видавництва» [11]. Лише визначивши тип запропонованої цитати, можна далі пересуватися ігровим полем. Виграти гру можна лише, надавши правильні відповіді у трьох суміжних клітинках.

Друга – «Магічне Ключове Слово» (Magnetic Keyword) допомагає студентам, молодим вченим практикуватися в ідентифікації ключових слів, синонімів, пов'язаних термінів для запропонованого тексту; вчитися здійснювати ефективний пошук у бібліографічних базах даних.

Опис гри: ігрове поле має вигляд холодильника з прикріпленими словами-магнітами. Зліва відображається проста пошукова фраза, праворуч – набір випадкових слів, серед яких є три ключових слова, що відповідають пошуковій фразі. Потрібно перетягнути правильні слова на холодильник і натис-

нути кнопку «відправити». Гра генерує зворотний зв'язок, спираючись на кількість відправлених правильних слів: два бали дається за всі правильні слова, один – за декілька слів, нуль – за їх відсутність. Практика засвідчує, що рівень необхідних знань студентів підвищується після проходження обох ігор [11].

У державному науково-дослідному університеті штату Вашингтон – University of Washington (Сіетл; Seattle, Washington) – за допомогою мультимедійного освітнього ресурсу для онлайн-навчання MERLOT створено інтерактивну гру «APA і MLA Цитати» (APA and MLA Citation Game). Її учасники дізнаються, як правильно формувати цитати для найбільш використовуваних типів стилів цитування APA чи MLA: книги, наукові журнали (Scholarly Journal), онлайн-періодика (Online Periodical), веб-цитування, енциклопедії, словники тощо [1].

Для виконання завдання потрібно перетягнути і розставити фрагменти цитати у правильному порядку для обраного типу цитування. Якщо гравець вважає, що дав правильну відповідь, він натискає кнопку «перевірити». При неправильній відповіді є можливість отримати підказку і завершити виконання завдання.

Інтерактивний урок-гра «Ви це цитуєте, ви це помічаєте!» (You Quote It, You Note It!) (рис. 3) використовується в Меморіальній бібліотеці Вогана Університету Акадія в Канаді (Вольфвілл, штат Нова Шотландія; Vaughan Memorial Library Arcadia University, Wolfville, Nova Scotia, Canada) [18]. Його учасники обирають аватарку героя із запропонованого переліку і, граючи, вивчають правила цитування.

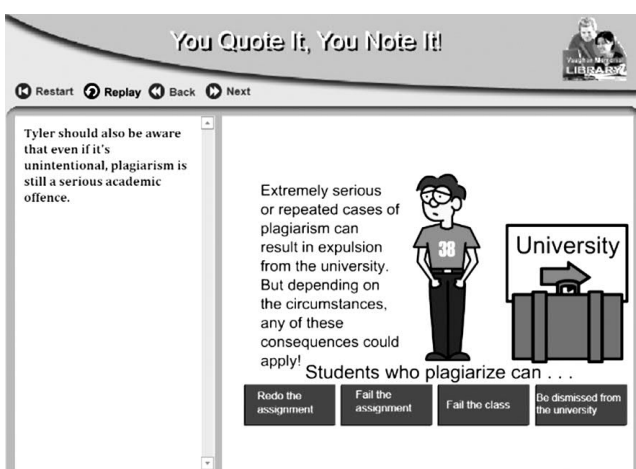


Рис. 3. Гра «You Quote It, You Note It!». Скриншот питання

Більшість описаних вище ігор і тестів є у вільному доступі (рис. 4). Вони апробовані і, на нашу думку, можуть використовуватися у вітчизняних бібліотеках шкіл, коледжів, університетів. Додаткового вивчення потребує лише практика використання ігор, що мотивує користувачів до частішого використання бібліотечних сервісів, налагодження співпраці у сфері проведення наукових досліджень, підвищення іміджу бібліотеки та знайомства зі специфікою роботи її окремих відділів.



Рис. 4. Презентація зі скриншотами описаних ігор

Висновки. Отже, ігри, гейміфікація – ефективні інструменти набуття компетенцій з інформаційної грамотності, питань уникнення плагіату в системі вищої освіти. Навчання, побудоване на грі, здатне істотно трансформувати бібліотечну діяльність загалом та інформаційну грамотність зокрема.

У зарубіжних університетах ігрофікація сьогодні є досить популярним форматом освітньої діяльності, що допомагає їм вирішувати проблеми плагіату та академічної недоброчесності. Динамічний розвиток цього напрямку стимулюється популярністю ігор серед молоді, особливо серед покоління, що виросло у цифровому світі та звикло отримувати інформацію тут і відразу.

Переваги навчання на основі гри особливо помітні у так званих цифрових аборигенів (віком 18–25 років), які є студентами коледжів і університетів.

Успіх бібліотечної онлайн-гри залежить від структури та мети навчання. Щоб бути успішною, гра має: мати цікавий візуальний інтерфейс, чіткі цілі, передбачати велику кількість учасників; мотивувати студентів, приваблювати веселими елементами, не бути довгою і втомливою. Використання ігор у навчанні інформаційної грамотності дає змогу працівникам бібліотек при роботі з користувачами широко застосовувати форми активного навчання.

Використання ігрового дизайну та механіки у тестах, вікторинах, онлайн-іграх мотивує студентів до піднесення рівня своєї інформаційної грамотності, формує у них уміння обирати правильні типи цитування, надійні інструменти наукових досліджень.

Цікавий ігровий дизайн, велика популярність ігор можуть і повинні бути використані для підне-

сення рівня інформаційної культури та академічної доброчесності, для недопущення плагиату у наукових дослідженнях студентів, молодих вчених України.

Список бібліографічних посилань

1. *APA and MLA Citation Game*. University of Washington. URL: http://depts.washington.edu/trio/quest/citation/apa_mla_citation_game/index.htm (дата звернення : 12.07.2019).
2. Broussard Mary J. Snyder, Oberlin Jessica Urick. Using online games to fight plagiarism : a spoonful of sugar helps the medicine go down. *Indiana Libraries*. 2011. Vol. 30, № 1. P. 28–39. URL: <https://journals.iupui.edu/index.php/IndianaLibraries/article/download/1912/1823/>
3. Brull Stacey, Finlayson Susan. Importance of gamification in increasing learning. *Journal Of Continuing Education In Nursing*. 2016. Vol. 47, № 8. URL: <https://doi.org/10.3928/00220124-20160715-09>
4. *Essential facts about the computer and video game industry*. URL: http://www.theesa.com/wp-content/uploads/2019/05/ESA_Essential_facts_2019_final.pdf (дата звернення : 12.07.2019).
5. Ferreira Andreia, Silva Frutuoso G. M. *Gamágio : a game for plagiarism prevention*. URL: http://vj2013.dei.uc.pt/wp-content/uploads/2013/09/vj2013_submission_20.pdf (дата звернення : 08.07.2019).
6. *Gaming industry – facts, figures and trends*. URL: <http://www.clairfield.com/wp-content/uploads/2017/02/Gaming-Industry-and-Market-Report-2018.01-2.pdf> (дата звернення : 12.07.2019).
7. Gee James. *What video games have to teach us about learning and literacy*. New York : Palgrave/Macmillan, 2003. 224 p.
8. Haddad Rami J., Youakim Kalaani. Gaming against plagiarism (GAP) : A game-based approach to illustrate research misconduct to undergraduate engineering students. *Proceedings of the 2014 American society for engineering education southeast section conference Macon, GA*. URL: <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/electrical-eng-facpubs/42> (дата звернення : 10.07.2019).
9. *How to recognize plagiarism: tutorials and tests*. URL: <https://www.indiana.edu/~academy/firstPrinciples/certificationTests/index.html> (дата звернення : 12.07.2019).
10. Markey Karen, Leeder Chris, Rieh Soo Young. *Designing online information literacy games students will want to play*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield Publishers, 2014. 303 p.
11. McCabe J., Wise S. It's all fun and games until someone learns something : assessing the learning outcomes of two educational games. *Evidence Based Library and Information Practice*. 2009. №4(4). P. 6–23. URL: <https://doi.org/10.18438/B8FC8M>
12. *NMC Horizon Report*. URL: <http://cdesbmt.blogspot.com/2018/11/nmc-horizon-2018.html> (дата звернення : 08.07.2019).
13. *Paul Robeson Library : The Anti Plagiarism Game Show Cite is Right!* URL: <http://library.camden.rutgers.edu/EducationalModule/Plagiarism/citeisright.html> (дата звернення : 10.07.2019).
14. Smale M. A. Learning through quests and contests: games in information literacy instruction. *Journal of Library Innovation*. 2011. №2 (2). P. 36–55. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/d312/28d1533b166509df3fc2cc9bf6d498f5cf32.pdf> (дата звернення : 12.07.2019).
15. *UF Digital Worlds Institute: Gaming Against Plagiarism*. URL: <https://digitalworlds.ufl.edu/research-production/projects/gaming-against-plagiarism-gap/> (дата звернення : 11.07.2019).
16. *University of Florida George A. Smathers Libraries: Gaming*

Against Plagiarism. URL: <https://cms.uflib.ufl.edu/games/gap> (дата звернення : 10.07.2019).

17. Werbach Kevin, Hunter Dan. *For the Win: how game thinking can revolutionize your business*. Philadelphia : Wharton Digital Press, 2012. 148 p.

18. *You Quote It, You Note It!* URL: https://library.acadiau.ca/files/sites/library/tutorials/flash/you_quote_it_you_note_it/ (дата звернення : 12.07.2019).

References

1. *APA and MLA Citation Game*. Retrieved from http://depts.washington.edu/trio/quest/citation/apa_mla_citation_game/index.htm [In English].
2. Broussard, Mary J. Snyder & Oberlin, Jessica Urick. (2011). Using online games to fight plagiarism: a spoonful of sugar helps the medicine go down. *Indiana Libraries*, 30(1), 28-39. Retrieved from <https://journals.iupui.edu/index.php/IndianaLibraries/article/download/1912/1823/> [In English].
3. Brull, Stacey & Finlayson, Susan. (2016). Importance of gamification in increasing learning. *Journal Of Continuing Education In Nursing*, 47, 8. Retrived from. <https://doi.org/10.3928/00220124-20160715-09> [In English].
4. (2019). *Essential facts about the computer and video game industry*. Retrieved from http://www.theesa.com/wp-content/uploads/2019/05/ESA_Essential_facts_2019_final.pdf [In English].
5. Ferreira, Andreia & Silva, Frutuoso G. M. (2013). *Gámágio: a game for plagiarism prevention*. Retrieved from http://vj2013.dei.uc.pt/wp-content/uploads/2013/09/vj2013_submission_20.pdf [In English].
6. (2017). *Gaming industry – facts, figures and trends*. Retrieved from <http://www.clairfield.com/wp-content/uploads/2017/02/Gaming-Industry-and-Market-Report-2018.01-2.pdf> [In English].
7. Gee, James. (2003). *What video games have to teach us about learning and literacy*. New York: Palgrave/Macmillan. [In English].
8. Haddad, Rami J. & Youakim, Kalaani. (2014). Gaming against plagiarism (GAP): A game-based approach to illustrate research misconduct to undergraduate engineering students. *Proceedings of the 2014 American society for engineering education southeast section conference Macon, GA*. Retrieved from <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/electrical-eng-facpubs/42> [In English].
9. *How to recognize plagiarism: tutorials and tests*. Retrieved from <https://www.indiana.edu/~academy/firstPrinciples/certificationTests/index.html> [In English].
10. Markey, Karen, Leeder, Chris & Rieh, Soo Young. (2014). *Designing online information literacy games students will want to play*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers. [In English].
11. McCabe, J. & Wise, S. (2009). It's all fun and games until someone learns something: assessing the learning outcomes of two educational games. *Evidence Based Library and Information Practice*, 4(4), 6-23. Retrieved from <https://doi.org/10.18438/B8FC8M> [In English].
12. (2018). *NMC Horizon Report*. Retrieved from <http://cdesbmt.blogspot.com/2018/11/nmc-horizon-2018.html> [In English].
13. *Paul Robeson Library: The Anti Plagiarism Game Show Cite is Right!* Retrieved from <http://library.camden.rutgers.edu/EducationalModule/Plagiarism/citeisright.html> [In English].
14. Smale, M. A. (2011). Learning through quests and contests: Games in information literacy instruction. *Journal of Library Innovation*, 2 (2), 36-55. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/d312/28d1533b166509df3fc2cc9bf6d498f5cf32.pdf>

scholar.org/d312/28d1533b166509df3fc2cc9bf6d498f5cf32.pdf [In English].

15. *UF Digital Worlds Institute. Gaming Against Plagiarism.* Retrieved from <https://digitalworlds.ufl.edu/research-production/projects/gaming-against-plagiarism-gap/> [In English].

16. *University of Florida George A. Smathers Libraries. Gaming Against Plagiarism.* Retrieved from <https://cms.uflib.ufl.edu/games/gap> [In English].

17. Werbach, Kevin, & Hunter, Dan. (2012). *For the Win: how game thinking can revolutionize your business.* Philadelphia: Wharton Digital Press. [In English].

18. *You Quote It, You Note It!* Retrieved from https://library.acadiau.ca/files/sites/library/tutorials/flash/you_quote_it_you_note_it/ [In English].

Yurii Horban,

PhD (Cultural Studies), Director, Scientific Library of Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Olena Skachenko,

Head of Sector, Scientific Library of Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

A LIBRARY IN THE GAME: TEACHING INFORMATION LITERACY AND PREVENTING PLAGIARISM

It was investigated that games and gaming are a popular component of the processes of formation of information literacy and academic integrity in libraries of foreign universities.

It is revealed that the advantages of gaming library activity are the presence of challenge, curiosity, risk, competition, feedback.

Described of gaming mechanics and design of 12 digital games developed in libraries in the USA, Canada and Portugal, aimed at preventing plagiarism, teaching information literacy and citing rules for the main styles.

Screenshots of the games described in the article are contained in the presentation that opens with the activation of the QR code.

K e y w o r d s: foreign university libraries, anti-plagiarism through games, gamification of library activities, online games.

Scientific Library of Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

36, Yevhen Konovalts st., Kyiv, 01133, Ukraine

E-mail: y.i.gorban@gmail.com

E-mail: skachenko.nana@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 12.08.2019 р.

УДК 002.63(477.411)ІК_НБУВ:[001.891"2015/2021"+002.2(091)

Галина Ковальчук,

д-р історичних наук, професор, ORCID <http://org/0000-0001-8843-9584>, директор Інституту книгознавства, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна
e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

Інститут книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: перші результати наукових досліджень

Стаття присвячена Інституту книгознавства – науковому підрозділу в структурі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, створеному наприкінці 2014 р., роботі відділів, що входять до його складу. Розкрито основні напрями діяльності Інституту, його здобутки у розкритті тематики з історії книжкової культури України; окреслено перспективи наукових досліджень на найближчі три роки.

Ключові слова: Інститут книгознавства НБУВ, пріоритетні напрями студій Інституту, історія книжкової культури України, книжкові пам'ятки.

Інститут книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) був створений для активізації та координації науково-дослідної, науково-інформаційної та науково-організаційної діяльності спеціалізованих історико-культурних підрозділів НБУВ. До структури Інституту книгознавства входять 5 відділів: стародруків та рідкісних видань (заввідділу у 2014 р. д-р іст. наук, проф. Г. І. Ковальчук, з лютого 2015-го – канд. іст. наук, ст. наук. співробітник Н. П. Бондар); бібліотечних зібрань та історичних колекцій (заввідділу з 2014 р. канд. іст. наук О. С. Рабчун, з вересня 2017-го – канд. іст. наук О. В. Заєць); зарубіжної україніки (заввідділу до серпня 2015 р. Л. О. Дегтяренко, з лютого 2016-го – д-р іст. наук, доцент Т. Д. Антонюк); образотворчих мистецтв (заввідділу канд. мистецтвознавства Г. М. Юхимець); музичних фондів (заввідділу канд. мистецтвознавства Л. В. Івченко). Директором Інституту за конкурсом було обрано Г. І. Ковальчук.

У 2013–2015 рр. два відділи (стародруків та рідкісних видань; бібліотечних зібрань та історичних колекцій) працювали спільно з Інститутом рукопису НБУВ над виконанням наукової теми «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини України» [3], а три відділи (зарубіжної україніки; образотворчих мистецтв; музичних фондів) спільно з

відділом національної бібліографії розробляли тему «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованих фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Упродовж 2016–2018 рр. всі відділи Інституту книгознавства (а також сектор картографічних видань) проводили наукові дослідження за відомчою темою «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Фонди НБУВ, найбільші в Україні, дають широку джерельну базу для подібних досліджень.

Слід визнати, що історико-книгознавча проблематика завжди була пріоритетною в книгознавстві. Проте більшість виконаних у цій царині праць часто повторюють відомі факти, не містять новизни, хоча нез'ясованих моментів в історії вітчизняного книговидання, мистецтва книги, нотовидавництва, картографії, історії бібліотечної справи ще досить багато. Тож метою нашої роботи було здійснити дослідження, науковий опис книжкових, образотворчих, картографічних, нотно-музичних пам'яток та цінних історичних бібліотечних зібрань, що зберігаються у названих фондах НБУВ, осмислити та узагальнити здобуту інформацію, виробити на цій основі нове знання з історії книжко-

вої культури України. Поставленої мети вдалося досягти, хоча означена тема є невичерпною. В науковий обіг введено значні масиви інформації з історії України, її культури, освіти, науки, акумульовані в ретроспективних фондах НБУВ; нового обґрунтування набув термін «історія книжкової культури». Книжкова культура розглядалася в широкому розумінні, оскільки предметом дослідження були не лише книги, а й журнали, листівки, плакати, карти, гравюри, поштівки, тобто різні види видань. Отримано нову інформацію з історії як окремих видань та їх примірників, так і низку узагальнень у рамках підготовлених розвідок з історії конкретних друкарень XVI–XVIII та початку XIX ст., видавництва і бібліотек дореволюційного періоду; розпочато вивчення такого маловідомого в історії книжкової культури XVIII ст. явища, як видавничі підробки (фальсифікати), напрацьовано методику їх розпізнавання; досліджено екслібриси на книжках з колекції рідкісних видань XIX–XX ст., результативно завершилося вивчення плакатів другої половини XX ст. зі збірки НБУВ – найбільшого зібрання плакатів в Україні; на прикладі різних історичних бібліотек, що зберігаються в НБУВ – монастирських, приватних, навчальних закладів – досліджено історію культури книгозбирання; розроблено унікальну методику, за якою проведено ґрунтовне музикознавчо-книгознавче дослідження «Шевченкіана в музиці», що має наслідком підготовку наукового каталогу обсягом 80 друк. арк.; розроблено наукову методику опису гравірованих портретів XVII–XIX ст., відповідні основи їх атрибуції; активізовано дослідження історії книжкової культури української діаспори, насамперед продукції українських видавництв Канади та Західної Європи. Результати досліджень оприлюднювалися на численних конференціях, семінарах і круглих столах. До тематичних чи видових баз даних внесено десятки тисяч описів пам'яток культури – книжок, журналів, карт, портретів, плакатів, листівок, нот. Друком вийшло 13 наукових видань (див. додаток), з них 3 монографії, 6 наукових каталогів, 1 бібліографічний покажчик, 1 тематичний збірник, 2 перевидання стародруків; 37 розділів у редактованих збірниках, з них 7 за кордоном; опубліковано 400 статей у фахових виданнях, а також у закордонних і вітчизняних журналах, що індексуються міжнародними базами даних Copernicus, Google Scholar; 52 доповіді опубліковані у ма-

теріалах конференцій за кордоном, 219 тез міжнародних конференцій – в Україні; 238 електронних публікацій оприлюднені на фахових модернованих інтернет-ресурсах, які читає відповідна наукова спільнота. Розроблення спільної теми «Історія книжкової культури України» згуртувало виконавців. Підготовлена колективна монографія «З історії книжкової культури України». Звичайно, наукові розробки кожного підрозділу мають свою специфіку, що зумовлено самими видами джерел, які вивчалися.

Серед основних теоретичних результатів, напрацьованих Інститутом книгознавства НБУВ за трирічну наукову тему, варто виокремити такі: історія книжкової культури є на сьогодні актуальним науковим напрямом історико-книгознавчих досліджень, який об'єктивно прийшов на зміну традиційній історії книги. На відміну від історії книги, де увага зосереджується переважно на питаннях, коли, що і де видавалося, історія книжкової культури – комплексна дисципліна, вона вивчає не лише історію книговидавання, але й всі процеси, пов'язані зі створенням і функціонуванням книги в суспільстві, станом культури певного історичного періоду загалом і культури книги зокрема, включаючи обрання текстів для тиражування, їх тематику та жанри; редакційну культуру, в т. ч. наявність у книжках передмов чи післямов, глос (коментарів на берегах книги), культуру корегування й верстання, виправлення помилок; зміни технології книговидавання; розвиток мистецтва книги, включаючи художнє оформлення, шрифти, культуру їх розміщення на сторінках книги; зміни форматів книжок, матеріалів оправ чи оформлення обкладинок; вибір сортів паперу для того чи іншого видання тощо.

Другий блок проблем комплексного дослідження – культура книгорозповсюдження, насамперед збирання книг у бібліотеках (монастирських, приватних, навчальних закладів, установ тощо); вкладення в церкви чи дари окремим особам, закладам (записи про це на книгах – перша форма власницьких знаків). Безпосередньо пов'язана з книгорозповсюдженням культура споживання книжкової продукції, тобто культура читання, коментування, безпосередньо пов'язана з записами на книгах, залишеними читачами.

При розробленні теми виокремився і третій блок проблем – культура книгоопису, що традиційно вивчається у рамках історії бібліографії. Але при розгляді історії книжкової культури

комплексно вичленити цей блок, не зважати на зміни, що відбувалися і відбуваються в культурі фіксації книжок у різних формах каталогів, бібліографічних списків, зміні систем бібліографічних посилань, а також у книжковій рекламі, неможливо.

Всі названі і неназвані складники книжкової культури змінювалися з часом, залежно від розвитку виробничої сфери, пов'язаної зі створенням книг чи видань, які містять не лише текст, але й інші види знакової природи інформації: ноти, карти, зображення, залежно від регіону, від розвитку політичних, суспільних відносин, від розвитку науки, освіти, культури (зокрема літератури, її різних жанрів), а найголовніше – від стану грамотності, освіченості суспільства, вмінні та звичці читати й писати.

Саме в такому широкому діапазоні вивчали історію книжкової культури науковці Інституту книгознавства і сектору картографії НБУВ. Специфічною відмінністю постановки проблеми Інститутом книгознавства є чітке окреслення об'єкта дослідження, джерельної бази, що обрана як підґрунтя для наукових досліджень – фонди вищеназваних відділів НБУВ.

Безумовно, кожна національна книжкова культура має свої характерні риси, специфіку. Заперечувати наявність національних особливостей в історії вітчизняної книжкової культури, насамперед стародруків, неможливо, і що переконливо довели результати нашого дослідження. Вони проявляються, зокрема, у виборі певних текстів, форматів книг, оздобленні їхніх оправ, використанні шрифтів, стилів художнього оформлення і т. ін. Крім того, книжкова культура в її історичному розвитку має інші специфічні ознаки приналежності до національної культури, передусім це ознаки мови, території, авторства. На українських теренах споконвічно проживали різні етноси, які творили власну культуру; в різні часи сюди потрапляли і тут функціонували, впливаючи на суспільство, книги з інших країн, написані й надруковані різними мовами. Дослідження вітчизняних книжкових збірань минулого переконливо свідчить, що в українських землях у XVI–XVII ст. (та й пізніше) наявність, а значить і вплив, західноєвропейської книжності був суттєвим, на відміну від тогочасної Московської, допетровської, держави.

Маємо вказати на відмінності понять: термін «книжкова культура України» охоплює поліетнічну книжкову продукцію, випущену в

етнічних українських землях, а «українська книжкова культура» виходить за межі сучасної державної території України (враховує видання діаспори), хоча й не включає частину книжкової продукції, виданої іншими народами на її території.

Книжкову культуру характеризують і мовні реалії різних часів, одночасне видання, інколи в тих самих друкарнях, творів різними мовами та шрифтами: церковнослов'янською, староукраїнською, польською, латинською, з кінця XVIII ст. російською мовою громадянським шрифтом – це теж книжкова культура певної доби.

На вітчизняній книжковій культурі позначалися, без сумніву, цензурні утиски, починаючи від указу Петра I 1720 р., що забороняв українським друкарням випускати світські книжки, а також нові книги релігійного змісту. Взагалі книга XVIII ст., на нашу думку, досліджена, порівняно з «золотим віком» українського книговидання XVII ст., недостатньо. Тому фахівці Інституту книгознавства серед стародруків найбільше уваги приділили завершенню досліджень з історії певних вітчизняних друкарень цього часу – Бердичівської, Почаївської, Унівської, Луцької та інших, укладанню наукових каталогів їхньої книжкової продукції, з ґрунтовною монографічною частиною.

Роботу в рамках наукової теми можна поділити на кілька частин: дослідження та бібліографування стародруків, пізніших рідкісних та цінних видань різних видів, журнальної періодики; створення електронних інформаційних ресурсів у фондах спеціалізованих відділів НБУВ; участь у підготовці до створення Державного реєстру книжкових пам'яток; реконструкція та дослідження історичних книгозбірень з фондів НБУВ; вивчення аркушевих образотворчих документів (поштових листівок, плакатів, гравірованих портретів); студіювання пам'яток музичної культури, картографічних видань, розкриття рідкісного фонду українськомовних періодичних видань діаспори; розроблення теоретичних засад історії книжкової культури як самостійного наукового напрямку на межі книгознавства, історії та мистецтва книги, книжкового пам'ятокознавства, теорії та історії культури. Основними вимогами при виконанні робіт були: достовірність описів пам'яток, коректне тлумачення, об'єктивне узагальнення одержаних даних, а не підлаштування їх під кон'юнктурні висновки. Результати дослідження мають беззаперечну наукову новизну.

Серед міжвідомчих дослідницьких програм, до яких долучався Інститут, варто виокремити діяльність щодо обґрунтування засад, проведення науково-організаційної роботи, пов'язаної зі створенням Державного реєстру національного культурного надбання, його складової частини «Державний реєстр книжкових пам'яток». Директором Інституту книгознавства спільно з директором Інституту інформаційних технологій НБУВ, доктором наук із соціальних комунікацій К. В. Лобузіню було розроблено науковий корпоративний проект «Книжкові пам'ятки України» (представлений на порталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/node/2389>)). Його мета – на прикладі зведення інформації про існуючі примірники видань Т. Г. Шевченка 1840–1922 рр. (до початку державної поточної реєстрації друку) – відтестувати можливості дистанційного збирання корпоративної інформації на базі АБІС ІРБІС-128 [5]. До бази даних видань Т. Г. Шевченка, підготовленої відділом національної бібліографії НБУВ, фондоутримувачі з різних міст і установ України, після відповідної реєстрації на порталі НБУВ, вносили інформацію про кількість примірників того чи іншого видання Кобзаря. Проект отримав схвальну оцінку професійної спільноти, довів можливість корпоративної дистанційної каталогізації. Питання створення Реєстру неодноразово порушувалися Г. Ковальчук у публікаціях та доповідях; спільно зі спеціалістами Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого вона долучилася до розроблення «Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», який був затверджений Міністерством культури України 14 червня 2016 року № 437 і зареєстрований у Міністерстві юстиції України 8 липня 2016 року за № 936/29066.

З урахуванням історичної й наукової значущості, матеріальної цінності книжкових пам'яток Президія НАН України доручила НБУВ розробити нормативно-правові документи щодо належного зберігання книжкових пам'яток в установах НАН України, а відтак і надання певного юридичного статусу цим документам. Невдовзі з'явилися «Положення про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України» та «Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах НАН

України», затверджені Розпорядженням Президії НАН України № 388 від 15.06.2017 р. «Про впорядкування збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах Національної академії наук України».

Плідною була міжнародна співпраця Інституту книгознавства. Наші співробітники налагоджували наукові контакти з колегами з Білорусі, Польщі, Литви, Великої Британії та ін. Вони взяли активну участь у заходах з відзначення ювілейних дат, підтриманих ЮНЕСКО. Так, у 2017 р. до 500-річчя виходу Біблії Франциска Скорини активізувалося вивчення доробку цього визначного слов'янського книговидавця. Інститутом книгознавства було організовано круглий стіл «Людем посполитым к доброму научению»; підготовлено книжкову виставку «Скориніана НБУВ», проведено екскурсії. Дослідження Скориніани знайшли відображення в ювілейному (№ 3 за 2017 р.) номері журналу «Бібліотечний вісник», де було опубліковано статті співробітників Інституту, фахівців з інших наукових установ, у т. ч. зарубіжних. Г. Ковальчук і Н. Бондар взяли участь у міжнародних конференціях у бібліотеках Мінська, приурочених до скоринінського ювілею, опублікували в Білорусі і Україні по кілька статей, присвячених Ф. Скорині [2]. Того ж року виставкою та публікаціями було відзначено 500-річчя діяльності Мартіна Лютера та початок Реформації в Європі (К. Ю. Лук'янець). Активна міжнародна наукова співпраця відбувалася також під час реалізації спільних проектів, міжнародних конференцій, під час підготовки публікацій у збірниках, надання довідок на запити зарубіжних фахівців, особливо щодо досвіду досліджень різних аспектів книжкової культури. Співпраця з двома найбільшими книгозбірнями Білорусі – Національною бібліотекою Білорусі та Центральною науковою бібліотекою ім. Я. Коласа НАН Білорусі тривала в рамках підписаних двосторонніх договорів між цими установами і НБУВ. Вирізнялися активністю й україно-польські контакти в галузі дослідження стародруків, у доповненні давньої української та польської бібліографії стародруків, вивченні україніки та полоніки. Співробітники відділу музичних фондів брали участь у міжнародному проекті RISM (Міжнародний каталог музичних джерел).

Глибоко розкрити усі напрями досліджень Інституту не дозволяє формат статті, тому спробуємо

лише означити деякі з них. Так, відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ досліджував книжкову продукцію українських друкарень – Почаївського Успенського, Унівського та Супрасльського монастирів (Н. Заболотна), Бердичівського монастиря босих кармелітів та Луцького домініканського монастиря (І. Римарович; нею завершено підготовку текстів наукових каталогів обох друкарень), українських видань латинським шрифтом (Ю. Рудакова). Стародруки в НБУВ представлені часто великою кількістю примірників, що надає дослідникам, бібліографам унікальні можливості для комплексного вивчення стародруків, порівняння примірників, атрибуції дефектних книжок, виявлення контрафактних друку.

Окрім детальних попримірникових наукових каталогів видань окремих друкарень у відділі упродовж останніх років ведеться підготовка зведених наукових каталогів інформаційно-довідкового типу, зокрема каталогу українських стародруків XVI–XVIII ст., надрукованих латинським шрифтом (укладачі Ю. Рудакова і І. Римарович). При дослідженні стародруків часто виникає потреба в атрибуції дефектних примірників і фрагментів, встановленні невідомих або справжніх (нефальшивих) вихідних відомостей, а також атрибуції походження оправ, ідентифікації екслібрисів. Поряд з українськими виданнями студіювалися й іноземні стародруки – інкунабули, палеотипи, ельзевіри, етьєни. Це теж наше національне надбання: ці примірники колись були сюди завезені, їх тут читали, вивчали, аналізували. Виявлено новий примірник інкунабульного періоду (Ю. Рудакова).

Одним із напрямів роботи було вивчення теми «Філігранознавчі дослідження стародруків XVI–XVII ст.» (Н. Бондар). Оpubліковано низку статей з цієї проблематики, результатом дослідження мають стати дві монографії, а також альбоми і відповідні висновки в друкованих каталогах стародруків, зокрема – віленських Євангелій кінця XVI – початку XVII ст.

Активно досліджувалися вітчизняні стародруки доби бароко (О. Курганова), зокрема барокової поезії у складі кирилических стародруків; простежено вияви стилю бароко в площині художнього оформлення видань і кореляції між алегоричними образами книжкової графіки та текстовою частиною видань. У 2018 р. до тематики дослідження української книги доби бароко долучилася О. Максимчук.

Продовжувалося вивчення українських видань громадянського друку та їх примірників. Опоеред-

кованим результатом цієї роботи стало виявлення та опис книг із екслібрисами і записами П. П. Білецького-Носенка, книгозбірні Прилуцького повітового училища (А. В. Шпаргало).

Дослідження художнього оформлення вітчизняних стародруків мало наслідком, серед іншого, випуск 2014 р. фундаментального наукового каталогу з ґрунтовною монографічною частиною «Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах НБУВ» (відділ образотворчих мистецтв, виконавці Д. Фоменко, І. Цинковська, Г. Юхимець). У цьому відділі, крім самих гравірувальних дошок XVI–XVIII ст., є значна за обсягом колекція відбитків початку XX ст. з гравірувальних дошок стародруків друкарні Києво-Печерської лаври. Віднайти, в яких саме стародруках використані ті чи інші зображення чи орнаменти, досить складно, але такі дослідження постійно ведуться [6], згодом планується видання наукового каталогу. Крім того, в різних фахових виданнях нашими співробітниками опубліковано низку статей, присвячених мистецтву українських стародруків.

2017 р. побачив світ науковий каталог «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ» (автори Л. М. Дениско і Ю. К. Рудакова), де описано і представлено зображення 469 книжкових знаків переважно XIX – початку XX ст., майже половина з яких – власницькі екслібриси та суперекслібриси.

Наукові співробітники відділу стародруків та рідкісних видань ведуть 13 бібліографічних баз даних, які на сьогодні містять понад 36 тис. записів. У описах стародруків та рідкісних видань, окрім відомостей зазначених на титулі, за допомогою довідкової літератури встановлюється та подається інформація про видавців, редакторів, перекладачів, персоналії; вміщуються посилання на бібліографічні покажчики; зазначаються особливості художнього оформлення, фінгерпринти, предметні рубрики. Фіксуються й окремі особливості примірників – власницькі записи, печатки, штампи, екслібриси, їх повнота / дефектність. Що важливо, до позицій опису дедалі частіше додаються посилання на електронні копії як НБУВ, так і примірників збірок інших книгозбірень з відповідними позначеннями.

Фахівцями Інституту досліджуються і оприлюднюються результати вивчення інших видів друку: нот, естампних гравюр, листівок, плакатів. Це теж зразки видавничої культури, знайомі лише вузькому колу вчених, але без них загальна картина

книжкової (видавничої) культури є неповною. Особливо ретельно вивчалися листівки часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. з колекції відділу стародруків та рідкісних видань (К. Лукьянець, О. Шорсткіна).

Актуальність дослідження образотворчих пам'яток у фондах НБУВ ґрунтується на наявності у фондах відділу образотворчих мистецтв (понад 230 тисяч од. зб.) різних видів аркушевих образотворчих документів. Основна увага тут зосереджувалася на вивченні таких груп образотворчих документів: «Українська образотворча поштова картка кінця ХІХ – початку ХХІ ст.», «Український плакат 1917–2015 рр.», «Український кіноплакат 1920–1990-х років», «Гравірований портрет ХVІ–ХІХ століть», «Колекція запрошень як джерело дослідження історії художньо-мистецького життя в Україні». Створено відповідні бази даних, що передбачають, як правило, глибокий опис документа та його цифрове зображення, розгалужений пошук. Наприклад, база «Український плакат» налічує майже 13 тис. описів. Проведено складну атрибуцію 277 гравірованих портретів минулого; база даних налічує 1052 детальних описи, що супроводжуються зображеннями гравірованих портретів у цифровому форматі. Значні результати дало студіювання плакатів: за 5 років друком вийшли 3 випуски наукових каталогів вітчизняних плакатів другої половини ХХ ст. (О. Донець, Т. Галькевич) і фундаментальний каталог українських кіноплакатів (Л. Гутник).

Стосовно музичних фондів варто відзначити, що тривалий час музичні пам'ятки залишалися поза увагою вітчизняних книгознавців, хоча музичні фонди є важливим складником не лише музичної, а й книжкової культури України. Дослідження музичних фондів за допомогою книгознавчих, джерелознавчих і бібліотечнознавчих методів (тобто інших, ніж музикознавчі ракурси) дає можливість залучити і доповнити інформацію про українські видавництва, друкарні, виокремити особливо цінні музичні пам'ятки, дослідити з книгознавчої точки зору історичні колекції, сформувати нові електронні ресурси. За останні роки співробітники відділу музичних фондів сформували потужний електронний ресурс «Музична Шевченкіана» (http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vfmf/cgiirbis_64.exe, 4348 позицій), підготували до видання в «Академперіодиці» відповідний науковий каталог (80 друк. арк., наук. ред. Л. Руденко); шляхом евристичного пошуку й

відбору створили колекцію «Нотні видання Індриха Індришека» (другий за розміром і значенням нотовидавничий центр в Україні на початку ХХ ст.), підготували до друку відповідний каталог (35 друк. арк.; відомості про продукцію І. Індришека вводяться в науковий обіг вперше) з ґрунтовною монографічною частиною (Л. Івченко, Є. Кожушко); дослідили і ввели до електронного каталогу історичні колекції «Музичний фонд України», «Музична періодика», «Колекція грамплатівок», «Нотне зібрання Розумовських». У відділі створено науково-інформаційний ресурс, що складається з окремих ББД, усього понад 35 тис. записів. Для опису нотних видань за допомогою САБ ІРБІС 64 було використано понад 50 полів з відповідними підполями. Встановлювалися прізвища, ініціали та роки життя авторів, засоби виконання, номери опусів, назви серій, циклів, вказівок на уривки з великих форм тощо, назви видавництва, роки публікації. Опис нотних документів, що зберігаються у відділі, потребував від співробітників високої кваліфікації, оскільки ноти видавалися і різними нотаціями, і різними мовами і шрифтами. Співробітники відділу обов'язково володіють хоча б 2–3-ма системами музичних мов або системами нотного письма (італійська сучасна нотація, київська квадратна нотація, табулатура, невменна, мензуральна, буквено-цифрова тощо). Частина інформаційно-бібліографічного ресурсу сформована за допомогою представлення повнотекстових ББД української музичної періодики – «Музика» (1923–1925, 1927), «Українська музична газета» (1926), «Музика масам» (1928–1930), «Радянська музика» (1933–1941), ББД зі сканованими титульними аркушами.

Популяризація діяльності відділу, його фондів здійснювалася також у соціальній мережі «Фейсбук». Сторінка відділу користується популярністю, має 880 підписників із 30 країн. Через сторінку Фейсбук надавалися консультації, у т. ч. наукові, а також здійснювалися онлайн-трансляції фрагментів концертів. Регулярно, двічі на місяць, проводилися концерти «Музичної вітальні» з мінілекціями, демонстрацією раритетних нотних видань, рукописів, грамплатівок і наукових коментарів до них.

Дослідження історичних книгозбірень у складі фондів НБУВ проводив переважно відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, хоча деякі історичні книгозбірні вивчалися й іншими виконавцями, зокрема, І. Римарович, яка розроб-

ляла тему «Бібліотеки римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.». Заслуговує на увагу співставлення складу бібліотек православних, греко-католицьких і католицьких монастирів на українських теренах. Книги з їхніх зібрань читали не лише ченці чи церковні ієрархи, але й представники місцевого населення, що довело дослідження маргінальних записів та провенієнцій на книгах. Одержана інформація дещо по-новому представляє книжкову культуру минулого. Основні форми роботи – опис пам'яток, створення наукових каталогів різних історичних колекцій, узагальнення та фіксація результатів досліджень у монографіях, статтях, каталогах. Зокрема, було опубліковано монографію О. Заєць «Особові та інституційні зібрання в складі бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Видання є результатом наукового опрацювання фонду давньої бібліотеки Києво-Печерської лаври, що зберігається у відділі, на предмет виявлення печаток, штампів, екслібрисів, наліпок, які свідчать про колишніх власників книг [4]. У рамках цієї теми І. Шекера досліджувала автографи на книжках історичної бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Окрім монастирських, активно вивчалися й інші бібліотеки. Зокрема підготовлено наукові нариси про бібліотеки дореволюційних навчальних закладів Києва – Університету св. Володимира (з усіма складовими фонду), Київського комерційного інституту, Колегії Павла Галагана, Інституту шляхетних дівчат, київських гімназій тощо – для першого випуску довідника з історичних книжкових колекцій НБУВ. 96-тисячний фонд «Роки» бібліотеки Університету св. Володимира ґрунтовно дослідила зав. сектору О. Олару. Створено алфавітний каталог розділу «Богослів'я» бібліотеки Київської Духовної Академії. Предметом дослідження стала і бібліотека Українського гуртка при Київській духовній академії, І. Шекерою підготовлено список книжок зібрання. Наразі всі цифрові копії цього зібрання, зокрема і рідкісна україніка, представлені в цифровій колекції на порталі НБУВ.

Вивчалися й особові бібліотеки, зокрема Д. Багалія, В. Антоновича, І. Лучицького, В. Ханенко, М. Костомарова, О. Новицького (Т. Мяскова), Т. Флоринського, барона Ф. Штейнгеля (І. Гуржій), Л. Ідзіковського (О. Гуль), митрополита Антонія (Храповицького), гравера Києво-Печерської лаври Антонія (Тарасевича) (О. Заєць), П. Кудрявцева

(І. Шекера) та ін. Опубліковано монографію О. Рабчун «Бібліотека Загінецька» про книжкове зібрання Урбановських-Стажинських.

Значна увага приділялася методиці організації колекцій з величезного масиву (85 тис. примірників) іноземної літератури XVIII–XIX ст., що надійшов до відділу з основних фондів у 2014 р. Наприклад, було виявлено й виокремлено книги з бібліотеки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, складено каталожні описи.

Відбувалися опрацювання і систематизація періодичних видань XIX – поч. XX ст. (Л. Деменко); уніфіковано понад 7 тисяч описів періодичних видань в усіх колекціях відділу, додано більше 2500 нових описів. Тривало опрацювання фонду літератури польською мовою (А. Беба), французькою мовою (О. Лозовська). Підготовлено і частково опубліковано електронні каталоги історичних зібрань з фондів відділу: бібліотеки Києво-Печерської лаври, Університету св. Володимира, Віленської медико-хірургічної академії, 2-ї київської гімназії, Київського комерційного інституту, Софійського кафедрального собору, Інституту шляхетних дівчат, Леона Ідзіковського, Почаївського Повітового училища та ін.

Тема історії книжкової культури України передбачає також і розкриття ролі еміграції у збереженні й примноженні культурних надбань українського народу [1]. Предметами дослідження тут були книжкова культура української діаспори повоєнного періоду в Європі: інтелектуальне середовище, мистецькі об'єднання, постаті в контексті історії книжкової культури України; українська мова і фольклор Канади; імміграційна політика Канади та її вплив на формування суспільно-політичного статусу українців у 1918–1939 рр.; бібліографія зарубіжної україніки як складник національної бібліографії. Тривало створення анотованої бази даних статей україномовних періодичних видань відділу зарубіжної україніки НБУВ. Було продовжено формування реєстраційного каталогу періодичних видань фонду відділу зарубіжної україніки (загалом 472 назви журналів). Створено електронний каталог «Українська канадіана» і опубліковано відповідний бібліографічний покажчик (Н. Солонська, Г. Борисович), підготовлено і опубліковано метабібліографічний покажчик «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки» (В. Березкіна). Приділено увагу навчальній книзі діаспори (Т. Антонюк); журналу «Нова Україна» (Прага, 1922–1928), діяльності Ігоря Костецького, книжковій продукції

видавництва «На горі» (О. Супронюк). Проведені дослідження формують уявлення про характер українських видавничих організацій повоєнної Європи та книжкову культуру цієї генерації українських книговидавців, вказують на необхідність більш глибокого їх вивчення. Науковцями відділу зарубіжної україніки НБУВ зроблено висновок, що книжкова культура діаспори належить історії України. Чітко окреслено завдання – створити повний репертуар видань української діаспори, що має велике джерелознавче і практичне значення. Вивчення книжкової культури українського зарубіжжя на базі фонду зарубіжної україніки дало змогу відкрити нові імена і особливості книжки діаспори, її творців і читачів, поглибило знання про призначення і роль української книжки в світі.

Дієвою формою впровадження результатів наукових досліджень з історії книжкової культури були виставки, екскурсії, інтерв'ю, електронні виставки. Ввійшло в практику проведення постійно діючих «Книгознавчих студій»; в рамках яких відбуваються презентації нових видань.

Нова наукова тема Інституту книгознавства «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики», затверджена на 2019–2021 рр., дасть змогу нашим науковцям продовжити розпочаті наукові дослідження з креном на експертизу пам'яток. Напрацювання у цій галузі сприятимуть підготовці відповідних наукових публікацій і методичних рекомендацій, каталогів і баз даних, проведенню об'єктивних експертиз різного роду пам'яток як з фондів Інституту книгознавства, так і державної експертизи щодо вивезення ретроспективних видань за кордон, а також проведенню атрибуції книг на замовлення установ чи окремих громадян.

Список використаних джерел

1. Антонюк Т. Д. Відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: пріоритети діяльності та перспективи розвитку. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 5. С. 20–27.
2. Бондар Н. П. Рецепція книг «Библии русской» Ф. Скорини в української книжної культурі XVI–XVII ст. на прикладі конволюта печатних і рукописних текстів із зібрання П. Н. Попова. *Франциск Скарына: асоба, дзейнаць, спадчына* / Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа Нац. акад. навук Беларусі ; уклад. Аляксандр Груша. Мінск : Беларуская навука, 2017. С. 195–211.
3. Дубровіна Л. А., Ковальчук Г. І. Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 3–11.
4. Заєць О. В. Приватні книжкові колекції митрополитів і архимандритів у складі бібліотеки Києво-Печерської лаври. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 122. С. 56–65.
5. Ковальчук Г. І., Лобузін К. В. Проблеми створення інтегрованого веб-ресурсу книжкових пам'яток України. *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці : матеріали III Міжнар. книгознавчих читань (м. Одеса, 15–17 верес. 2015 р.)* : зб. ст. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса : ОНУ, 2016. С. 8–17.
6. Цинковська І. І., Юхимець Г. М. Ініціальні літери на сторінках українських стародруків XVII–XVIII ст. (зібрання відбитків друкарні Києво-Печерської лаври у фондах НБУВ). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2017. Вип. 21. С. 118–130.

Додаток

Список книжкових видань Інституту книгознавства НБУВ (2014–2018)

1. Фоменко Д. Д., Цинковська І. І., Юхимець Г. М. *Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог. Київ : Академперіодика, 2014. 359 с., 208 с. іл.
2. Донець О. М., Галькевич Т. А. *Український друкований плакат 1950–1964 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог. Київ, 2014. Вип. 1. 424 с. : іл.
3. Ковальчук Г. І. *Український науковий інститут книгознавства (1922–1936)*. Київ : Академперіодика, 2015. 688 с. : іл.
4. Донець О. М., Галькевич Т. А. *Український друкований плакат 1965–1985 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : каталог. Київ, 2016. Вип. 2. 920 с. : іл.
5. Рабчун О. С. *Бібліотека Загінецька*. Москва : Издательство «Перо», 2017. 266 с.
6. Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. *Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ* : каталог. Київ, 2017. 350 с. : іл.
7. *Лікарство на оспалий умисл чоловічий [факсимільне перевидання пам'ятки 1607 р. з фондів НБУВ, дослідження]*. У 3-х томах / НБУВ, Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т української мови НАНУ. Житомир : Букдрук, 2017.
8. Солонська Н. Г., Борисович Г. О. *Українська канадіана : анотований бібліографічний покажчик*. Київ, 2017. 172 с.
9. Заєць О. В. *Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2018. 230 с. : іл.
10. Донець О. М., Галькевич Т. А. *Український друкований плакат 1986–1992 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2018. Вип. 3. 405 с. : іл.
11. Гутник Л. М. *Український кіноплакат 1947–1994 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : наук. каталог. Київ : Академперіодика, 2018. 576 с., 104 с. іл.
12. «Грамматики, или письменница языка словенского». Львів : Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 2018. 224 с. [факсимільне перевидання пам'ятки 1638 р. з фондів НБУВ, дослідження].
13. *Віктор Федорович Іваницький (1881–1955). Життя, віддане книзі* / упоряд., наук. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2018. 312 с.

Налына Ковалчук,

Dr. Sci. (History), Professor, ORCID <http://orcid.org/0000-0001-8843-9584>, Director of Bibliology Institute, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE BIBLIOLOGY INSTITUTE: THE FIRST RESULTS OF SCIENTIFIC RESEARCHES

The article is devoted to a scientific department, founded at the end of 2014 inside the boundaries of Vernadsky National Library of Ukraine, and the work of subsections, included in structure of the department. The trends of the Bibliology institute activity, its achievements for 2015–2018, the development of Ukraine book culture history topic is covered. The prospects of researches for the nearest three years are defined.

К е у в о р д с: Bibliology Institute VNLU, book culture history, book monuments, scientific researches.

Vernadsky National Library of Ukraine
62, Volodymyrska st., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

Круглий стіл «Освітня книга ранньомодерної доби в Україні: побутування та історико-культурне значення» (з нагоди 400-річчя виходу «Граматики» Мелетія Смотрицького)

Цього року світова гуманітарна спільнота відзначає 400-річчя граматики Мелетія Смотрицького. Пам'ятка, що укладалася, насамперед як підручник для учнів Віленської братської школи при Святодухівському монастирі, стала більш ніж на півтора століття основним навчальним посібником з церковнослов'янської граматики для всіх освітніх осередків Речі Посполитої, Московської держави, південнослов'янських і румунських земель, які послуговувалися кириличним письмом. М. Смотрицький при підготовці граматики використав досвід своїх попередників і сучасників, зокрема братів Стефана і Лаврентія Зизаніїв, Кирила Транквіліона Ставровецького, Памва Беринди, львівських братчиків, учених мужів Острога, Сірятина, Києва, доповнивши його напрацюваннями католицьких навчальних посібників, букварів і граматик латинської та інших європейських мов. Граматика М. Смотрицького кількарізово передруковувалася, зокрема й у Москві 1648 р., перероблювалася та адаптувалася для потреб конкретної шкільної аудиторії, здебільшого шляхом скорочення (як, наприклад, «Кременецька граматика» 1638 р.), перекладалася різними мовами, використовувалася у рукописних списках-копіях.

Книжку було опубліковано у братській друкарні, проте не у Вільнюсі, а у Вевісі, маєтку активного братчика Богдана Огінського, куди православне братство вимушено перенесло свою видавничу діяльність, рятуючись від утисків католицького середовища. Автор граматики – визначний український богослов, письменник-полеміст, філолог, ерудит, вчений-енциклопедист світового рівня Максим, після постригу Мелетій Смотрицький. Він володів унікальними знаннями з різних гуманітарних і церковних питань, що позначилося на тематичному розмаїтті та інтелектуальній глибині його друкованих праць. Його батько, полеміст і богослов Герасим Смотрицький, входив до гуртка провідних діячів, які готували до друку текст знаменитої Острозької Біблії 1581 р., був автором однієї з передмов цієї унікальної пам'ятки Святого Письма. Освіту Максим здобував, напевне, тут же – у славнозвісній Острозькій академії, пізніше поглиблював свої знання у закордонних європейських університетах, будучи наставником-вихователем молодого князя Б. Соломирецького.

До розвитку славістики М. Смотрицький плідно долучився й іншими працями: напевно саме він був укладачем «Букваря», виданого там же у Вевісі 1618 р. (прикметно, що в ньому назву книги вперше було винесено на титульну сторінку), а також укладачем і авто-

ром українського перекладу Євангелія учительного 1616 р. Останнє стало вдалою спробою унормування тогочасної книжної української мови, його активно використовували, передруковували та переписували в православному та греко-католицькому середовищах. Проте найвизначнішим твором у філологічному доробку М. Смотрицького є саме «Граматика», яка, випередивши свій час, не тільки сформувала граматичну теорію церковнослов'янської мови, а й справила вплив на розвиток лінгвістичної термінології інших слов'янських мов, насамперед української і білоруської.

До відзначення 400-річчя виходу «Граматики» М. Смотрицького низкою заходів долучилася й Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). 24 травня 2019 р. у рамках Міжнародної наукової конференції «Славістика та україністика: взаємне посилення розвитку», яка щорічно проводиться у стінах НБУВ у День слов'янської писемності і культури, відбувся круглий стіл з нагоди 400-річчя «Граматики» М. Смотрицького. Захід пройшов у історичній будівлі НБУВ на вул. Володимирській, 62, в читальному залі відділу стародруків та рідкісних видань, адже саме у фондах цього підрозділу зберігаються два примірники оригінального видання «Граматики» 1619 р. Круглий стіл об'єднав дослідників української ранньомодерної книги – книгознавців, філологів, істориків, джерелознавців, бібліографів, бібліотекарів, музейників.

Робота круглого столу розпочалася виступом модератора, завідувача відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ, кандидата історичних наук **Н. Бондар**. Вона звернулася до попередників М. Смотрицького на ниві творення українських підручників, а саме до діяльності українського першодрукаря, піонера вітчизняного підручництва Івана Федоровича, коротко окреслила видавничий доробок І. Федоровича та його соратника П. Мстиславця в контексті публікації книг для навчання як основного складника їхньої видавничої програми. Н. Бондар зупинилася на феномені першого українського друкованого «Букваря» (Львів, 1574), видання якого, на її думку, було здійснено для вже існуючої учнівської аудиторії – протошколи чи мережі шкіл, заінтересованих у тиражуванні спеціальних підручників, хоча існування таких закладів у Львові на той час документами не підтверджується. Доповідачка наголосила і на факті існування тогочасних рукописних пам'яток, редактованих, перекладених і переписаних курсивним канцелярським

письмом одночасно багатьма схожими, добре випрацьованими почерками, що може маркуватися як ознака функціонування писарських навчальних осередків на Волині та Галичині. Вона підкреслила важливість подальших досліджень даної проблематики в контексті вивчення історії друкарства, книгописання та редакційної роботи з текстами.

Завідувач відділу «Музей книгодрукування» Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького, кандидат історичних наук **В. Фрис** тематично продовжила та суттєво доповнила попередній виступ, зупинившись на низці фактів біографії Івана Федоровича, які переосмислюються сучасними дослідниками в умовах декомунізації та відходу від постімперських і радянських підходів до проведення біографічних студій. Доповідачка висловила сподівання щодо виявлення нових документальних джерел та інтерпретацій вже відомих фактів, які дали б змогу заповнити певні лакуни та прояснити неузгодженості в офіційній біографії першодрукаря, а також наголосила на феномені беззастережного прийняття «Букваря».

Доцент Київського національного університету ім. Т. Шевченка, доктор філологічних наук **Г. Насенко** проаналізувала «Граматику» М. Смотрицького в контексті наукового текстотворення середньоукраїнського періоду з використанням сучасних підходів до комплексних лінгвістичних досліджень. Вона відзначила наявність у тексті підручника елементів, обов'язкових з точки зору сучасних вимог до наукового тексту, насамперед новизни та методології.

Старший науковий співробітник НБУВ, кандидат філологічних наук **Н. Заболотна** окреслила внесок василіанських друкарень Почаєва, Унева та Супрасля в освіту українською мовою в XVII–XVIII ст. Особливу увагу вона приділила виданням, присвяченим вивченню церковнослов'янської мови – почаївській граматиці 1773 р. «Краткое потребніших от грамматическаго художества вещей собраніе» М. Любовича (як наступниці «Граматики» М. Смотрицького) та численним «Лексиконам», опублікованим у названих друкарнях як додатки до навчальної літератури для священників, а у Почаєві – і як самостійні друки. Василіанські лексикони продовжували традицію іншої основоположної вітчизняної лінгвістичної праці – «Лексикону» П. Беринди, видатного вітчизняного діяча церкви та культури, сучасника М. Смотрицького. Доповідачка охарактеризувала зазначені монастирські видавництва як осередки унормування української книжної мови, а також джерела розповсюдження друкованого рідного слова на українських теренах за умов заборони тиражування українських книг у друкарні Києво-Печерської лаври, в інших друкарських центрах Російської імперії у XVIII – на початку XIX ст.

Старший науковий співробітник НБУВ, кандидат історичних наук **Ю. Рудакова** детально проаналізувала підручники і посібники латинської граматики, які друкувалися та побутували на українських землях. Таких

налічується 14 із понад ста видань букварів, граматик і посібників зі старослов'янської, грецької, латинської, польської, французької, німецької та російської мов, зафіксованих в українській бібліографії XVI–XVIII ст. Дослідниця охарактеризувала та продемонструвала присутнім примірники латинських граматик із фонду відділу стародруків, а саме підручники давньоримського граматиста IV ст. Елія Доната, португальського мовознавця XVI ст., єзуїта Емануеля Альвареса, львів'янина, викладача Замойської академії Яна Урсіна, викладача і бібліотекаря Київської академії Максима Семигиновського, а також київське перевидання 1765 р. граматичного підручника піарів. Бібліографічні відомості про відповідні видання та провенієнції примірників демонструють тиражування в українських друкарських осередках і використання в місцевих навчальних закладах найкращих зразків європейських підручників латинської граматики.

Науковий співробітник НБУВ, кандидат філологічних наук **О. Курганова** присвятила свій виступ аналізу в тогочасній кириличній книжності образів «скудоумного» автора та «любомудрого» читача в передмовах українських кириличних стародруків. Дослідниця виокремила антиномічні пари характеристик образів автора та адресата тексту, реалізовані за принципом контрасту, характерного для естетики доби бароко. В рамках одного й того ж тексту автор, наголосила доповідачка, може позиціонувати себе і як експерт, свідомий своєї високої просвітницької місії, і як дилетант, якому бракує належної ерудиції порівняно з його високоосвіченими читачами. Відповідно, і читачів представлено, з одного боку, як спраглу знань паству, котра потребує мудрого наставника, а з іншого – як поблажливих рецензентів, готових люб'язно вказати авторів на допущені помилки. Тексти передмов до українських кириличних видань кінця XVI–XVIII ст. – цінні документальні джерела, що розкривають, поза усім іншим, автентичний суперечливий світогляд творчої освіченої людини ранньомодерної доби, такої як М. Смотрицький і його сучасники.

Науковий співробітник НБУВ, кандидат філологічних наук **О. Максимчук** у своїй доповіді зупинилася на характеристиці постаті митрополита Петра Могили як просвітителя, мецената у двох поминальних проповідях («словах на рочини») Антонія Радивиловського. Вона відзначила, що проповідник називає митрополита отцем і фундатором Києво-Могилянського колегіуму, благодійником, котрий фінансово підтримував Київський братський монастир, а також вихованців і викладачів колегіуму (зокрема Лазаря Барановича і Інокентія Гізеля), спонсоруючи власним коштом їхнє навчання. Отже, на думку доповідачки, Петро Могила постає в казаннях А. Радивиловського покровителем української освіти і науки, засновником вищої православної школи, названої на його честь.

Прикметно, що пов'язана з іменем М. Смотрицького проблематика порушувалася й на пленарному засіданні

Міжнародної наукової конференції «Славістика та україністика: взаємне посилення розвитку». Зокрема, у виступі директора Інституту книгознавства НБУВ, доктора історичних наук, професора **Г. Ковальчук** йшлося про дослідження «Граматики» М. Смотрицького українським істориком, літературознавцем, публіцистом, завідувачим відділу ВБУ Гнатом Житецьким. Результати цього дослідження, приуроченого до 300-річчя публікації пам'ятки, було надруковано в другому випуску журналу «Книжний вісник». У своїй розвідці Г. Житецький розглянув поняття літературно-граматичної, книжної та народної мов; наголосив на давніх впливах на слов'янську писемність; подав коротку історію слов'янських граматик і біографію М. Смотрицького, дослідив варіативність написання прізвища вченого, а також визначив роль його граматики, у т. ч. завдяки запровадженій у ній термінології для різних слов'янських мов загалом і української мови зокрема.

По завершенні роботи круглого столу його учасники мали змогу ознайомитися з ювілейною виставкою стародруків «Пожиток Граматики» з нагоди 400-річчя виходу «Граматики» М. Смотрицького, підготовленою Н. Заболотною. Розміщена у трьох експозиційних вітринах, виставка демонструє навчальні видання переважно кириличного друку з друкарень України та зарубіжжя XVI – початку XIX ст. Центром експозиції є два оригінальні примірники «Граматики» М. Смотрицького (Єв'є, 1619) з фондів НБУВ, обидва відзначаються зачитаністю та прикметні своїм походженням із книгозбірень Києво-Печерської лаври і Київської духовної академії. До однієї з граматик долучено давній рецепт приготування чорнил та рукописний словник української мови невідомого автора XVII ст. «Синоніма славенороськая».

У вітринах розміщено й перевидання праці М. Смотрицького, інші вітчизняні граматики церковнослов'янської, грецької, латинської мов кінця XVI – першої половини XVII ст., а також сучасні передруки цих пам'яток, зокрема нещодавно перевиданої «Кременецької граматики» 1638 р. В експозиції представлено давні словники, серед яких «Лексикон» П. Беринди (Київ, 1627), рідкісні стародруковані букварі, катехізиси, навчальні посібники для священників, дидактичні видання, а також почаївський нотний Ірмологіон з розділом, присвяченим нотній грамоті. Представлені видання наочно демонструють діапазон спеціалізованої філологічної підручничкової літератури, якою широко користувалися українці від ранньомодерного часу.

Маємо надію, що проведені заходи спонукатимуть наукову спільноту до подальших досліджень тематично розмаїтого доробку одного з найяскравіших представників українського освіченого середовища початку XVII ст. Мелетія Смотрицького, який складається з праць лінгвістичної, морально-етичної, полемічної, богословської тематики. А також до публікування розвідок за заявленими в програмі круглого столу темами, присвяченими виданням і рукописним копіям праць М. Смотрицького, особливостям їх примірників, іншим книжковим пам'яткам ранньомодерної доби, котрі здавна побутували на українських теренах і становлять самобутні сегменти цілісної картини різнобарвної, багатоманітної вітчизняної духовної спадщини.

Наталія Бондар,

канд. іст. наук, зав. відділу НБУВ

Юлія Рудакова,

канд. іст. наук, старший науковий співробітник НБУВ

Бібліографія як покликання: наукові здобутки Луїзи Іванівни Ільницької

Одержимого бібліографа, бібліографознавця, книгознавця Луїзу Іванівну Ільницьку добре знають не тільки в Україні, а й за кордоном. Скрізь її високо шанують за непересічні бібліографічні праці, наукові розвідки, глибокі історико-книгознавчі дослідження з проблем створення національної бібліографії в Україні.

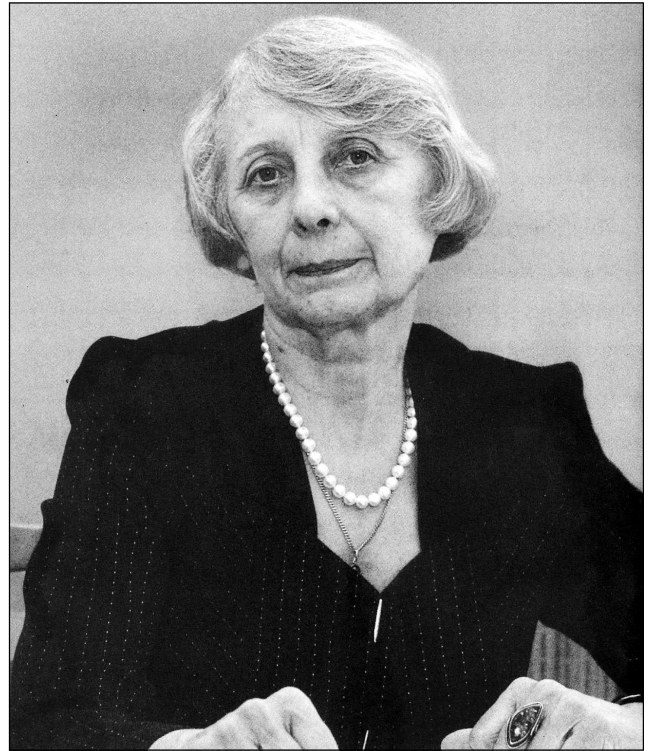
Вся трудова, наукова діяльність Л. І. Ільницької пов'язана з бібліотечною справою. Понад 30 років вона очолює відділ наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (ЛННБ), входить до складу вченої ради бібліотеки, є редактором або співредактором багатьох наукових видань, ініціатором і керівником широкомасштабних бібліографічних проектів загальнонаціонального значення.

Народилася Луїза Іванівна 29 вересня 1939 р. у с. Печеськи Хмельницького району Хмельницької області в сім'ї вчителів Івана Демидовича і Антоніни Михайлівни Бабичів. «Родом я з Поділля – чудового краю, де вздовж доріг ростуть столітні липи, понад берегами Південного Бугу колись були густі очерети, а на воді – навіть білі лілії...»¹ – цей спогад дитинства зберігся в її пам'яті на все життя.

У 1961 р. Л. І. Ільницька закінчила українське відділення філологічного факультету Львівського державного університету імені І. Франка (нині – Львівський національний університет імені І. Франка). Працювала вчителем, коректором у видавництві. З 1970-го почала опановувати професію бібліографа у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника. З великою вдячністю згадує вона своїх учителів: М. П. Гуменюка, С. П. Костюка, Є. М. Лазебу, О. Д. Кізлика, К. В. Слісаренко, – «бібліографів високої кваліфікації і безмежно-го терпіння до «неофітів» у бібліографії»².

Проблематика науково-бібліографічних праць відділу у 1980–1990 рр. пов'язувалася, в основному, з науковими дослідженнями установ Західного наукового центру (ЗНЦ) АН України. За радянських часів нелегко працювалося у царині бібліографії, коли бібліотекознавство, бібліографознавство розглядалися як ідеологічна сфера, підпорядкована теорії марксизму-ленізму, принципам комуністичної партійності.

Однак, як зазначала багаторічна колега Луїзи Іванівни, відомий бібліограф Марія Вальо, з якою вона



пропрацювала поруч не одне десятиріччя, «притаманна їй глибина наукового бачення проявлялася ще за умов політичного й цензурного нагляду за роботою бібліотек, зокрема за бібліографічними виданнями»³. Їй і тоді вдавалося знаходити цікаві теми, готувати змістовні бібліографічні покажчики, присвячені письменникам Р. Іваничукові, М. Ільницькому, Р. Федоріву, бібліографу М. Гуменюку.

Високу оцінку фахівців отримав бібліографічний покажчик «Марко Вовчок у колі сучасників», підготовлений з нагоди 150-річчя від дня народження письменниці (Львів, 1983). Особливістю цієї наукової праці Л. І. Ільницької є те, що готуючи покажчик, вона докладно вивчала епоху, яку досліджувала. Так, їй вдалося бібліографічними методами ретельно відтворити історичне тло другої половини XIX – початку XX ст., культурні, літературні, життєві зв'язки Марка Вовчка. Завдяки співпраці з онуком Марка Вовчка – Борисом Борисовичем Лобач-Жученком – вдалося збагатити бібліографічне видання малознаними документами, матеріалами з архіву письменниці.

З 1988 р. Л. І. Ільницька очолює відділ бібліографії.

¹ Луїза Ільницька: біобібліографічний покажчик / ЛННБУ ім. В. Стефаника; укладачі Н. І. Кошик, Л. Я. Кужель; відповідальний редактор М. М. Романюк; вступ. ст. М. А. Вальо; автобіогр. нарис Л. І. Ільницької. Львів, 2009. С. 17.

² Там само. С. 30.

³ Вальо М. Науковий здобуток у бібліографії та книгознавстві. Луїза Ільницька : біобібліогр. покажч. С. 5.

Після набуття бібліотекою статусу науково-дослідного інституту у 1989 р. затвердили нову назву відділу – науково-бібліографічний, у 1994-му його перейменували у відділ наукової бібліографії. Поле професійних обов'язків Луїзи Іванівни завжди було досить широким, адже до 2013 р., крім наукової роботи, підрозділ здійснював довідково-бібліографічне та інформаційне забезпечення читачів, співробітників наукових установ ЗНЦ НАН України, формував довідково-бібліографічні фонди, довідково-пошуковий апарат.

У 1990-ті рр. у житті країни, у роботі Бібліотеки зокрема, «наступають кардинальні зміни – і в плануванні роботи, і в можливостях її здійснення на найвищому рівні»⁴. 1993 р. виходить ґрунтовний бібліографічний показник Л. Ільницької «Руська Трійця: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький», котрий охоплює твори цих письменників і літературу про них більш як за півтора століття (до 2000 бібліографічних записів). Цей посібник Л. Ільницька називає своєю «справжньою бібліографією», адже тепер «можна було включати все, що вдалося знайти: вже відкривались так звані спецфонди, вже не треба було подавати «шапку», ніхто не цензурував іменного показника»⁵. «Особливо цінним, – на переконання М. Вальо, – було вивчення авторкою загальнослов'янського й загальноєвропейського контексту діяльності «Руської Трійці». Це принесло несподівані результати як щодо виявлення цілих пластів раніше незнаних документів і публікацій, так і їх наукового освоєння. Праця Л. Ільницької й досі залишається найповнішим, зразково складеним у методичному сенсі, бібліографічним джерелом про «Руську Трійцю», своєрідною малою енциклопедією про життя й діяльність її чільних представників»⁶. Видання удостоїлося нагороди ім. Миколи і Володимира Ценків ХІІ бібліографічного конкурсу Українського наукового інституту Гарвардського університету.

Л. Ільницька уклала вже понад 30 різножанрових бібліографічних показників, 4 збірники наукових праць. Саме вона виступила з ініціативою створення Українського бібліографічного репертуару (УБР), підготувала до друку (за редакцією Я. Р. Дашкевича) видання «На шляху до створення репертуару української книжки» (Львів, 1991) – протокол наради, присвяченої складанню «Бібліографії української книги 1798–1914 рр.», яка відбулася у Бібліотеці АН УРСР (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – НБУВ) 21–25 грудня 1945 р. У 1991 р., презентуючи це видання на міжнародній науковій конференції у ЦНБ ім. В. І. Вернадського (нині НБУВ), Луїза Ільницька і Марія Вальо запропонували спільними зусиллями видати для початку картотеку української книги 1798–1916 рр. Проте, підтримки у

бібліотечної громади цей задум не знайшов. Видання протоколу стало цінним методичним посібником для національних, державних наукових бібліотек, які почали розкривати свої фонди україніки. Адже опубліковані в протоколі виступи Ю. Меженка, Ф. Максименка, Я. Дашкевича та інших фахівців з теоретичних і практичних питань створення бібліографії нової української книги 1798–1914 рр. засвідчували, що методологічні, практичні питання створення національної бібліографії були, в основному, розв'язані ще у повоєнні роки, проте завершити цей проект перешкодили політичні обставини.

І хоча найбільші національні бібліотеки пішли різними шляхами, розпочавши опрацювання своїх власних фондів (НБУВ, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), цілком логічною і послідовною для Л. І. Ільницької стала реалізація проекту репертуару – видання архівної картотеки української книги 1798–1916 рр. (львівський варіант, понад 30 тис. назв), що укладалась у 1945–1948 рр. двома академічними бібліотеками Києва і Львова під керівництвом відомого українського бібліографа Ю. Меженка. Проект вдалося завершити упродовж 1995–2005 рр. завдяки зусиллям бібліографів відділу наукової бібліографії Львівської наукової бібліотеки АН України за науковою редакцією професора Я. Р. Дашкевича, який написав також передмову і післяслово до дев'ятитомного «Репертуару української книги, 1798–1916 рр.» (Львів, 1995–2005). Для Л. Ільницької це була школа опанування бібліографією як науковою дисципліною, адже стояло надскладне завдання – з робочої картотеки, створеної майже півстоліття тому, зробити видання, «яке можна було б вважати основою для створення національної бібліографії»⁷. Ця, ретельно укладена, насичена численними посиланнями на джерела пошуку, надзвичайно цінна, бібліографія готувалася до друку Л. Ільницькою у співпраці з науковим співробітником відділу наукової бібліографії О. Хміль під керівництвом професора Я. Р. Дашкевича. Велика копійка робота дала їм змогу не просто представити архівну картотеку української книги 1798–1916 рр., а набути значного наукового досвіду з атрибуції видань, розкриття псевдонімів і криптонімів. Укладачі зберегли запроваджену у картотеці хронологію подання бібліографічних записів, однак, всіляко намагалися звести до єдиного запису численні описи-дублети одного і того ж видання. У складних або суперечливих випадках з визначення авторства видання або його опису подано примітки до окремих позицій. Високу якість репертуару забезпечила чітка і продумана методика роботи з картотекою. З метою уточнення бібліографічного опису книг укладачі не тільки проводили тотальну звірку карток з розписуваними джерелами – друкованими, архівними, – але й уточнювали, перевіряли, доповнювали інформацію за сучасними бібліографічними показниками, книгознав-

⁴ Луїза Ільницька : біобібліогр. показч. С. 32.

⁵ Там само.

⁶ Вальо М. Визнаний фахівець з питань бібліографії та книгознавства Луїза Ільницька. *Бібліотечний вісник*. 2009. № 5. С. 54.

⁷ Луїза Ільницька : біобібліогр. показч. С. 34.

чими працями, енциклопедіями, словниками, базами даних. Результатом такої ретельної редакторської роботи стало також створення досконалого й вичерпного науково-допоміжного апарата. Крім іменного покажчика, до кожного тому подано примітки та список скорочень джерел, використаних у виданні, з повним розкриттям їх назви й змісту. Видання, безперечно, є важливим джерелом для створення національної бібліографії. Його поява була зустрінута схвальними рецензіями і відгуками, навіть викликала жваву полеміку⁸. Академік Я. Д. Ісаєвич відніс Репертуар до фундаментальних бібліографічних праць, які є складовими національної бібліографії і базою для розвитку книгознавчих досліджень⁹.

На сторінках багатьох наукових видань автори висловлювали подяку Л. І. Ільницькій за допомогу у пошуку матеріалів, за консультування, слухні поради. Так, В. Капелюшний, автор довідника «Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.» (Київ, 2001), зазначає, що значну допомогу в атрибуції авторства надає багатомне видання «Репертуар української книги, 1798–1916 рр.», укладачі якого поряд з псевдонімами та криптонімами подають справжні імена авторів¹⁰. Відомо, що на підставі першого тому «Репертуару української книги, 1798–1916» Володимир Пилипович уклав видання «Лірвак з-над Сяну: Перемишльські друки середини XIX ст.» (Перемишль, 2001), про що він зазначив у передмові до видання. Цей же том Репертуару рецензувався і у закордонній пресі¹¹.

До укладання кожного бібліографічного покажчика Луїза Іванівна підходить творчо, з великою відповідальністю, намагається бібліографічними засобами всебічно розкрити означену тематику.

Важливим творчим здобутком Л. І. Ільницької стала монографія «Русалка Дністровая» (1837) у бібліотеках і музеях світу¹², присвячена поширенню у світі першої галицької книги народною мовою. Авторці вдалося зібрати відомості про понад 100 примірників першого

видання альманаху «Русалка Дністровая», які збереглися в бібліотеках і музеях світу, приватних колекціях, а також знайти інформацію про ті екземпляри, доля яких невідома, а свідчення про них є лише в друкованих чи архівних джерелах, простежити зв'язки окремих власників цих примірників з Галичиною. Дослідниця наголошує, що наявність примірників «Русалки Дністрової» у НБУВ – один з прикладів культурних зв'язків Галичини і Наддніпрянської України упродовж XIX–XX ст. Унікальність цієї монографії полягає в тому, що на прикладі однієї книги простежено коло міжнародних зв'язків у Європі першої половини XIX ст., визначено її статус у бібліотеках і музеях світу як пам'ятки української культури XIX ст.

На видання позитивно відгукнулися як історики, так і філологи. Після виходу книги у світ авторка не припиняє пошук нових примірників. Згодом їй вдалося виявити ще шість примірників книги у приватних колекціях Києва, Львова, Одеси, Пряшева. У статті «Русалка Дністрова» (1837) у приватних колекціях (з нових розшуків)¹³ вона вперше здійснила книгознавчий опис шести примірників першого видання «Русалки Дністрової» (1837), які зберігаються у приватних колекціях Ярослава Лемика, Лідії Коць-Григорчук, Ігоря Гриніва, Олександра Прогнімака, Тараса Максим'юка, Миколи Мушинки.

У біобібліографічному покажчику «Луїза Ільницька...» (Львів, 2009) представлено список наукових праць дослідниці за 1972–2009 рр., укладених та редактованих нею видань, публікацій про її творчу діяльність (усього майже 300 бібліографічних записів).

Особливо щедрий на ґрунтовні бібліографознавчі і книгознавчі наукові праці, вагомі бібліографічні здобутки – наступний 10-річний період професійної діяльності Л. І. Ільницької. Її авторством позначено понад 50 наукових статей, вона виступила науковим редактором багатьох бібліографічних праць. Особливий інтерес становлять розвідки книгознавчого характеру, дослідження проблем створення бібліографії української книги.

Серед бібліографічних покажчиків, що побачили світ за наукового редагування Л. І. Ільницької – біобібліографічний покажчик «Марія Вальо» (укладач Т. Кульчицька. Львів, 2001), в якому відображено 50-річну наукову діяльність відомої в Україні та поза її межами вченої, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка у Львові; біобібліографічний покажчик «Ярослав Дашкевич» (укладач М. Кривенко. Львів, 2006), де представлено науковий, публіцистичний, редакторський доробок Я. Дашкевича – відомого українського історика, політолога, культуролога, бібліографа, сходознавця, керівника Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, професора Львівсь-

⁸ Жданова Р. Ще раз про український бібліографічний репертуар. *Вісник Книжкової палати*. 1997. № 1. С. 9–11; № 2. С. 6–8; Дашкевич Я. Р. «Репертуар української книги. 1798–1916» продовжується. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2000. Вип. 7/8. С. 486–495.

⁹ Ісаєвич Я. Українське книгознавство: етапи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліографознавство та інформаційні технології*. 2006. Вип. 1. С. 18.

¹⁰ Капелюшний В. *Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.* Київ, 2001. С. 33–34.

¹¹ Burger Robert. [Review] *Slavic Review*. 1997. Vol. 56. P. 605.

¹² Ільницька Л. «Русалка Дністровая» (1837) у бібліотеках і музеях світу: історико-книгознавче дослідження / НАН України, Наук. б-ка ім. В. Стефаника; наук. консультант Я. Д. Ісаєвич; відп. ред. Л. В. Головата. Львів, 2007. 248 с., 32 с. іл.

¹³ Ільницька Л. «Русалка Дністрова» (1837) у приватних колекціях (з нових розшуків). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2011. № 3 (19). С. 3–16.

кого національного університету ім. І. Франка, доктора історичних наук, громадського діяча.

Першим збірником наукових праць, який уклала Л. І. Ільницька, став спільний проект Наукового товариства ім. Шевченка і Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка «Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: матеріали круглого столу» (Львів, 1996), в якому розкрито «долю і недолю» (вислів Я. Д. Дашкевича) Бібліотеки НТШ.

У збірнику наукових праць «Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті», упорядкування і наукове редагування якого також здійснила Л. І. Ільницька, висвітлено діяльність наукового осередку Наукового товариства ім. Шевченка, котрий надав українознавчій бібліографії планованості та організованості. У виданні розкрито організаційні засади створення Бібліографічної комісії, її зв'язки з науковими установами Києва, проаналізовано діяльність окремих членів Комісії, зокрема, М. Грушевського, І. Левицького, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, І. Кривецького, М. Комарова, З. Кузеля, К. Паньківського, К. Студинського, Б. Романенчука, І. Шендрика. У своїй статті «Концепція національної бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові (за матеріалами «Записок Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, 1892–1937)», вміщеній у збірнику, Луїза Іванівна слушно зазначає, що ми ще не раз будемо звертатися до наукового доробку Наукового товариства ім. Шевченка, у т. ч. бібліографічного, щоб осягнути його феномен. Вона вважає, що «основним питанням при створенні національної бібліографії в Україні було і залишається питання національної ідентифікації друків»¹⁴. Збірник став важливим джерелом для дослідження української бібліографії, розкриття діяльності бібліографічних товариств визначних діячів України у XIX–XX ст.

Унікальним проектом, зініційованим Л. Ільницькою на початку 2000-х рр., є бібліографія української книги в Галичині, на Закарпатті, Буковині, Волині та в еміграції за 1914–1939 рр. Ідея вченої щодо дослідження українського книговидавничого процесу на західноукраїнських землях та в еміграції у першій половині XX ст. була підтримана на академічному рівні, і вона визначила основні напрями діяльності відділу на 2010–2022 рр. Робота здійснюється під керівництвом Л. І. Ільницької відповідно до визначених наукових тем, затверджених Президією НАН України. Вже успішно реалізовано три трирічні програми, в яких західноукраїнська та українська еміграційна книга міжвоєнної доби розглядається як складова національної бібліографії в кількох науково-бібліографічних та історико-

книгознавчих аспектах. Концептуально програми пов'язані, але пріоритетним у кожній з них аспектом дослідження українського книговидавничого процесу в означених хронологічних і регіональних рамках є створення бібліографії західноукраїнської та української еміграційної книги міжвоєнного періоду як складника національної бібліографії.

Без перебільшення – це надскладний фундаментальний проект, адже українське книговидання на західноукраїнських землях та в еміграції, особливо міжвоєнного періоду (1914–1939 рр.), найменш досліджене у вітчизняному книгознавстві та бібліографії. Майже всі західноукраїнські, українські еміграційні видання (за деякими винятками) зазначеного регіону і періоду були недоступними для широкого кола дослідників, оскільки знаходилися у фондах закритого доступу. Такі книги не бібліографувались, імена багатьох авторів, видавців, редакторів і навіть перекладачів з іноземних мов були заборонені. Тому лише повний реєстр цих видань допоможе створити повну картину загальноукраїнського книговидання.

Варто відзначити методологічні засади підготовки дослідження, розроблені Л. І. Ільницькою, їх обґрунтування. Що важливо, базовий характер бібліографії західноукраїнської і української еміграційної книги визначається, насамперед, максимальною повнотою зібраних і опрацьованих видань. Вперше в українській бібліографії використані не лише фонди наукових бібліотек України, але й online каталоги національних бібліотек окремих країн Європи, наукових бібліотек провідних зарубіжних університетів, дані світової бібліографічної бази WorldCat.

Реалізація такого масштабного проекту, безперечно, велика відповідальність, яку взяла на себе Луїза Іванівна як його керівник: кожний бібліографічний запис вона редагує, звіряє *de visu* з виданням. Це складна праця, яку може виконувати фахівець, котрий відповідально, з великою любов'ю ставиться до своєї справи. Представляючи проект, Л. І. Ільницька у статті «Бібліографія української книги в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині і в еміграції (1914–1939): науково-методичні засади створення видавничого проекту та його реалізація»¹⁵ акцентує увагу на теоретичних засадах, організаційних питаннях створення бібліографії української книги міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях та в еміграції. Вона розкриває й деякі секрети бібліографічної праці, якими володіють лише досвідчені і одержимі книгознавці, котрі прагнуть до максимальної інформаційної наповненості бібліографічних описів, що передбачає також розкриття змісту, атрибуцію авторства, зокрема розв'язання псевдонімів та криптонімів, ідентифікацію недатованих ви-

¹⁴ Ільницька Л. Концепція національної бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові (за матеріалами «Записок Наукового товариства імені Шевченка», 1892–1937). *Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті*. Львів, 2010. С. 71, 59.

¹⁵ Ільницька Л. Бібліографія української книги в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині і в еміграції (1914–1939): науково-методичні засади створення видавничого проекту та його реалізація. *Бібліотечний вісник*. 2019. № 2. С. 16–23.

дань, текстів у календарях, читанках, в яких досить часто укладачі видозмінювали тексти віршів, довільно скорочували, не зазначали імені автора тощо.

Багатотомне видання бібліографії західноукраїнської і української еміграційної книги міжвоєнного періоду є важливим складником національної бібліографії. Вже вийшло чотири томи покажчика у шести книгах «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» (Львів, 2010–2018), які реєструють 9486 видань української книги означеного періоду і регіону. П'ятий том, із запланованих шести, що вже підготовлений до друку, охоплює видання 1932–1935 рр. Триває робота над останнім, шостим, томом, який реєструє видання 1936–1939 рр.

Над бібліографією працює колектив укладачів (Л. І. Ільницька, Н. А. Рибчинська, Л. Я. Кужель, І. В. Морозова, І. А. Жеваженко, Т. М. Дубова, М. А. Шуварик), які мають ґрунтовну бібліографічну підготовку, досконало володіють бібліографічним описом, самостійно здійснюють введення матеріалу у комп'ютерну базу даних, опікуються формуванням і підготовкою окремих томів до друку. Ними проводиться колосальна робота з атрибуції авторства (переважно, розв'язання псевдонімів, криптонімів, встановлення авторства не зазначених у виданні окремих публікацій), яка потребує великих пошукових зусиль, джерелознавчих навичок, знань специфіки друківаних, архівних матеріалів та інтернет-публікацій.

Дослідження західноукраїнської і української еміграційної книги міжвоєнного періоду є пріоритетним, але не єдиним напрямом творчої діяльності Л. І. Ільницької. Вона вважає, що всебічний аналіз українського книговидавничого процесу на західноукраїнських землях передбачає комплексний підхід до вивчення діяльності видавничих осередків та окремих визначних видавців, рецепції книги в різних прошарках суспільного середовища, розкриття взаємозв'язків та співіснування різних етносів, їхніх культур на одній території.

Л. І. Ільницька приділяє значну увагу джерелознавчим дослідженням окремих, знакових в історії і культурі українського народу, видань на рівні однієї книги, як-от «Кобзар» Т. Шевченка чи «Енеїда» І. Котляревського. У ґрунтовній статті «Перше видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840 р. у бібліотеках, музеях і приватних колекціях (до питання ідентифікації окремих примірників)»¹⁶ вона вперше збрала і опрацювала відомості про збережені примірники першого видання «Кобзаря» (1840) Т. Шевченка у наукових бібліотеках Львова, Києва, Москви, Санкт-Петербурга та у приватних колекціях, з'ясувала причини помилок при атрибуції примірників фототипічного видання «Кобзаря» (1840), здійсненого Науковим товариством імені Шев-

ченка у Львові у 1914 р., яке помилково було задеклароване у багатьох книгозбірнях України і зарубіжжя як першодрук.

З великим захопленням, наполегливо, систематично Луїза Іванівна працює над реалізацією історико-книгознавчого проекту «Перше видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського у бібліотеках, музеях, архівах світу», який передбачає збір і опрацювання матеріалів про збережені примірники першого видання «Енеїди», їх книгознавчий опис, збір відомостей про колишніх власників, долю їхніх особистих бібліотек чи колекцій, їх зв'язки з українською культурою. Вона вже збрала відомості про 21 примірник першого видання «Енеїди» (1798) та численні матеріали про колишніх власників кожного примірника. Науковій об'єктивності, достовірності дослідження сприяє залучення до співпраці фахівців національних, наукових бібліотек України, Росії, Німеччини, Чехії, США, у фондах яких виявлено такі примірники. Здійснені напрацювання вже реалізовані у низці статей¹⁷. Кожна з публікацій – це захопливі розповіді про унікальне видання, перипетії розшуків примірників, насичені численними історичними фактами і подробицями тогочасного суспільно-політичного життя, біографіями осіб, які володіли примірниками. Завдяки їм у науковий обіг введено нові й малознані факти, які істотно збагачують книгознавство і бібліографознавство.

Наукові розвідки Л. І. Ільницької вражають не лише новизною і бібліографічною точністю, а й глибиною дослідження, культурологічним спрямуванням авторської думки, що виходить за межі суто книгознавчих питань. Дослідниця пише про те, що найкраще знає, що хоче і що необхідно дослідити і пізнати. Наприклад, її стаття «Бібліографічна шашкевичіана (огляд бібліографічних джерел XIX — початку XXI ст.)»¹⁸ привертає увагу літературознавців новизною, неординарністю викладу думок і наукових висновків. У ній проаналізовано бібліографічні джерела XIX – початку XXI ст., присвячені М. Шашкевичу – праці Я. Головацького, В. Коцовського, М. Возняка, М. Марунчака, М. Шалати та ін. Луїза Іванівна звертає увагу на ідеологічний підхід до його персоналії у радянській бібліографії, на культ

¹⁶ Ільницька Л. Перше видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840 р. у бібліотеках, музеях і приватних колекціях (до питання ідентифікації окремих примірників). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2014. Вип. 6. С. 3–43.

¹⁷ Ільницька Л. Перше видання «Енеїди» (1798 р.) І. Котляревського у фондах наукових бібліотек Львова. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2016. № 8 (24). С. 3–22; Ільницька Л. Перше видання «Енеїди» (1798) Івана Котляревського у Геттінгені (Німеччина). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2017. № 17 (25). С. 58–75; Ільницька Л. Перше видання «Енеїди» (1798) Івана Котляревського у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (до 100-річчя НБУВ). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2018. № 10 (26). С. 32–47.

¹⁸ Ільницька Л. Бібліографічна шашкевичіана (огляд бібліографічних джерел XIX – початку XXI ст.). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2013. № 5 (21). С. 3–15.

М. Шашкевича в українській еміграційній бібліографії, обґрунтовує шашкевичезнавство як окрему гілку літературознавчих та історичних досліджень, доводить, що формування наукової бібліографічної шашкевичіани оформилося фактично за часів незалежності, коли стало можливим об'єднання зусиль дослідників у материковій Україні та в діаспорі.

У систематичному покажчику «Журнал «Книгарь»: літопис українського письменства (1917–1920)»¹⁹, укладеному Луїзою Ільницькою разом з Ольгою Хміль, подано також її ґрунтовну статтю «Покажчики змісту журналів: принципи структури», в якій проаналізовано методичні засади укладання покажчиків змісту періодичних видань, відзначено, що вони готуються рідко, тому є цінним джерелом для дослідників проблематики, яку висвітлює той чи інший часопис.

Про ретельність, наполегливість при укладанні цього покажчика, велику дослідницьку роботу укладачів з уточнення (ідентифікації) прізвищ, псевдонімів і криптонімів йдеться у рецензії Т. Гришиної: «маємо ґрунтовну, логічно структуровану працю, яка наближає до нас події Української революції (1917–1920 рр.). Мовою бібліографії посібник відображає і вводить у науковий обіг значний фактичний матеріал про суспільно-політичне і культурне життя того часу»²⁰.

У низці публікацій Л. І. Ільницька не лише популяризує творчу спадщину видатних бібліографів, а й віддає шану своїм колегам і наставникам. Так, аналізуючи бібліографознавчі публікації відомого бібліографа, книгознавця, літературознавця Марії Вальо (1925–2011) з актуальних проблем славистичної бібліографії, історії її становлення та сучасного стану («Славистична бібліографія у науковій спадщині Марії Вальо»), вона зазначає, що «...методологічні принципи укладання бібліографії не завжди збігаються з практикою бібліографічної роботи» і доводить, що праці Вальо, присвячені проблемам славистичної бібліографії, є цінним інформаційним джерелом для дослідників міжслов'янських літературних зв'язків ХІХ–ХХІ ст., а постать Марії Андріївни «як бібліографа, літературознавця і неповторної особистості заслужено увійшла як в історію славистичної бібліографії, так і в історію академічної бібліотеки у Львові, бо тільки тут проявився її талант слависта-бібліографа»²¹.

У статті «Концепція національної бібліографії у працях Ярослава Дашкевича» Л. І. Ільницька, спираючись на праці відомого українського історика і бібліографа, з

яким їй пощастило працювати упродовж тривалого часу, не лише висвітлює теоретичні засади створення національної бібліографії, аналізує його практичний доробок з підготовки бібліографії української книги 1798–1916 рр., а й дискутує з іншими вченими, доводить своє бачення національної бібліографії України: «Якби хтось хотів досліджувати історію не створеної досі національної бібліографії в Україні, то переконався б, що вона відтворена у згаданих працях Я. Дашкевича, пройшовши через його душу і долю»²². Це висловлювання шановної дослідниці можна цілком екстраполювати і на її власну бібліографічну діяльність, зауваживши, що десятки, сотні тисяч бібліографічних записів, котрі пройшли через її душу, розум й знайшли відображення у бібліографічних працях – вагома складова національної бібліографії України.

Свої знання та результати наукових досліджень Луїза Іванівна систематично представляє на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, виступаючи ініціатором та організатором багатьох з них. З 1990 р. очолюваний нею відділ наукової бібліографії ЛННБ України ім. В. Стефаніка спільно з комісією з книгознавства і бібліографії Наукового товариства імені Шевченка постійно проводить наукові конференції. Останніми роками у цих заходах беруть активну участь працівники інших відділів бібліотеки, науковці Львова, Києва, Одеси, Праги.

Л. І. Ільницька є дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові, з 1992 р. на громадських засадах очолює Комісію з книгознавства та бібліографії НТШ. Луїза Іванівна – член редколегії, науковий консультант численних наукових збірників, бібліографічних покажчиків. Упродовж багатьох років вона була членом редколегії фахових періодичних видань: «Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка», «Збірник праць Науково-дослідного центру періодики», «Альманах бібліофілів» (Дрогобич).

Бібліотечна громада захоплюється її талантом знавця, дослідника української книги. Саме самовідданість, послідовність, працьовитість, ретельність, наполегливий науковий пошук дали змогу зреалізувати чимало науково-дослідницьких проєктів, підготувати на високому професійному рівні низку бібліографічних покажчиків, що становлять основу національної бібліографії, представляють у світі духовні надбання української нації минулих і нинішнього століть.

Луїза Іванівна завжди у творчому пошуку, сповнена нових планів і задумів. Вона мріє підготувати збірник наукових праць за матеріалами досліджень у рамках виконаних багаторічних наукових програм.

Як керівник Л. І. Ільницька виховала цілу плеяду спеціалістів високої кваліфікації, створила школу нау-

¹⁹ Ільницька Л., Хміль О. *Журнал «Книгарь»: літопис українського письменства (1917–1920): систематичний покажчик змісту* / НАН України, ЛННБ ім. В. Стефаніка; відп. ред. Л. В. Снісарчук. Львів, 2016. 394 с.

²⁰ Гришина Т. Перший український бібліографічний часопис. *Бібліотечний вісник*. 2018. № 3. С. 42.

²¹ Ільницька Л. Славистична бібліографія у науковій спадщині Марії Вальо. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка*. 2015. Вип. 7 (23). С. 168–169.

²² Ільницька Л. Концепція національної бібліографії у працях Ярослава Дашкевича. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка*. 2012. № 4. С. 9.

кової бібліографії. У ЛННБ України імені В. Стефаника по праву пишуться науковою школою Луїзи Ільницької. Вже мають своє поважне ім'я в українському бібліографознавстві та книгознавстві Лариса Головата, Тетяна Дубова, Тетяна Кульчицька, Софія Когут, Любов Кужель, Інна Морозова, Наталія Кошик, Наталія Рибчинська, Ольга Хміль, Олександра Юркевич, вчать і натхненно працюють поруч з наставницею Ірина Жеваженко, Маріанна Мовна, Марта Шуварик. Усі вони – непересічні і яскраві особистості.

За плідну багаторічну працю Луїзу Іванівну Ільницьку нагороджено почесною грамотою Західного наукового центру НАН України і МОН України, почесною відзнакою Української бібліотечної асоціації «За внесок у розвиток бібліографії та бібліографознавства» (2008), орденом «За заслуги» III ступеня (2011).

Вчитись і вчити інших, захопленість роботою, вимогливість до себе і оточуючих, душевна щирість – ці риси

Луїзи Іванівни стали визначальними на все життя. Досконале знання усіх тонкощів бібліографічної справи, широка ерудиція, постійне самовдосконалення, увага до інформаційних запитів користувачів і суспільства викликають велику повагу. Відкритість, товарицькість, доброзичливість привертають серця друзів і колег. Ми впевнені, що і у подальшому Луїза Іванівна спрямуватиме свій багатющий досвід на розвиток бібліографічної справи, бібліотечно-інформаційного забезпечення української науки, освіти, культури. Тож бажаємо нашій шановній ювілярці міцного здоров'я, невичерпної наснаги, нових творчих успіхів.

Тетяна Добко,
доктор наук із соціальних комунікацій,
завідувачка відділу НБУВ